

TÜRKİYE'DE ALKOLLÜ İÇECEK, SİGARA, TÜTÜN,
AKARYAKIT VE CEP TELEFONLARININ
YASA DIŞI TİCARETİNİN ANALİZİ

BİR KAÇAK RAKI ÜRETİCİSİ SUÇ ALETLERİYLE BİRLİKTE JANDARMAYA YAKALANMIŞ, BARTIN, 1939

BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ EKONOMİK VE TOPLUMSAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
NİSAN 2021

Bahçeşehir Üniversitesi
Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi

BAU
Bahçeşehir University

Teşekkür

Bahçeşehir Üniversitesi'nin akademik yönetimine, Rektör Prof. Dr. Şirin Karadeniz, Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Tunç Bozbura ve eski Genel Sekreter Sn. Necdet Kenar'a PMI IMPACT projesinin hem başvuru hem de uygulama aşamalarındaki yardımları için içtenlikle teşekkür ederiz. Teknoloji Transfer Ofisimizin de hibe anlaşmasının imzalanması ile proje ortaklarımızla imzalanacak sözleşmelerin hazırlanması konusunda destekleri son derece önemliydi. Değerli Nil Girgin Kalıp, Aslı Şahin ve Ayşe Elarslan'a gerçekleştirdikleri kusursuz proje yönetim süreci için şükranlarımızı sunarız.

Son olarak, saha anketleri ile derinlemesine görüşmeleri gerçekleştirdikleri için proje ortaklarımız SAM Araştırma ve Danışmanlık Şirketi'ne, yürürlükteki mevzuatın anlaşılması ve önerilen değişiklikler konusundaki destekleri için ise Ernst&Young – Türkiye'ye, ayrıca interaktif web sayfasının hazırlanmasındaki yardımları için Doç. Dr. Emin Köksal'a teşekkür ederiz.

Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (Betam), merkezi Türkiye İstanbul'daki Bahçeşehir Üniversitesi'nde bulunan, 2008'de kurulmuş bir araştırma merkezidir. Betam, sosyal ve ekonomik gelişmeye katkıda bulunmak amacıyla sosyoekonomik konularda, mevcut politikaların etkinliğini ve başarısını değerlendiren uygulamalı araştırmalar yaparak politika önerilerinde bulunur. Betam ile ilgili daha fazla bilgi için: <http://betam.bahcesehir.edu.tr/>

Yönetici Özeti

Proje hakkında:

Projemizin amacı, Türkiye’de

- Ülkeye kaçak sokulan ve yerli kaçak tütün ürünleri
- Ülkeye kaçak sokulan ve yurtdışında yasadışı üretilen alkollü içecekler
- Ülkeye kaçak sokulan ve yurtdışında üretilen yasadışı akaryakıt ve
- Ülkeye kaçak sokulan ya da yurt içinde yasadışı üretilen cep telefonlarının

Talep ve arzını oluşturan çeşitli faktörlerin belirlenmesi ve anlaşılmasıdır.

Projemiz 1 Mart 2019’da başlamış ve 24 ay sürmüştür. *Bu rapor ve projeye ilişkin internet sayfası <https://www.illegaltradeinturkey.info>, bir Philip Morris International (“PMI”) hibe girişimi olan PMI IMPACT tarafından desteklenmiştir. Betam araştırma süresince PMI’den tamamen bağımsız olarak çalışmıştır. Burada belirtilen görüşler Betam’a ait olup PMI’nin görüşlerini yansıtmayabilir. Bu raporda ve ilişkili internet sayfasında verilen bilgiler ve görüşlerin tamamı Betam’a aittir. Ne PMI, ne PMI iştirakleri, ne de PMI adına hareket eden şahıslar, burada verilen bilgilerin herhangi bir şekilde kullanımından sorumlu tutulamaz.*

Belirtilen amaçlara yönelik olarak Türkiye’nin 12 NUTS1 bölgesindeki tüketicilerle gerçekleştirilecek bir saha araştırması (anket) tasarlandı. Anketin amacı, yasadışı ürünlere olan talebin ardındaki nedenleri anlamaktı. Ayrıca, kaçak ürün tercih etmeyen tüketiciler ile tercihini kaçak ürünlerden yana kullanan tüketiciler de kıyaslandı. Saha araştırması 2 Aralık 2019 ile 11 Mart 2020 arasında gerçekleştirildi. Toplamda, 12 NUTS1 bölgesinde olmak üzere 4.924 anket görüşmesi yapıldı.

Ankete ek olarak, çalışma kapsamında konunun uzmanları ve çeşitli paydaşlarla da derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilerek yasadışı ticaretin arzının mekânsal ve örgütsel yapısı da (kaçak ve sahte malların piyasaya nasıl ulaştığı, nerelerde ve nasıl satıldığı, bu yasadışı malların dağıtımını için kullanılan dağıtım ağları) aydınlatılmaya çalışıldı. İş dünyası temsilcileri, kolluk kuvveti yetkilileri, avukatlar ve perakendeciler ile yapılan derinlemesine görüşmeler sayesinde yasadışı ticaret ağlarının üretim pazarlama ve organizasyonu analiz edildi.

Derinlemesine görüşmeler 14 Kasım 2019'da başlayarak 23 Şubat 2020'de sona erdi. Toplamda 12 NUTS1 bölgesine dağılmış olan 22 ilde 228 görüşme gerçekleştirilmiş oldu.

Projede elde edilen son derece zengin verileri paylaşmak amacıyla etkileşimli bir web sayfası oluşturuldu. Bu web sayfasında paylaşılan ilk grup bilgiler, Gümrükler Muhafaza Genel Müdürlüğü ve Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele (KOM) Daire Başkanlığı'nın kamuya açık raporlarından alınmıştır. Türkiye'deki 12 NUTS 1 bölgesi için bahsi geçen her bir mal türünün kaçak ve sahte miktarı görselleştirildi. İkinci gruptaki bilgiler tüketicilerle yapılan 4.924 anketten elde edilmiştir. Türkiye'nin her bir bölgesindeki yasal ve yasadışı ürünlerin tüketicilerini kıyasladığımız bu bölümde yasal/yasadışı mal tüketenler arasındaki eğitim, cinsiyet, gelir, hane büyüklüğü, yaş ve cinsiyet açısından aralarındaki farkları bir Türkiye haritası üzerinde görselleştirdik. Üçüncü grup bilgiler ise tüketiciler ve paydaşlar konunun uzmanı yetkililer ile gerçekleştirilen 228 derinlemesine görüşmeden derlenmiştir. Her bölgedeki yasadışı ticaretin arz ve talebinin şekillendiren faktörler ile yasadışı ticaret miktarına ilişkin bilgiler kullanıcı dostu bir şekilde görselleştirilerek kamuoyu ile paylaşılmıştır.

Saha araştırmasından alınan nicel bulgular ile tüketiciler, konunun uzmanları ve çeşitli paydaşlarla yapılan derinlemesine görüşmelerden alınan nitel verileri bir araya getirilerek kamu politikaları, mevzuat ve farkındalık yaratmaya yönelik bazı politika önerilerinde bulunulmuştur. Alınan bazı dersler ile politika önerileri aşağıda özetlenmiştir:

Genel bilgiler:

Yasadışı ticaret Türkiye'de çok yaygın olup bir dereceye kadar "tolere edilmektedir". Yasadışı ticarete olan talebi ve arzı teşvik eden bu "hoşgörülü bakış açısını" besleyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Anket ve derinlemesine görüşmeler hem arzı hem de talebi besleyen özellikle üç faktörü karşımıza çıkarmaktadır:

- Yasal malların fiyatlarını artıran yüksek vergiler yasadışı mallara talep yaratmaktadır, zira tüketicilerin gözünde yasadışı mallar yasal mallar için ikamedir (her ne kadar eksik ikame olsa da). Ayrıca tüketiciler yasal ve yasadışı mallar arasındaki nispeten küçük kalite farkları için büyük fiyat farkları ödemeyi istememektedir. Dolayısıyla yasal ürünlerin fiyatları çok arttığında, bekleneceği üzere, özellikle daha yoksul tüketicilerin yasadışı ürün tercih

etmekten başka seçeneği kalmamaktadır. Tüketiciler yasal ürünlerin yüksek fiyatlarını kendi yasadışı ürün tercihlerini meşrulaştırmak için de kullanmaktadır. Bu görüş Türk toplumunda hatta kolluk kuvveti yetkilileri arasında bile yaygındır.

- Aynı zamanda, yasal malların fiyatını arttıran yüksek vergilerin yasal ve yasadışı mallar arasında oluşturduğu büyük fiyat farkı, kâr elde etmek için ciddi bir fırsat oluşturarak yasadışı ürün arzını da teşvik etmektedir. Sınır bölgelerindeki yoksul hane sayısı veya işsiz birey sayısı yüksek ise her türlü yasadışı ticaret faaliyetine hazırlıklı olunmalıdır. Suriye, Irak, İran, Gürcistan, Bulgaristan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti sınır bölgelerinde yaşayan tam da budur: hayatını idame ettirebilmek için yasadışı ticaret yapan çok sayıda insan...
- Tarihsel koşullar ve Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle Türkiye'de sınır ötesi ticaret ve kaçakçılık Türkiye'de her zaman önemli olmuştur. Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Kürtler için sınırın iki tarafında aile ilişkileri olması ve Suriye ve Kuzey Irak'tan kaçak mal getirmek olağan ve tarihsel olarak süregelen bir faaliyettir. Yoksullukla birleştiğinde, böyle bir tarihsel arka plan, yasadışı ticaret faaliyetleri bölgede geçimi sağlamanın bir yolu olmuştur. Sınırlarda artan zorluklara rağmen (inşa edilen duvar gibi) hayatı yasadışı ticaret gelirlerine bağlı olan kaçakçılar bu zorlukları aşmak için büyük çabalar göstermektedir.

Bazı kaçak mal tüketicilerinin ifadelerine ve anket verilerine dayanan istatistiksel analize göre, yasal-yasadışı mallar arasındaki fiyat farkının (yaklaşık %50, bazı durumlarda daha da yüksek) %10-20'ye düşmesi, kaçak ürün tüketicilerini yasal ürünlere geçmeye teşvik edecektir.

Konunun uzmanları ve çeşitli paydaşlarla yapılan derinlemesine görüşmelerde kaçak yasadışı ticaret arzının uzamsal ve örgütsel yapısı (kaçak ve sahte ürünlerin "piyasaya" nasıl ulaştığı, nerede ve nasıl satıldığı, bu yasadışı malların dağıtımında kullanılan ağ türleri) ile ilgili önemli bilgiler edinilmiştir. Bu görüşmelerden anlaşıldığı üzere ister küçük ister büyük ölçekli olsun, her türlü kaçakçılık özünde örgütlü olmak durumundadır. Kaçakçılık ağlarının alt katmanlarında genellikle daha az eğitilmiş, işsiz, vasıfsız ve hatta yoksul, temel amacı geçimini sağlamak olan bireyler olduğu görülmektedir. Ağlarda sıklıkla yer alan üçüncü bir taraf da kolluk kuvvetleridir. Kolluk

kuvvetlerinin yardımı veya onlarla yapılan gizli anlaşmalar olmadan büyük miktarlarda ve değeri yüksek yasadışı sevkiyat yapmak mümkün görünmemektedir.

Hem yasal hem yasadışı mal tüketicileri ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler, tüketicilerin yasadışı ürün aramak, bulmak ve satın almak için kullandıkları kanallar ve mekanizmalara ışık tutmaktadır. Beklendiği üzere, yasal muadilleri yerine yasadışı malların seçilmesindeki en önemli iki belirleyici, yoksulluk ve yasadışı malların fiyatının daha düşük olmasıdır. Yine beklediği üzere, yüksek yoksulluk oranları görülen sınır bölgelerinde daha fazla kaçakçılık karşımıza çıkmaktadır. Zaman zaman bazı katılımcılar sarma tütün ve tezgâh altında üretilmiş alkollü içecekleri daha kaliteli ve daha lezzetli buldukları için tercih ettiklerini de belirtmektedir.

Tüketicilerle yapılan derinlemesine görüşmelerde aynı zamanda yalnızca yasal ürün tercih eden tüketicilerin de bu tercihlerinin nedeni ile ilgili önemli bilgiler edinilmiştir. Burada önemli unsurların sağlık endişesi ve marka sadakati (marka bağlılığı ve marka kalitesi) olduğu görülmektedir. Genellikle yasadışı ürünleri daha düşük kalitede ve / veya daha kötü bir tada veya kokuya sahip olarak gören yasal ürün tüketicileri arasında yasadışı ürünlere karşı yaygın bir güvensizlik olduğu görülmektedir.

Tüketicilerle yapılan anketlerden yasal ve yasadışı ürünlerin seçiminin ardındaki nedenler hakkında önemli bilgiler edinilmiştir. Kıyaslama yapılarak bu iki grubun gelir, eğitim, zevk, sosyal kültür, yaşadığı yer, etnik köken ve diğer özellikleri açısından aralarındaki fark ortaya konmuştur. Kadınların, genç bireylerin, zengin hanelerde yaşayanların ve daha eğitilmiş bireylerin yasal ürünler yerine yasadışı ürünleri seçme olasılığı daha düşüktür.

Katılımcılar kaçakçılığın bir suç olup olmadığı konusuna, statüleri ve dünya görüşlerine bağlı olarak, farklı gözle bakmaktadır. Genel olarak, silah ve uyuşturucu kaçakçılığının bir suç olduğu konusunda fikir birliği varken, görüşler diğer mallarla ilgili olarak farklılık göstermektedir. Sigara, tütün, alkollü içki ve cep telefonu kaçakçılığını suç saymayanlar çoğunlukla bu malları satın alanlardır.

Yasadışı ticaretin yöntemleri ve rotaları:

Türkiye'de temelde iki tür kaçakçılık şebekesi vardır. Kaçak miktarların yanı sıra organizasyonun karmaşıklığı açısından en önemlisi toptan satış ağlarıdır. Ancak bireysel (küçük ölçekli) satış ağları da Türkiye'deki yasadışı ticaretin de göz ardı edilemez bir parçasını oluşturmaktadır.

Yasadışı toptan kaçakçılıkta kullanılan çeşitli yöntemler vardır. Bunlardan ilki, malları gizli bölmelere veya kaplara saklamak veya zulalamaktır. İkinci yöntem ise vergi dolandırıcılığı amacıyla kullanılan bir yalan beyanda bulunmaktır. Getirilen mallar ya farklı ürünler olarak beyan edilir ya da ağırlıkları/miktarları yanlış bildirilir. Yüksek vergilerden kaçınmak için yaygın olarak kullanılan üçüncü yöntem kıymet kaçakçılığıdır. Bu yöntem için, satın alınan malların fiyatını oldukça düşük gösteren sahte bir fatura düzenlenir. Dördüncü yöntem iç sabotaj da olarak bilinen rüşvettir. Risk altındaki kaçak malların değeri o kadar yüksektir ki, kârın bir kısmını rüşvete harcamaya değerlidir. Bu durumda, bir gümrük memuru önceden ayarlanır ve kaçakçılık operasyonu bu belirli memur görevdeyken yapılır.

Türkçede "karınca ticareti" olarak da adlandırılan bireysel (küçük ölçekli) kaçakçılığın karmaşık bir organizasyona ihtiyacı yoktur. Karınca ticaretinin iki versiyonu vardır: modern "otobüs kaçakçılığı" ve geleneksel "katır kaçakçılığı". İlk versiyonda organizatör, yolcularıyla kendi başına anlaşma yapan otobüs şoförüdür; ikinci versiyonda ise, Güneydoğu'da sınıra yakın bir yerde yaşayan kişiler katır sırtında kaçak mal taşırlar. Bununla birlikte, bölgedeki derinlemesine görüşmelere göre katır kaçakçılığı birkaç nedenden dolayı düşüştür: Roboski olayı, Suriye'deki iç savaş, daha sıkı sınır kontrolleri.

Son birkaç yıldır, tütün mamulleri, cep telefonları ve akaryakıtındaki yasadışı ticaretin hacmi, esas olarak hükümetin daha az hoşgörülü tutumu ve aldığı daha sıkı yasal önlemler nedeniyle azalmaktadır. Türk lirasının son yıllarda sürekli değer kaybetmesi, sigara ve alkollü içki kaçakçılığını kârsız hale getirmiştir. Ancak diğer yandan, sarma tütün ve sahte alkollü içki üretimi artmıştır.

Türkiye'de yasadışı ticaretin dinamikleri ve bileşenleri konusunda çok keskin bölgesel farklılıklar vardır. Akaryakıt Türkiye'ye daha çok hem Karadeniz hem de Akdeniz bölgelerinden sokulmaktadır. Kaçak alkol ürünleri daha çok Ege ve Akdeniz bölgelerinde bulunurken, kaçak

sigaralar daha çok Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunmaktadır. Cep telefonları için dağılım nispeten daha homojendir.

Hem Karadeniz hem de Akdeniz üzerinden deniz kaçakçılığı, toptan sigara ve akaryakıt kaçakçılığında önemli bir rol oynamaktadır. Karadeniz açıklarında demirli gemilerden kaçak akaryakıt alımı yaygındır. Kıyıya getirildikten sonra, kaçak akaryakıt ya yerinde satılır ya da toptancı aracılara aktarılır. Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde her türlü mal Mersin, İzmir ve İstanbul limanları üzerinden kaçırılır. Limanların kullanıldığı durumlarda, malların değerini düşük göstermek veya yanlış beyanda bulunmak veya konteyner zulalarında mal kaçırmak yaygın uygulamalardır.

Yasadışı ticaretle mücadele:

Bu projede üzerinde çalışılan dört malın kaçakçılığı ile ilgili yasal yaptırımlarda önemli farklılıklar vardır. Cep telefonu kaçakçılığına verilen cezalar tütün, alkollü içki ve akaryakıt kaçakçılığına kıyasla nispeten daha hafiftir. Ceza Hukuku, mükerrer suçlular için cezaların artırılmasını öngörmektedir. Bu nedenle, esnaf, işletme sahipleri ve kolluk kuvvetleri ilk cezaların diğer kişileri (tüketicileri ve uzmanları) yeterince caydırmadığını savunurken, yine de genellikle cezaların yeterli olduğunu düşünmektedir. İkinci grup için kaçakçılık, maddi sıkıntılar nedeniyle yapılırsa ceza ile önlenemez. Yasal malların fiyatları yükselmeye devam ederse, kaçakçılık devam edecektir.

İzlerini kaybettirmeyi başardıkları için liderlere ceza verilemediği iddia edilmektedir. Bazı kolluk kuvveti yetkilileri, cezaların sadece alt düzey örgüt üyelerine uygulanabileceğini, bu nedenle çok anlamlı olmadığını belirtmektedir.

Gümrük yetkilileri, muhbir kullanmanın kaçakçılığı tespit etmek için iyi bir yol olduğunu belirtmektedir. Birçok kaçakçının bu yöntemle yakalandığını söyleyen gümrük yetkilileri muhbirden parasal ödüller verilmesini onayladıklarını belirtmektedirler. Bu nedenle, ödül sistemine devam edilmesini önermektedirler.

Kolluk kuvvetleri yetkilileri, gümrük, polis, jandarma ve Milli İstihbarat Teşkilatı'nın birlikte çalışmasını önermektedir; iş birliğini zayıflattığı düşünülen "kurumlar arası rekabetin" de önüne

geçilmelidir. Hatta bazıları, çeşitli devlet organlarının aynı çatı altında toplanması gerektiğini önermektedir.

Kaçakçılık ağları değişen koşullara çok hızlı bir şekilde uyum sağlamaktadır. Kaçakçılık son yıllarda daha da zorlaştığından, "değerleme dolandırıcılığı" önem kazanmaktadır. Kaçakçılığı daha da zorlaştıran nedenler şunlardır: (i) Suriye sınırı boyunca kurulan modüler duvarlar ve sınır güvenliğinin asker tarafından devralınmış olması (ii) sınırlarda “drone” gözetimi (iii) kaçak malların daha iyi izlenmesine ve gümrük kontrolleri sırasında zuluların yakalanma şansının daha yüksek olmasına katkıda bulunan teknik iyileştirmeler (iv) son yıllarda Türk lirasındaki sigara ve alkollü içki kaçakçılığını kârsız hale getiren büyük değer düşüşü.

Sürekli olarak kaçakçılık ve yasadışı ticareti önlemeye yönelik yeni önlemler alınmaktadır. Yakın zamanlardan verilebilecek bazı örnekler gümrük bölgelerinde “X-ray” ve kamera ile izleme, karada ve denizde araç/gemi izleme ile K9 üniteleridir. Ancak, birçok gümrük yetkilisinin de belirttiği gibi, bunların önleyici etkisi garanti değildir. Ne zaman bir kaçakçılık yöntemi keşfedilip buna karşı önlem alınsa kaçakçılar yeni bir yöntem bulunmaktadır. Kaçakçıların sürekli kolluk güçlerinden bir adım önde oldukları görülmektedir.

Öneriler:

Yoksulluk veya yasal ve yasadışı mallar arasındaki büyük fiyat farkları Türkiye'de yasadışı ticaretin neden bu kadar yaygın olduğunu anlamada yardımcı olsa bile, kamu vergi geliri kaybı, sağlık sorunları ve etik nedenlerle yasadışı ticaretle mücadelenin daha da güçlü bir şekilde devam etmesi gerektiği açıktır. Ancak, daha sıkı cezai tedbirler uygulamak veya cezaları artırmak büyük olasılıkla yasadışı ticaretle mücadele için yeterli olmayacaktır. Yoksulluk açıkça yasadışı ticaretin hem talebini hem de arzını şekillendiren bir faktördür. Özellikle Güneydoğu Anadolu'daki yoksulluk o bölgedeki kaçakçılık faaliyetlerinin fazla olmasının ardında yatan en önemli faktördür. Bir yandan, yoksul bireylerin bu malları yasal olarak satın almaları mümkün değildir. Aslında Türkiye'deki yasadışı ticaret ile mücadele konusunda bazı engeller olduğu kabul edilmelidir. Başarılı bir politika sadece cezalandırıcı önleyici önlemler değil aynı zamanda yoksul haneler için gelir desteği, sınır bölgelerinde istihdam yaratacak firmalara teşvik ve işsiz bireylere yönelik ücretsiz mesleki eğitim programları da içermelidir.

Hemen herkes alkollü içkiler, tütün mamulleri, akaryakıt ve cep telefonlarına konan vergilerin makul olmayan derecede yüksek olduğu konusunda hemfikirdir. Doğal olarak, yasadışı ürünlere olan talebi kontrol etmek için sıklıkla gündeme gelen en güçlü öneri vergilerin azaltılmasıdır. Nitekim, birçok yasadışı ürün kullanıcısı, yasal ürünlerin fiyatlarının düşmesi durumunda yasal ürünlere geçeceğini bildirmektedir. Bu nedenle, yasadışı ticaretle mücadele etmek için bu raporda analiz edilen mallara uygulanan Özel Tüketim Vergisinde bir indirim yapılması gerekmektedir. Özel Tüketim Vergisi'nden elde edilen gelirler bütçenin önemli bir bileşeni olduğundan, asıl soru, yasal malların talebini teşvik ederken kamu vergi geliri kaybını en aza indiren vergilerdeki optimal düşüşü bulmaktır.

Tabii ki yasadışı ticaret yasadışı ürünlere talep olmadan imkânsızdır. Dolayısıyla bazı katılımcılar yasadışı ticaret ile mücadelede farkındalık artırılması gerektiğini de ısrar etmektedir. Hatta kaçak ürünler sağlığa zararlı ve genel olarak tehlikeli olabilmektedir. Toplumun tabii ki bu riskler konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir. Katılımcılar farkındalık artırılmasının öncelikle devletin görevi olduğunu iddia etmektedir. Yasakların, para cezalarının ya da yüksek vergilerin, özellikle sigara ve alkollü içki gibi bağımlılık unsuru içeren ürünlerin kaçakçılığına azaltacağına inanmaktadırlar. Dolayısıyla yasadışı ticaret ancak küçük yaştan başlayan iyi bir eğitimle ortadan kaldırılabılır.

Kaçakçılıkla ilgili mevcut yasa ve yönetmeliklerde değişikliklere ihtiyaç vardır. Bazı olası iyileşme alanları şunlardır: (i) hapis cezasının alt ve üst sınırlarının artırılması; (ii) adli para cezalarının yükseltilmesi; (iii) kolluk kuvvetleri için ödüller; (iv) cezaların kaçak ürünlerin miktarına ve değerine bağımlı olması; (v) mal ve kazançların müsaderesinin daha etkin ve verimli bir şekilde uygulanması; (vi) "adli polis" yapılanmasının yanı sıra yasadışı ticaret suçlarında uzmanlaşmış polis memurları, savcılar ve hâkimlerden oluşan "özel mahkemeler" kurulması. Doğal olarak, bu konu, ekonomistler, hukukçular, politikacılar, iş adamları ve tüketiciler de dahil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere çeşitli sosyal gruplarla tartışılması gereken hassas bir konudur. Bu tür yasal değişiklikler ancak toplumsal uzlaşma ile yapılırsa başarılı olur.

İçindekiler

Teşekkür.....	1
Yönetici Özeti.....	2
I. Giriş.....	12
A. Kavram ve tanım listesi.....	12
B. Projemizin amaçları.....	14
C. Konunun önemi.....	19
a. Yasadışı ticaret istatistikleri.....	19
b. Vergi ve fiyat istatistikleri.....	28
II. Veriler.....	34
A. Verilerin toplanması.....	34
B. Veri kalitesinin takibi.....	39
C. Veri toplama sırasında karşılaşılan zorluklar.....	40
III. Yasadışı mallara olan talep.....	41
A. Yasadışı mal tüketicilerinin yasal mal tüketicilerine göre farkları.....	43
B. Yasadışı mal talebinin sosyo-demografik belirleyicileri: regresyon analizi.....	45
C. Yasal / yasadışı mallar: seçim sebepleri, fiyat ve gelir hassasiyeti.....	50
a. Tütün ürünleri.....	50
b. Alkollü içecekler.....	56
c. Akaryakıt.....	60
d. Cep telefonu.....	64
IV. Yasadışı Malların arzı.....	68
A. Kaçakçılık şebekelerinin ana özellikleri.....	68
a. Toptancı şebekeleri.....	68
b. Parça başı veya karca ticareti.....	73
B. Kaçak sigara, tütün mamulleri, alkollü içecekler, akaryakıt ve cep telefonlarının arzı.....	77
a. Sigara.....	78
b. Tütün.....	84
c. Alkollü içkiler.....	91
d. Akaryakıt.....	100

e. Cep telefonları.....	108
V. Yasadışı ticaretle mücadele: Yasal çerçeve.....	115
A. Mevcut mevzuat	116
B. Yasal çerçeve ile ilgili öneriler	119
VI. Yasadışı ticaretle mücadele: Çok boyutlu engeller	121
A. Kaçak malla mücadelede talebin hedeflenmesi.....	122
B. Kaçak malla mücadelede mal arzının hedeflenmesi.....	126
C. Yasadışı ticaretle mücadelede sosyo-ekonomik engeller.....	128
D. Peki ya bu engellerin geleceği?.....	131
VII. Proje web sayfası.....	133
VIII. Çıkarılan dersler ve politika önerileri	133

I. Giriş

A. Kavram ve tanım listesi

Yasadışı ticaretin birçok şekli vardır. Öncelikle, yasadışı ticaret, kaçak ürünlerin ticareti anlamına gelir. Bu ürünler ülkeye yasadışı yollardan girmekte, yani bunlar için gerekli gümrük vergisi ödenmemektedir. Bunu yapmanın yolu gümrükte sahtecilik/dolandırıcılık yapmak ya da sınırdan kaçak mal geçirmektir. Kaçakçılığın temel ve sık görülen bir şekli uluslararası yolcuların gümrük sınırlarından yolculara verilen izin verilen miktardan daha fazla malla geçiş yapmasıdır.

İkinci olarak yasadışı ticaret sahte malları da içerebilmektedir. Bunlar uluslararası olarak tanınan markaların “sahte” kopyalarıdır. Mallar genellikle düşük kalite, oldukça ucuz (orijinal fiyatlara kıyasla) ve bilinmeyen koşullarda üretilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde mülkiyet hakları tam olarak uygulanmadığından Adidas ve Nike gibi uluslararası tanınmış markaların sahteleri sıklıkla yasadışı olarak ticareti yapılmaktadır.

Üçüncü olarak, yasadışı ticaret vergi ödemeksizin üretilen ve veya satılan malları içerebilir. Yine bu da birçok faaliyetin ya kısmen ya da tamamen kayıt dışı olduğu gelişmekte olan ülkelere karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, şirketleşmemiş firmalar tüketim veya gelir vergisi ödememek için malları yasal izinler alınmadan üretmekte ve/veya satmaktadır.

Maalesef günlük dilde “kaçak mal”, gerçekten gümrükten kaçak olarak ülkeye sokulmuş mal, sahte mal ve hatta kayıt dışı yollardan üretilmiş mallar dahil olmak üzere her türlü yasadışı ticaret malını ifade edebilir. Özellikle tütün mamulleri, alkollü içecekler ve akaryakıt için zaman zaman “sahte mal” yerine “kaçak mal” ifadesi kullanılmaktadır. Buna iyi bir örnek, genellikle evde üretilen ve kişisel tüketim amaçlı olan “kaçak rakı”dır. “Kaçak rakı”nın kelime anlamına bakarak gümrükten kaçak olarak ülkeye sokulduğu düşünülebilir. Oysa “kaçak rakı” kaçak olmadığı gibi sahte de değildir. Kaçak değildir çünkü kaçırılarak ülkeye sokulmuş da değildir; herhangi bir uluslararası sınırı geçmez. Sahte değildir çünkü evde üretilen rakı Türkiye'de bulunan hiçbir ulusal rakı markasının ismiyle pazarlanmamaktadır, otantiktir. Bu raporda yasadışı ticaret ile kastedilen ilk iki anlamıdır: Ülkeye kaçak sokulmuş mal veya sahte mal. Tüketicilerin derinlemesine görüşmeler ve anket görüşmelerinde “kaçak”, “sahte” ve “yasadışı” kelimelerini birbirlerinin yerine kullanabilecekleri düşünülerek herhangi bir yanlış anlamayı engellemek amacıyla bu raporda yasal

ürünlerden bahsederken “bandrollü” ifadesi kullanıldı. Bu konuda proje ortaklarımız ile yaptığımız görüşmeler ve pilot çalışmalardan edindiğimiz saha tecrübesi sonucunda, tütün mamulleri ve alkollü içeceklerden bahsederken yasal mallar için “bandrollü ürün”, yasadışı mallar için “bandrolsüz ürün” ifadelerini kullanarak terminolojiyi netleştirip yanlış anlama ihtimalini de ortadan kaldırdık. Bandrolsüz ürünler gümrük vergisi ve Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) ödenmemiş yasadışı ürünlerdir. Bandrolsüz alkollü içecek ve tütün ürünü satmak yasalara aykırıdır.

Alkollü içecekler konusunda bir diğer gelişme de son yıllarda evde üretilen kaçak içki miktarı giderek artmakta olduğudur. Ancak kişisel tüketim amaçlı üretim ile ticari amaçlı üretim arasındaki çizgiler muğlak olduğundan bu projeye evde üretilen içkiler dahil edilmemiştir. Ortalama ev üreticisinin satış amacı gütmeyen kendi tüketimi için alkol ürettiğini kabul etsek bile düzenli olarak evde kaçak içki üretip önemli miktarlarda gelir elde eden kişiler olduğu da aşikardır. Ayrıca artmakta olan alkollü içecek fiyatları, gittikçe artan sayıda “ortalama” ev üreticisini önümüzdeki yıllarda ticari üreticiye dönüştürme olasılığını da getirmektedir. Bu projenin sadece yasadışı ticaret incelendiği için ne kadarının kişisel tüketim ne kadarının satış amaçlı üretim olduğu muğlak olan ev üretimi alkollü içecekler projenin kapsamı dışında bırakılmıştır.

Konunun odağı olmamasına rağmen derinlemesine görüşmelerde evde kaçak üretim ile ilgili de ilginç bulgular ortaya çıkmıştır. Bu görüşmelerden anlaşıldığına göre, evde içki üretimi giderek yaygınlaşmaktadır. Düşük üretim maliyeti, tat ile alkol miktarının kolayca değiştirilebilmesi evde içki üretmenin önemli avantajları arasındadır. Rakı ve bira, evde en çok üretilen iki içki türüdür. Ayrıca evde satış amaçlı üretim de hızlanarak artmaktadır. Satıcılar, genellikle kendi tüketimleri için evde içki üretmeye başlamakla birlikte daha sonra ürünlerini satmaya başlamaktadır. Vergideki artışların, küçük perakende boyutu olan bu yeni iş kolunun gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu küçük ölçekli üreticiler başta en yakın komşularına ürün satmaktadır. Aradaki tanışıklık ve arkadaşlık sebebi ile pek çok tüketici kendilerine sağlığa zararlı olabilecek ürünlerin satılmayacağına inanmaktadır. Görüşülen bazı kişiler sadece fiyat farkı değil kalite ve lezzet farkından dolayı da yasadışı alkollü içki satın almayı tercih ettiklerini bildirmektedir. Ancak güvenlik burada önemli bir rol oynamaktadır. Katılımcılar ancak tamamen güvendikleri kişilerden evde üretilmiş içki almayı seçmektedir.

B. Projemizin amaçları

Projemizin amacı, Türkiye’de

- Ülkeye kaçak sokulan ve yerli kaçak tütün ürünleri
- Ülkeye kaçak sokulan ve yurtiçinde yasadışı üretilen alkollü içecekler
- Ülkeye kaçak sokulan ve yurtiçinde üretilen yasadışı akaryakıt ve
- Ülkeye kaçak sokulan ya da yurt içinde yasadışı üretilen cep telefonlarının

talep ve arzını oluşturan çeşitli faktörlerin belirlenmesi ve anlaşılmasıdır.

Kaçak ve sahte malları bir arada analiz etme kararımızın iki sebebi vardır: İlk olarak, yukarıda da belirtildiği gibi sahte ve kaçak ürün arasındaki sınır, en azından bu malların tüketicileri için, muğlaktır. İkinci olarak, yaptığımız ön araştırmaya göre kaçak ürünler yasadışı ticaretin yalnızca bir kısmını oluşturmakta, diğer kısmı sahte mallardan oluşmaktadır.¹ Örneğin *Mey-Diageo*’nun hukuk müşavirine göre, yasadışı ticareti yapılan alkollü içeceklerin neredeyse %60’ı kullanılmış şişelerin tekrar doldurulması ile gerçekleşirken, kalan %40’ı yasadışı ithalatla olmaktadır.

Projemizin amacı, hem seçilen malların yasadışı ticaretinin talep ve arzını şekillendiren unsurları aydınlatmak hem de cezai müeyyideler, mevzuat ve vergi kurallarında yapılabilecek değişikliklere dair bazı somut politika önerileri sunmaktır. Ayrıca bu projeden elde edilen bulgular Türk toplumunda yasadışı ticaretin sağlık, kamu finansmanı ve organize suçun olumsuz sonuçlarıyla ilgili farkındalığın artırılmasına hizmet edebilir. Doğrudan cevaplamak istediğimiz veya en azından cevabına katkıda bulunmak istediğimiz soruları şöyle sıralayabiliriz:

- Bu tür ürünleri kim üreterek tedarik etmektedir? Bu tür tedarikçiler neden ve nasıl bu malları üretmekte ya da Türkiye'ye kaçak olarak sokmaktadır?
- Bu tür yasadışı malları tüketicilere ulaştırmak için hangi şebekeler kullanılmaktadır?
- Tüketiciler neden bu tür yasadışı malları (kaçak ve sahte) tercih etmektedir? Bunları nereden ve nasıl satın almaktadır?
- Kolluk kuvveti bu tür yasadışı faaliyetler ile nasıl mücadele etmektedir? Uygulanan mevzuatın öngördüğü cezalar nelerdir? Bu ceza ve uygulamaların caydırıcılığı var mıdır?

¹Türkiye'deki en büyük alkollü içecek üreticisi ithalatçısının (Mey-Diageo, piyasanın %70'ten fazlasını kontrol etmektedir) hukuk müşaviri, Philip Morris-Türkiye sorumlusu (%40 Pazar payı) ve Enerji Piyasaları Denetleme Kurumu (EPDK) emekli bir uzman ile görüşme gerçekleştirdik.

- Yasadışı ticareti engellemek ve veya azaltmak için neler önerilebilir?

Bu amaçlar doğrultusunda proje 5 ana aşama olarak düzenlendi. İlk aşamada Türkiye'nin 12 NUTS 1 bölgesindeki tüketicilerle sahada anketler gerçekleştirildi. Anketin amacı tüketicilerin seçimlerinin ardında yatan sebepleri anlamaktı. Bu amaçla, yasadışı mal tercih etmeyen tüketiciler ile bilerek bu tür malları tercih eden tüketiciler kıyaslandı. Tüketicilerle yapılan saha araştırmasında yasal ve yasadışı ürünlerin seçiminin ardındaki nedenler hakkında önemli bilgiler edinilmiştir. İki grubun gelir, eğitim, zevk, sosyal kültür, yaşadığı yer, etnik köken ve diğer özellikleri açısından aralarındaki farklar ortaya konmuştur. Kadınların, genç bireylerin, zengin hanelerde yaşayanların ve daha eğitilmiş bireylerin yasadışı ürünleri seçme olasılığı daha düşüktür. Türkiye'nin en gelişmiş ve en zengin şehri olan İstanbul, sınır kenti olmamasına rağmen yasadışı ticarete en yüksek paya sahip şehirdir. Saha anketi, 2 Aralık 2019 ile 11 Mart 2020 arasında gerçekleştirilmiştir. Proje başvurusunda hedeflenen anket sayısı 4.800 olsa da Türkiye'nin 12 NUTS 1 bölgesinde toplam 4.924 anket görüşmesi gerçekleştirildi. Her bir bölgede ürün başına belli sayıda görüşme yapılmıştır. Ankette toplanacak verinin kalitesini iyileştirmeye yönelik pilot çalışma (41 görüşme) 19-22 Kasım 2019 tarihinde 4 ilde (İstanbul, İzmir, Şanlıurfa, Van) gerçekleştirilmiştir.

İkinci aşamada yasadışı ticaretin mekânsal ve örgütsel yapısını anlamak amacı ile konunun uzmanları ve çeşitli paydaşlarla derinlemesine görüşmeler yapıldı. Kaçak ve sahte mallar piyasaya nasıl ulaşıyor, nerede ve nasıl satılıyorlar ve son olarak bu tür yasadışı malların dağıtımında ne tür şebekeler kullanılıyor? İş dünyası temsilcileri, akademisyenler, emekli kolluk kuvveti yetkilileri, avukatlar, perakendeciler, vb. ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler sayesinde orijinal veya sahte malların kaçakçılık zincirini baştan sona analiz ederek şebekelerin üretim, pazarlama ve örgütsel yapısını betimlememize olanak sağladı. Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre ister küçük ister büyük ölçekli olsun, her tür kaçakçılık temelinde organize edilmiştir. Bu şebeke, faaliyeti organize eden yöneticiler ile malları ülkeye kaçak bir şekilde sokup ülkede dağıtımını yapan çalışanlardan oluşmaktadır. Katılımcılara göre hem deniz hem de kara rotaları kullanılmakta, büyük miktar ve yüksek değerli yasadışı nakliyatlarda genellikle işin içinde kolluk kuvvetleri de bulunmaktadır. Gümrükte yanlış beyan ve kaçak malların nakliyesi sırasındaki kontrollerde ürünlerin saklanması gibi yöntemlerin başarısını mümkün kılan tek açıklama kolluk kuvvetlerinin

iş birliğidir. Derinlemesine görüşmeler 14 Kasım 2019'da başlamış 23 Şubat 2022 de sona ermiştir. Toplamda 12 NUTS 1 bölgesine bulunan 22 ilde 228 görüşme gerçekleştirilmiştir. 29 Mart-28 Haziran 2019 tarihlerinde gerçekleştirilen pilot çalışma kapsamında 7 şehirden 32 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Kaçakçılık değişen koşullara çok hızlı bir şekilde uyum sağlayan bir faaliyettir. Kullanılan yöntemlerin ve rotaların güncel gelişmelere uyum sağladığı gözlemlenmiştir. Değişen koşullar genellikle bölgesel politikalarındaki değişiklikler ve kaçakçılıkla mücadele faaliyetlerinde kullanılan tekniklerdeki iyileştirmelerdir. Yakın zamanda hükümetin kaçakçılığa karşı daha fazla önlemler başlattığı söylenmektedir. Gümrük bölgelerinde X-ray ve kamera ile izleme, karada ve denizde araç/gemi takibi ve K9 birimleri bulunmaktadır. Ancak, çok sayıda Gümrük yetkilisinin dediği gibi, bu önlemlerin etkinliği garanti değildir: “Ne zaman belirli bir kaçakçılık yöntemi ortaya çıkarılsa ve buna karşı önlemler alınsa, kaçakçılar bunu yenisiyle değiştirmektedir: kaçakçı işini yapabilmek için bizden daima bir adım önde olmak zorundadır.” Örneğin, ulusal marker kullanımı ile fiziksel akaryakıt kaçakçılığını önemli ölçüde azalmıştır. Ancak bu kez de sahte fatura düzenlenerek yasadışı ticaret yapılır. İki yöntem öne çıkmaktadır. İlkinde naylon faturalar düzenlenerek devlete ödenmesi gereken KDV ödenmezken ikincisinde KDV ve ÖTV'den istisna olan bazı şirketler (özellikle inşaat) aldıkları yakıtları başkalarına devredip piyasaya daha ucuza ve faturasız sürülmesine vesile olmaktadır. Bir diğer örnek, Türkiye'nin Suriye ve Irak sınırları boyunca mobil duvarların döşenmesi ve bu bölgelerin askeri kontrol altına alınmasıdır. Bu durum sınır ötesi kaçakçılığın büyük ölçüde azalmasını sağlamıştır. Bu duruma, kaçakçılar görünüşe göre yeni bir düzenlemeyle cevap vererek sınır istasyonlarıyla birlikte hareket etmek suretiyle malları duvar üstünden atmaya başlamışlardır. Bu ve benzeri örnekler, iç piyasada fiyat farkı ve düşük gelir seviyelerinin yarattığı talep devam ettiği sürece kaçakçılığın tamamen önlenmesinin zorluğuna işaret etmektedir.

Projemizin üçüncü aşamasını yasadışı mal tercih eden tüketiciler ile bunları tercih etmeyen tüketicilerle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler oluşturmaktadır. Hem tüketicilerle olan derinlemesine görüşmeleri hem de kamuya açık kaynakları kullanarak tüketicilerin yasadışı ürünleri aramak, bulmak ve satın almak için kullandıkları kanal ve mekanizmalar analiz edilmiştir. Tüketicilerin davranışları ile ilgili anketlerden ancak kısmi bilgiler elde edilebilmektedir. Bu

sebeple daha zengin bir değerlendirme için bazı tüketiciler seçilerek onlarla daha detaylı bilgi sunacak derinlemesine görüşmeler yapılması gerektiği kanaatine varılmıştır. Doğal olarak yasal ürünlerdense yasadışı malların tercih edilmesinin iki en önemli sebebi yasadışı malların daha ucuz olması ve de yoksulluktur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun sınır bölgelerinde endüstriyel üretimin yok denecek kadar az olması ve düşük kalite tarım toprağı nedeniyle yoksulluk özellikle çok yaygın durumdadır. Bu bölgelerde yaşayanlar eğer kaynakları varsa hayvancılık yapmakta, yoksa kaçakçılık faaliyetlerine katılmaktadır. Ayrıca bazı katılımcılar tadımı daha çok beğendikleri ve kalitesinin daha iyi olduğunu düşündükleri için kaçak sarma tütün ve yeraltında üretilmiş alkollü içecek tercih ettiklerini de bildirmişlerdir.

Yasal ürünlerin çok daha yüksek olan fiyatları (yüksek ÖTV sebebiyle) yasadışı ürün tercihini meşrulaştırmak için kullanılmaktadır. Bu görüş kolluk kuvvetleri arasında bile oldukça yaygındır. Meşrulaştırılan yasadışı ticaret böylelikle kaçınılmaz hale gelmekte, kaçakçılığa karşı daha toleranslı bir yaklaşımı da beraberinde getirmektedir.

Yasal ürün tüketicileri için sağlık kaygısı ve marka sadakati (marka bağlılığı ve marka kalitesi sebebiyle) önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yasal ürün tüketicileri arasında yasadışı ürünlere yaygın bir güvensizlik vardır. Onlara göre, yasadışı ürünler genellikle daha düşük kalite, kötü tat veya kokuya sahip bulunmaktadır. Garanti olmaması yasal mal kullanıcılarının gözünde önemli bir unsurdur. Bazı tüketiciler kaçak mal tükettiklerinde suç örgütlerinin destekleme ihtimalinden endişelendiklerini bildirmektedir.

Projemizin dördüncü aşamasını ise Ernst & Young – Türkiye'den alınan hukuki danışmanlık oluşturmaktadır. Projenin yasadışı ticaretle mücadeleye katkıda bulunması amacıyla Ernst & Young – Türkiye ile birlikte çalışmanın hangi suç ve mevzuata etki edebileceği düşünülmüş, proje ile ilişkili yasadışı ticaret şekilleri ve bunlara bağlı suçlar aşağıdakiler olarak değerlendirilmiştir:

- 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nda kaçakçılığın tanımı
- 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun tanımladığı, kamu idaresinin güvenilirliğine ve işleyişine karşı suçların (yolsuzluk ve rüşvet gibi)
- 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ve 6769 Sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'nda tanımlanan fikri mülkiyet haklarına karşı işlenmiş suçlar

- Projede ele alınan mallara yönelik organize suçlar ile yasadışı üretim, pazarlama, satın alma, satış, ithalat ve ihracat ile ilgili suçlar (5015 sayılı Petrol Piyasası Kanunu, 4733 sayılı Tütün, Tütün Ürünleri ve Alkol Piyasaları Düzenleme Kanunu gibi kanunlarda tanımlanmış)

Hangi suçların ve hangi kanunların projeye ilişkili olduğu belirlendikten sonra Ernst & Young – Türkiye’ye iki ayrı rapor hazırlanmıştır. İlk rapor proje ile ilişkili suç türlerinin kapsamına dair Türkiye'deki yasal çerçevenin hem mevcut durumu hem de kısa bir tarihsel arka planını içermektedir. Bu rapordan projede çalışılan dört ürünün kaçakçılığı konusunda uygulanan yasal cezai müeyyideler arasında önemli farklılıklar olduğunu öğrenilmiştir. Cep telefonlarının kaçırılması için öngörülen cezaların tütün, alkollü içecek ve akaryakıt için öngörülenlerden nispeten hafif olduğu sonucuna varılmıştır. İkinci rapor ise incelenen suçlarla mücadelede faydalı olacağına inanılan güncel mevzuat ve yönetmeliklerde yapılması önerilen değişiklikleri içermektedir. Bu ikinci rapor, projenin nicel ve nitel bulgularını, özellikle de SAM tarafından hazırlanan nitel raporu temel almıştır. Bu raporun projeye katkısı çok önemlidir. İkinci rapordan çıkan ana mesajı, kaçakçılık ve yasadışı ticaret ile ilgili mevcut kanun ve yönetmeliklerde değişiklik gerektiğidir. Bu rapordaki önerilere dayanarak aşağıdaki yasal önerilerde bulunuyoruz:

- Kaçakçılık suçlarında en düşük hapis sınırının 1 yılın üzerine çıkarılması
- Adli para cezalarının alt sınırının daha caydırıcı seviyelerde belirlenmesi ve üst sınırlarının artırılması
- Ödül miktarlarının artırılması, ihbarcılara yasal güvenlik sunulması, ikramiye sisteminin etkin bir şekilde uygulanması
- Cezaların ele geçen kaçak ürünün miktarına ve değerine göre farklılaşması
- Malların ve kazançların müsaderesinin daha etkin ve verimli bir şekilde uygulanması
- Polis memurlarının, savcılarının ve hâkimlerin yasadışı ticari suçlarda uzmanlaştığı bir "adli polis" yapılanması ile "özel mahkemeler"in kurulması

Araştırma projesinin beşinci ve son önemli aşaması ise Türk toplumunda yasadışı ticaretin olumsuz etkileri ile ilgili farkındalık yaratmaktır. Buna yönelik olarak çevrimiçi bir webinar düzenlenerek rapor kamuoyuna sunularak katılımcılardan geri bildirim alınmış, fikir alışverişinde bulunulmuştur. Her ne kadar proje önerisinde bu etkinlik yüz yüze bir konferans olarak planlanmış ise de Covid-19 salgını nedeniyle çevrimiçi olarak düzenlenmiştir. Projenin bu nihai raporu ile dört araştırma notu Betam’ın internet sayfasında yayınlanacaktır. Betam’ın araştırma notları

uluslararası kuruluşlar (Dünya Bankası, IMF, OECD gibi) devlet organları (bakanlıklar, denetleme otoriteleri, TÜİK), akademisyenler, iş dernekleri ile yazılı ve görsel medyaya ulaşmaktadır. Son olarak, kalıcı bir etki yaratmak amacıyla projenin çıktılarının görselleştirildiği etkileşimli bir internet sayfası kurulmuştur.² Bu web sayfası ile konunun özü teknik ayrıntılara girmeden sunularak kamuoyu ve medya nezdinde yasadışı ticaret konusunda dikkat çekilmek istenmiştir.

İnternet sayfasında üç grup bilgi yer almaktadır. İlk grup bilgi kamuya açık oldukları açık serbestçe erişilebilen Gümrük Muhafaza ve KOM raporlarından alınmıştır. Türkiye'deki 12 NUTS 1 bölgesine göre incelenen her ürün için ele geçirilen kaçak ve sahte malları görselleştirilmiştir. İkinci grup bilginin kaynağı, tüketicilerle yapılan 4.924 adet ankettir. Türkiye'deki her NUTS 1 bölgesindeki yasal ve yasadışı ürünlerin tüketicileri karşılaştırılmakta ve aralarındaki farklılıklar eğitim, cinsiyet, gelir, hane halkı büyüklüğü, yaş ve cinsiyet kompozisyonu açısından Türkiye haritasında görselleştirilmektedir. Üçüncü grup bilgi ise tüketicilerle yapılan 228 adet derinlemesine görüşmeye dayanmaktadır. Yasadışı ticaretin talep ve arzını şekillendiren faktörlere ilişkin bulgular her NUTS 1 bölgesi için kullanıcı dostu bir şekilde görselleştirilmiştir.

Bütün bu bileşenlerin birlikte değerlendirildiğinde yasadışı ticaretle mücadeleye katkıda bulunacak son derece önemli bilgiler elde edilmektedir. Özellikle tüketiciler, konunun uzmanları ve çeşitli paydaşlarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden edinilen önemli bilgiler, var olan cezai müeyyideler, adalet süreçleri ve tutumlarla ilgili bazı politika önerilerinde bulunmamızı sağlamıştır. Proje internet sayfasında (<https://www.illegaltradeinturkey.info>) bu projenin çıktıları görselleştirilerek sunulmaktadır. Türkiye'deki yasadışı ticaretin hacmi ve coğrafi dağılımı ile ilgili konuların kamuoyunun ilgisini çekeceğini umuyoruz.

C. Konunun önemi

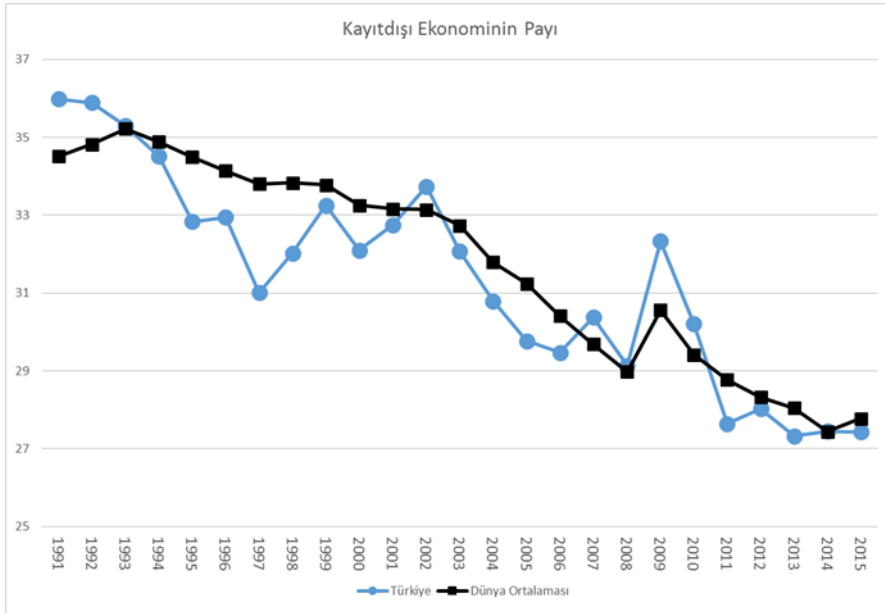
a. Yasadışı ticaret istatistikleri

Yasadışı ticaret, kamu için geliri kaybı olmak dışında hem haksız rekabete yol açmakta hem de kamu sağlığı içinde önemli tehlikeler arz etmektedir. Ayrıca, yasadışı ticaretten elde edilen para yeraltı ekonomisini desteklemektedir. Tüm bu sebepler yüzünden yasadışı ticaret faaliyetleri tüm ülkelerde yasaklanmıştır.

² <https://www.illegaltradeinturkey.info>

Türkiye'de yasadışı ticarete konu olan malları ayrıntılı olarak ele almadan önce Türkiye'nin bu konuda diğer ülkelere kıyasla durumunu görmek yerinde olacaktır. Türkiye'de ve dünyada kayıt dışı ekonominin ulusal gelir içerisindeki evrimi Şekil I.1 de gösterilmiştir. Buna göre hem Türkiye'de hem de dünyada kayıt dışı ekonominin zamanla payının azaldığı görülmektedir. Kayıt dışı ekonominin payı 1993'te %35 iken 2015'te %27 olmuştur. Bu düşüş eğiliminin neredeyse doğrusal bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Ayrıca yasadışı ekonomik faaliyetlerin paylarının ekonomik krizler ve sonraki yıllarda arttığı belirlenmiştir. Bütün dünyada yasadışı faaliyetlerin yalnızca 2009'da arttığı, Türkiye'de ise 1998-1999, 2001-2002 ve 2009'da artmış olduğu görülmektedir. Bahsi geçen yıllar Türkiye'nin kriz yıllarıdır. Türkiye'de kriz olan bir başka yıl olan 1994 ve sonraki 1995 yılında yasadışı faaliyetlerde kayda değer bir artış olmadığı da ilginç bir durum teşkil etmektedir.

Şekil I.1 Türkiye'de ve dünyada kayıt dışı ekonominin payı

Kaynak: Medina, L. and F. Schneider (2018). Shadow economies around the world: what did we learn over the last 20 years? IMF Working Paper 18/17.

Türkiye'de kaçak ve sahte malların tüketimi oldukça yaygındır. Herhangi bir medya kanalındaki haberleri izleyerek bile bunu görmek mümkündür. Burada yalnızca Temmuz-Ağustos 2019 döneminde ulusal medya yayınlarında çıkan yasadışı ticaret haberlerinden bir seçki sunulmuştur:

- 2 Ağustos 2019'da Balıkesir ilinde bir otobüste çıkan yangında 4 yetişkin ve 1 çocuk hayatını kaybederken 15 kişi yaralandı.³ Süregelen otobüs yangınlarının sebebi “10 numara yağ” denilen yasadışı bir yağ türüdür.⁴
- 19 Ağustos tarihli bir habere göre 3 ton 280 litre etil alkol, çeşitli hacimlerde 432 şişe 90 litre sahte alkol ile alkollü içecek üretiminde kullanılan büyük sayıda malzeme Adana'daki bir operasyon sırasında ele geçirildi.⁵
- Yine 1 Ağustos tarihli bir haberde Adana Emniyet Müd. KOM tarafından yapılan bir operasyonda Seyhan Adana'da 255 litrelik sahte rakı ele geçirildi.⁶
- Temmuz 20 ve Ağustos 6 2019 arasında İstanbul Emniyetinin gerçekleştirdiği bir operasyonda 1.401 şişe kaçak ve sahte alkol, 10.264 boş şişe, 6 ton 670 litre metil alkol ele geçirildi, 19 kişi gözaltına alındı.⁷
- Kahramanmaraş ve Elazığ'da 19 Ağustos 2019'da 5.800 ve 3.200 paket kaçak sigara ele geçirildi.^{8,9}
- 11 Temmuz 2019 tarihli bir diğer habere göre İstanbul Merkezli 16 ilde yapılan operasyonda 34 şüpheli gözaltına alındı. İstanbul'da 4 bin 146 telefon, İMEİ kopyalamada kullanılan bir etiket makinesi, 126 cep telefonu ekranı, 230 batarya, 655 cep telefonu İMEİ basılı etiket ve çok sayıda telefon, şarj aleti, kulaklık ve farklı malzeme ele geçirildi. Ele geçirilen ürünlerin değerinin 3 milyon lira civarında olduğu tahmin ediliyor.¹⁰
- Maalesef medyadaki sahte alkol haberleri, yasadışı ticaret bölümlerine ilişkin olanlarla sınırlı değildir. Aynı zaman diliminde haberlerde düzinelerce insanın hayatını kaybettiği de bildirildi. Bu haberlere göre Temmuz ayında Mersin, Niğde ve Osmaniye'de metil alkol zehirlenmesinden dolayı 23 kişi hayatını kaybetti. 2019'un ilk yarısında İstanbul Emniyet

³ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-balikesirde-yolcu-otobusu-yandi-biri-cocuk-5-kisi-hayatini-kaybetti-41291739>

⁴ <https://bianet.org/bianet/yasam/211299-otobus-yanginlarinda-bir-numarali-supheli-10-numara-yag>

⁵ <https://www.haberturk.com/adana-da-metil-alkol-operasyonu-tonlarca-litre-2507215>

⁶ <https://www.ntv.com.tr/turkiye/adanada-sahte-icki-operasyonu,V9eyLv8FWUyeA4L5epECAg>

⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/istanbulda-sahte-icki-uretilen-villalara-operasyon-cok-sayida-gozalti-41295863>

⁸ <https://www.aksam.com.tr/yasam/elazigda-3-bin-200-paket-kacak-sigara-ele-gecirildi/haber-998801>

⁹ <https://www.haberturk.com/kahramanmaras-haberleri/71214715-kahramanmarasta-5-bin-800-paket-kacak-sigara-ele-gecirildi>

¹⁰ <http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/merkez/16-ilde-kacak-telefon-sebekesine-operasyonu-41270729>

Müdürlüğü KOM ekipleri tarafından 4.683.672 bandrol ve toplam 430.9912 TAPDK bandrolü ile yabancı bandroller ele geçirildi.¹¹

Bütün bu haberlerden en az iki önemli çıkarımda bulunulabilir: Öncelikle Türkiye'de ciddi bir yasadışı ticaret hacmi bulunmakta olup bunun sonucunda devletin ciddi miktarda vergi geliri kaybı olmaktadır. İkincisi, yasadışı ticaretin insan yaşamı üzerinde ölümcül sonuçları olabilmektedir. Dolayısıyla yasadışı ticareti ortaya çıkaran dinamikleri anlamak son derece önemlidir.

Projede analiz edilen her bir malın önemini anlamak için Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı (KOM) verileri ile Ticaret Bakanlığı altındaki Gümrükler Muhafaza Genel Müdürlüğü (GM) verileri kullanılmıştır.

KOM verileri

KOM'un ana amacı, çeşitli malların kaçırılması, yolsuzluk, kara para aklama ve organize suçlar ile özellikle uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadeledir. Yıllık KOM raporları internet sayfasından ücretsiz olarak indirilebilmektedir.¹² Yayınlanmış son rapor 2019 yılına aittir. Bu raporlar ülke çapında gerçekleştirilen operasyonlarda ele geçirilen yasadışı ürünlerin dökümünü içermektedir. KOM raporları tüm kaçakçılık ve organize suçları içerdiklerinden son derece kapsamlıdır. Suçlar KOM raporlarında dört başlık altında incelenmektedir:

- Mali suçlar: Sahte para kaçakçılığı, yolsuzluk, tefecilik, belgede sahtecilik, dolandırıcılık, vergi kaçakçılığı
- Organize suçlar: mafya tipi suçlar, silah ve mühimmat kaçakçılığı
- Suç geliriyle mücadele
- Kaçakçılık: akaryakıt, cep telefonu, sigara, alkollü içki, tarihi eser, ilaç ve muhtelif gıdalar.

KOM Daire Başkanlığı 2018 yılında gerçekleştirdiği 13 binden fazla operasyonda yaklaşık 20.000 şüpheliyi gözaltına almış, 2017'de de benzer sayıda operasyon ve şüpheli rakamları raporlamaktadır. Bir fikir vermesi açısından 2017'deki operasyonlarda 42.000.000 kaçak sigara paketi ele geçirilmiş olup bu rakam 2018'de 20 milyondan fazladır. KOM raporlarından yalnızca bu projede işlenen dört malla ilgili bilgi derlenmiştir. Maalesef ele geçirilen cep telefonlarına dair

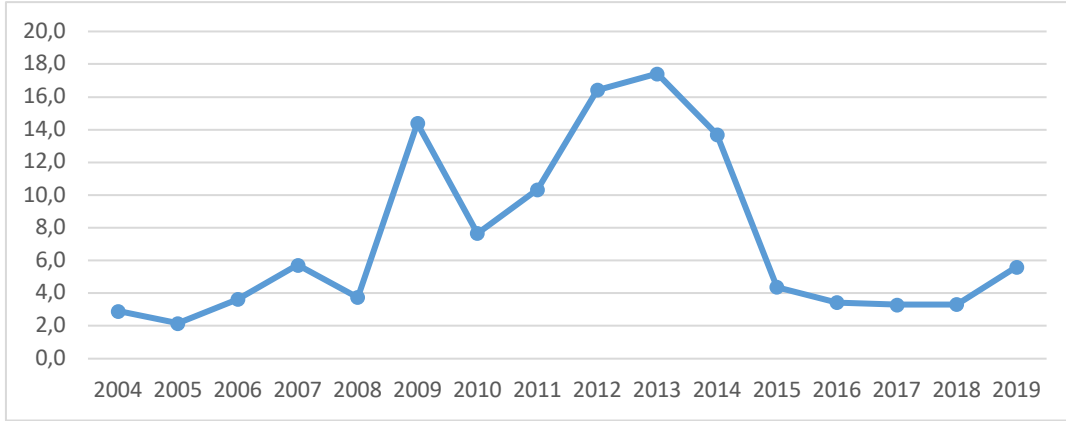
¹¹ <https://www.sabah.com.tr/guney/2019/07/30/sahte-icki-bilancosu-23-olum-100-bin-sise-39-tutuklu>

¹² <https://www.egm.gov.tr/kom/raporlarimiz>

bilgiler ancak 2011'den sonrası için mevcuttur. 2010'dan önceki yıllara ait KOM raporlarında bazı tutarsızlıklar bulunmaktadır. Örneğin, akaryakıt için ilk 10 il bilgisi 2004, sigara için 2005, alkol için ise 2006 yılından itibaren verilmektedir. Yakalanan cep telefonları için il bilgisi ise 2011 yılından itibaren mevcuttur. Ayrıca bazı yıllar illere göre dağılım hiç verilmemiştir. Mesela 2009 yılı için akaryakıtta ve sigarada sadece yıl toplamı verilmiş, il bilgisine yer verilmemiştir. KOM veri analizi bu veri eksiklikleri sınırlamaları nedeniyle 2004-2019 dönemi ile sınırlıdır. 2004 ile 2019 arasında bahsi geçen dört malın ele geçirilen miktarlarına dair rakamlar Şekil I.2-5'te verilmiştir. İncelenen dört mal türü birlikte değerlendirildiğinde aşağıdaki yorumlar yapılabilir:

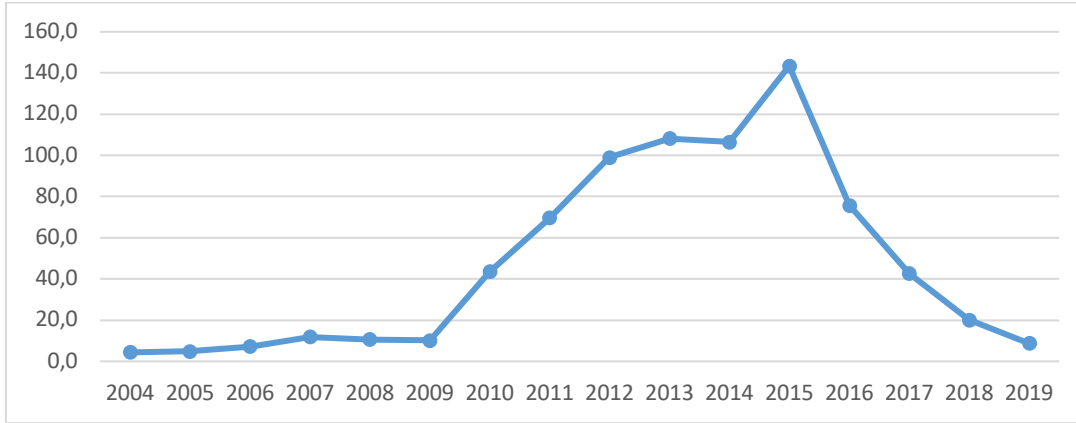
- Son yıllarda özellikle 2015'ten sonra alkollü içecekler dışında tüm mallarda ele geçirmelerde düşüş gözlenmektedir.
- En büyük düşüş akaryakıttadır. 2013 ile 2015 yılları arasında ele geçirilen kaçak akaryakıt dörtte bire düşmüş ve sonraki yıllarda sabit kalmıştır. Bunun muhtemel sebebi Suriye iç savaşı başladığından beri Suriye ve Irak sınırlarında uygulanan fiziksel ve askeri önlemlerdir.
- 2009 yılı alkollü içki ve akaryakıt kaçakçılığı vakalarının çok yakalandığı bir yıl olmuştur. Eğer yakalanmalarla fiilen gerçekleşen kaçakçılık miktarı arasında bir ilişki var ise 2009 yılında kaçakçılık miktarının tepe yaptığı söylenebilir. Akaryakıt kaçakçılığının yasal akaryakıt dağıtımında kullanılan markerler sebebiyle son derece zor olduğu bilinmektedir.
- Alkollü içeceklerde kaçakçılık miktarı artarken diğer üç üründe azalması kayda değer bir gelişmedir. 2016'dan sonra yakın zamanda gerçekleşen artış ile özellikle 2018'deki ikinci yükselme önemli görülmektedir. Fiyatlarla ilgili bir sonraki bölümde de görüleceği gibi, bu son dönem, alkollü içeceklere uygulanan ÖTV'deki artışlar sebebiyle alkollü içeceklerin fiyatlarında büyük bir artış yaşanan bir dönemdir.
- Sigara ve akaryakıt kaçakçılığı 2009 öncesinde durağan bir eğilim göstermiş, 2009-2014 döneminde düzenli olarak artmıştır. 2014'ten beri ise düşüştür.

Şekil I.2 Yıl bazında ele geçirilen akaryakıt (milyon litre)

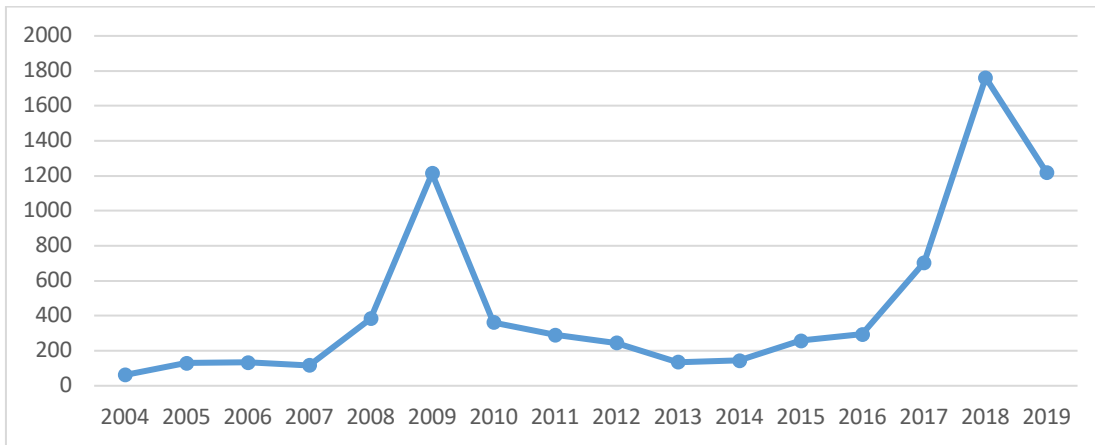
Kaynak: KOM raporları

Şekil I.3 yıl bazında ele geçirilen sigara (milyon paket)

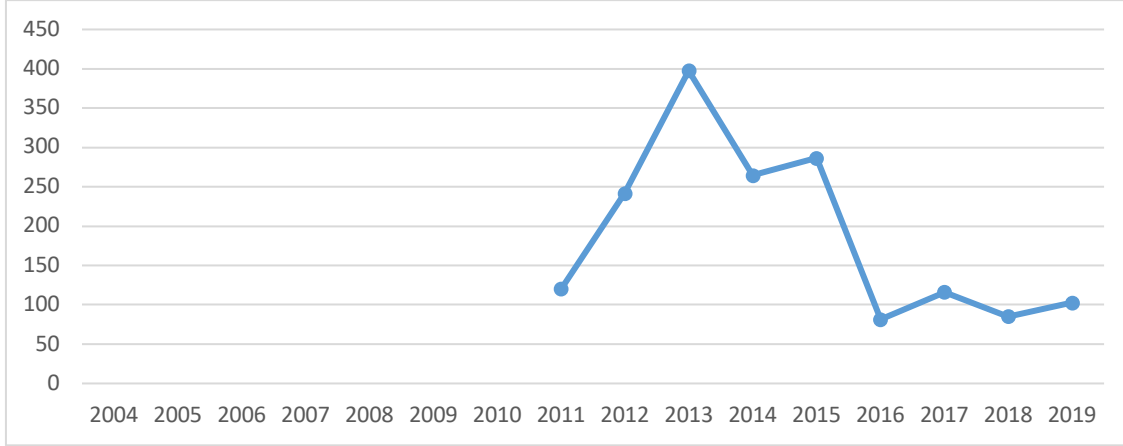
Kaynak: KOM raporları

Şekil I.4 yıl bazında ele geçirilen alkollü içecekler (1000 şişe)

Kaynak: KOM raporları

Şekil I.5 yıl bazında ele geçirilen cep telefonları (1000 adet)

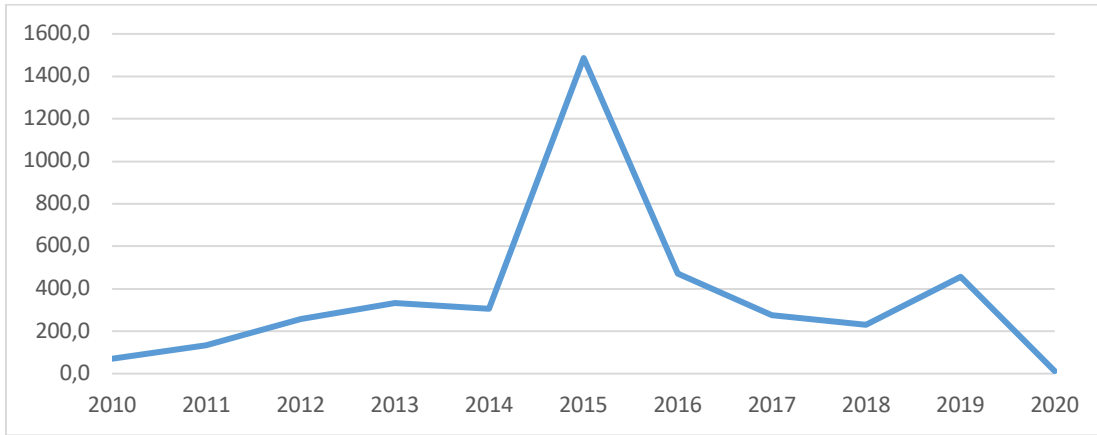

Kaynak: KOM raporları

GM verileri

Gümrükler Muhafaza Genel Müdürlüğü'nün internet sayfasından ücretsiz olarak indirdiğimiz GM verileri, müdürlüğün merkez ve ilçe birimlerinin yakaladıkları kaçak mal miktarını ifade etmektedir.¹³Ele geçirilen malların değerleri 2020 piyasa fiyatları ile hesaplanmış Türk Lirası cinsindedir. Kolluk Kuvvetinin ele geçirdiği ve KOM raporlarına dahil edilmiş olan yasadışı mal miktarlarından farklı veriler içerdiği içerdiğine dikkat edilmelidir.

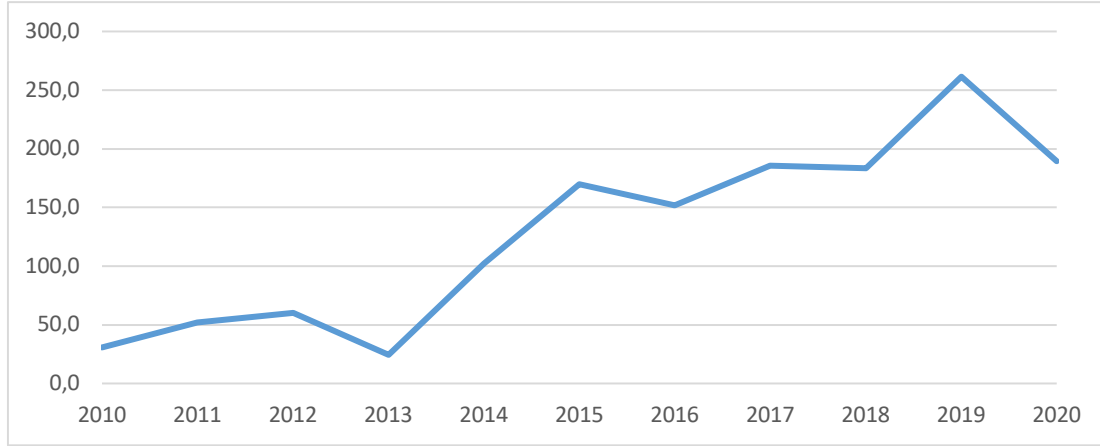
Şekil I.6 yıl bazında ele geçirilen akaryakıt değeri (milyon TL, 2020 fiyatları)

Kaynak: GM raporları

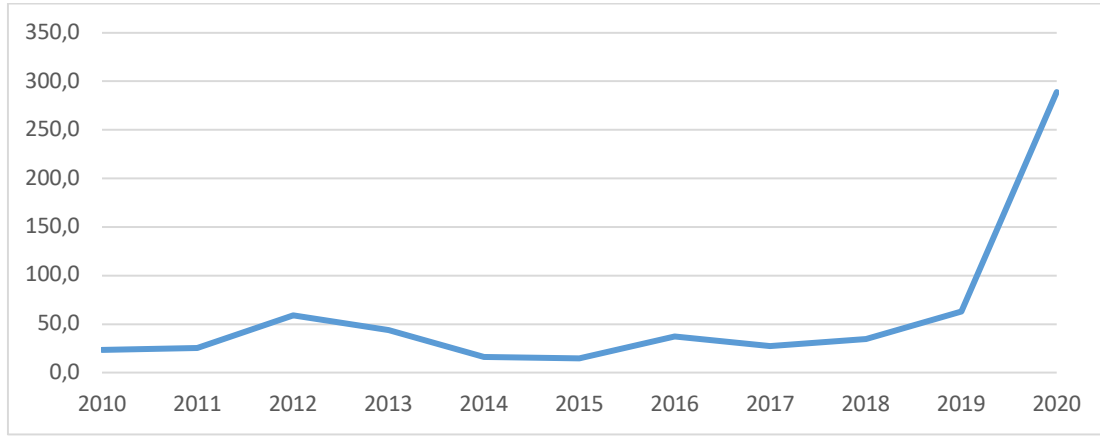
¹³ <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/bakanlik-istatistikleri/gumruk-istatistikleri/kacakcilikla-mucadele-verileri>

Şekil I.7 yıl bazında ele geçirilen sigaraların değeri (milyon TL, 2020 fiyatları)

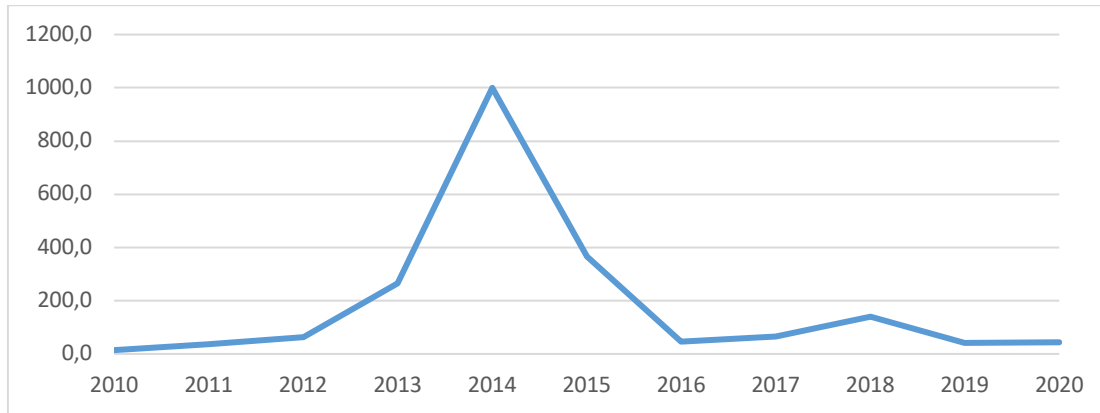
Kaynak: GM raporları

Şekil I.8 yıl bazında ele geçirilen alkollü içeceklerin değeri (milyon TL, 2020 fiyatları)

Kaynak: GM raporları

Şekil I.9 yıl bazında ele geçirilen cep telefonlarının değeri (milyon TL, 2020 fiyatları)

Kaynak: GM raporları

Dört ürünün tamamının birlikte değerlendirilmesinden aşağıdaki çıkarımlarda bulunabiliriz:

- GM verilerine göre, KOM raporlarındaki eğilimlerin aksine, ele geçirilen kaçak sigarada azalma görülmektedir. Hatta 2010'dan itibaren verilerle de teyit edilebilecek düzenli bir artış gözlenmektedir.
- Hem GM hem de KOM verilerinde son yıllarda alkollü içecek konusunda artış görülmektedir. Son yıllarda alkollü içecek kaçakçılığında görülen sert artış ile ÖTV'ndeki büyük artışlar sebebiyle alkollü ürün fiyatlarında görülen büyük artışlar arasındaki ilişki çok açıktır.
- 2014 ve 2015'te ele geçirilen sırasıyla cep telefonu ve akaryakıt miktarı oldukça fazla olup bu da KOM verileri ile örtüşmektedir.
- Alkollü içecekler ve sigaralarda artma eğilimi görülürken 2015'ten sonra ele geçirilen akaryakıt ve cep telefonunda azalma görülmektedir. Bu olgu da KOM verileri ile uyum göstermektedir.

Tablo I.1 İncelenen dört malın GM raporlarına göre toplam ele geçirilen mallar ve uyuşturucu içerisindeki yıllık payı

	Akaryakıt	Alkollü İçki	Sigara	Cep Telefonu	Toplam (2020 Fiyatlarıyla) Milyon TL)
2010	6.1%	2.0%	2.7%	1.2%	1,148
2011	8.7%	1.7%	3.4%	2.4%	1,528
2012	15.2%	3.5%	3.5%	3.7%	1,689
2013	14.5%	1.9%	1.1%	11.5%	2,300
2014	9.9%	0.5%	3.3%	32.5%	3,075
2015	30.7%	0.3%	3.5%	7.5%	4,844
2016	10.7%	0.8%	3.4%	1.1%	4,403
2017	7.2%	0.7%	4.9%	1.7%	3,816
2018	5.9%	0.9%	4.7%	3.6%	3,924
2019	12.8%	1.8%	7.4%	3.0%	3,555
2020	0.3%	6.6%	4.3%	1.9%	4,404
Ortalama	12.1%	1.4%	3.4%	7.3%	

Kaynak: GMM raporları

Bu dört ürünün gümrükte el konulan bütün mallar içerisindeki payları Tablo I.1'de yukarıda verilmiştir. Akaryakıt kaçakçılığının payı yaklaşık %12 iken bunun oldukça düşük olduğu yıllar

(2010, 2017-2018) olup çok yüksek olduğu zamanlarda vardır (2015). Ele geçirilen alkollü içecekler ortalamada %1,4 olup fazla değişiklik göstermemektedir. Ele geçirilen sigara miktarı da fazla değişiklik göstermemekte ve toplamının yaklaşık %3,4 ünü oluşturmaktadır. Ele geçirilen cep telefonu miktarında yıllar içerisinde büyük dalgalanmalar görülmektedir. Yakalanan cep telefonları toplamın %8,8'ini oluşturmakla birlikte %1,1 ile %32,5 arasında değişmektedir.

b. Vergi ve fiyat istatistikleri

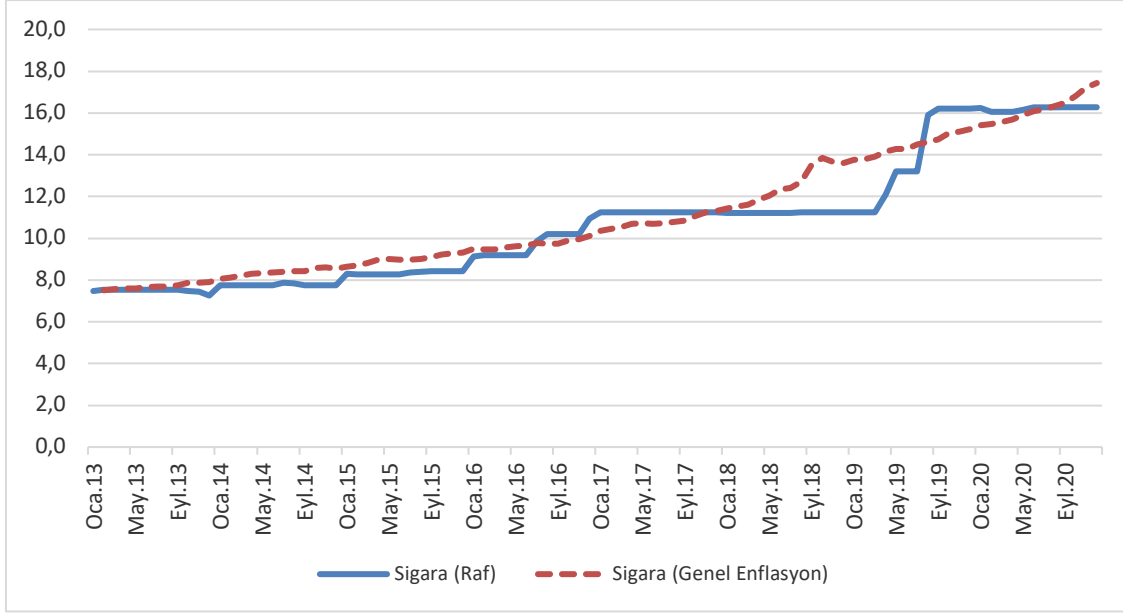
Fiyat istatistikleri

Fiyatların verildiği Tablolarda (şekil I.10-I.15), ürünün “gözlenen raf fiyatı” (mavi çizgi) ile ürünün 2003'ten itibaren fiyat artışının TÜFE kadar olduğu “hayali fiyat” (kesikli kırmızı çizgi) beraber gösterilerek her bir ürünün nispi fiyatı (TÜFE'ye oranla ne kadar az veya çok arttığı) ortaya konmaktadır. Bu fiyat istatistikleri Türk İstatistik Enstitüsü'nden (TÜİK) elde edilmiştir. Şekil I.10 da sigara fiyatının çizgili artışı oldukça dik iken TÜFE oranı neredeyse düzenli olarak artmaktadır. 2014 ve 2015'te sadece bir yıl için fiyatlar artırılmışken sigara fiyatları 2017 başından Ocak 2019'a (bu rapor yazılırken mevcut olan en güncel veri) sigara fiyatları sabit kalmıştır. Bunun yerine 2016'dan Mart 2017'ye kadar art arda artışlar gerçekleşmiştir. Bir başka dikkat çeken gelişme de ürünlerin raftaki fiyatlarının enflasyona göre düzenlenmiş nispi fiyat eğrisinin üzerinde gerçekleşmiş olduğudur. Buna ek olarak, vergi artışları sebebiyle gerçekleşen büyük artışların enflasyondaki hızlanma ve 2017'den itibaren görülen fiyattaki durgunluğun bir sonucu olarak sona erdiği görülmektedir.

2019'un başlarında ÖTV'nin %63'ten %67'ye çıkarılarak sigara paketi başına 4 TL ek vergi gelmiş, Mayıs 2019'da sigara şirketleri de fiyatlarını 2 TL artmıştır. Yılın başında sigara fiyatları 2 TL arttığıında 2,5 TL'lik bir fark ortaya çıkmışken Temmuz'da uygulanan ek vergi artışı ile birlikte sigara şirketlerinin vergi yükü 4,5 lira artmıştır.¹⁴ Bu fark 3 Ağustos 2019'da fiyatların tekrar artırılması ile ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle gözlemlenen ve hayali sigara fiyatları arasındaki fark ortadan kalkmıştır.

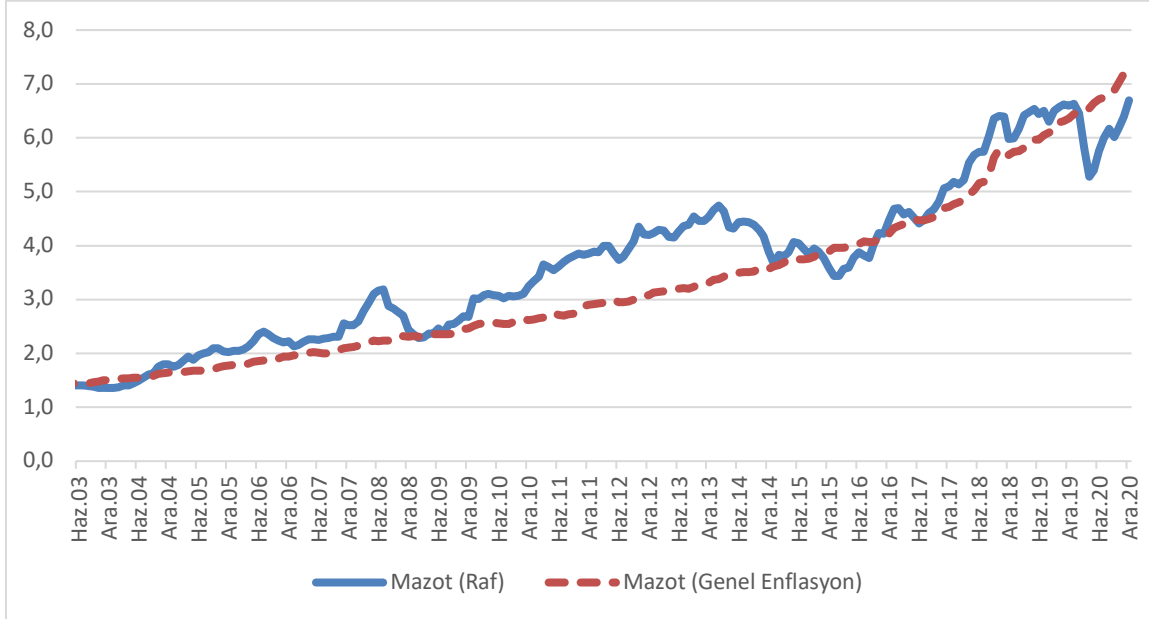
¹⁴ <https://www.haberturk.com/sigaraya-liderlik-zammi-sigara-fiyatlarinda-vergi-ne-kadar-haberler-2510255-ekonomi>

Şekil I.10 Gözlenen ve “hayali” sigara fiyatları

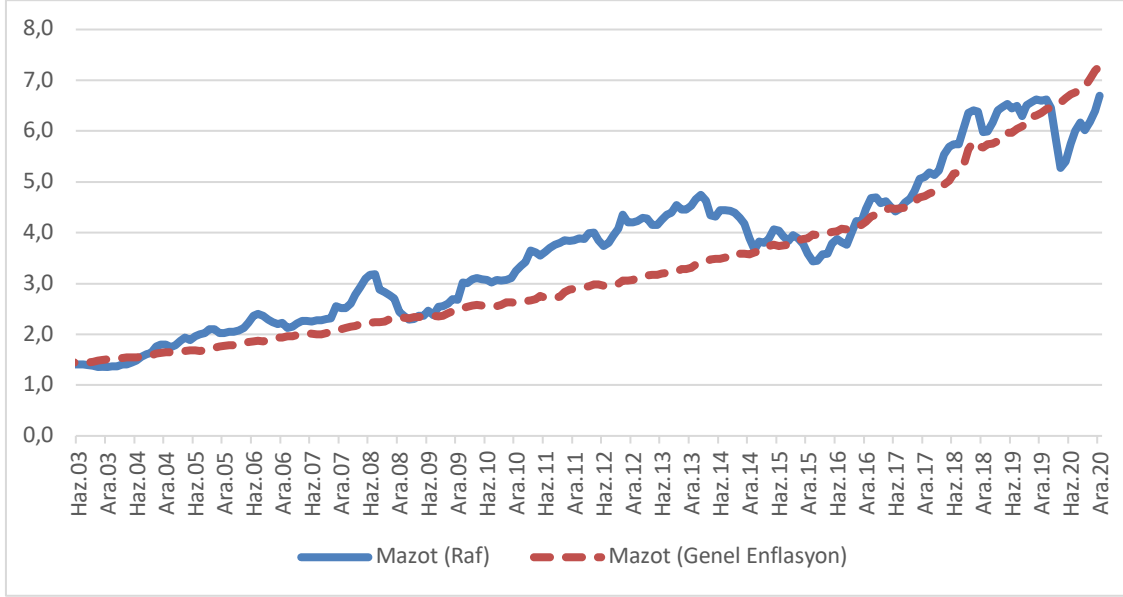
Kaynak: TÜİK. Not: Düz çizgi sigaranın raf fiyatını göstermektedir (Türk stat TÜFE ortalama sepet fiyatları) noktalı çizgi ise sigara fiyatları TÜFE oranında artırılırsa gözlemlenecek hayali sigara fiyatlarını göstermektedir

Şekil I.11 Gözlenen ve “hayali” benzin fiyatları

Kaynak: TÜİK. Not: Düz çizgi benzinin litrelik fiyatını gösterirken (TÜİK TÜFE sepet ortalama fiyatları) noktalı çizgi ise benzin fiyatları TÜFE oranında artırılırsa ortaya çıkacak hayali benzin fiyatlarını göstermektedir.

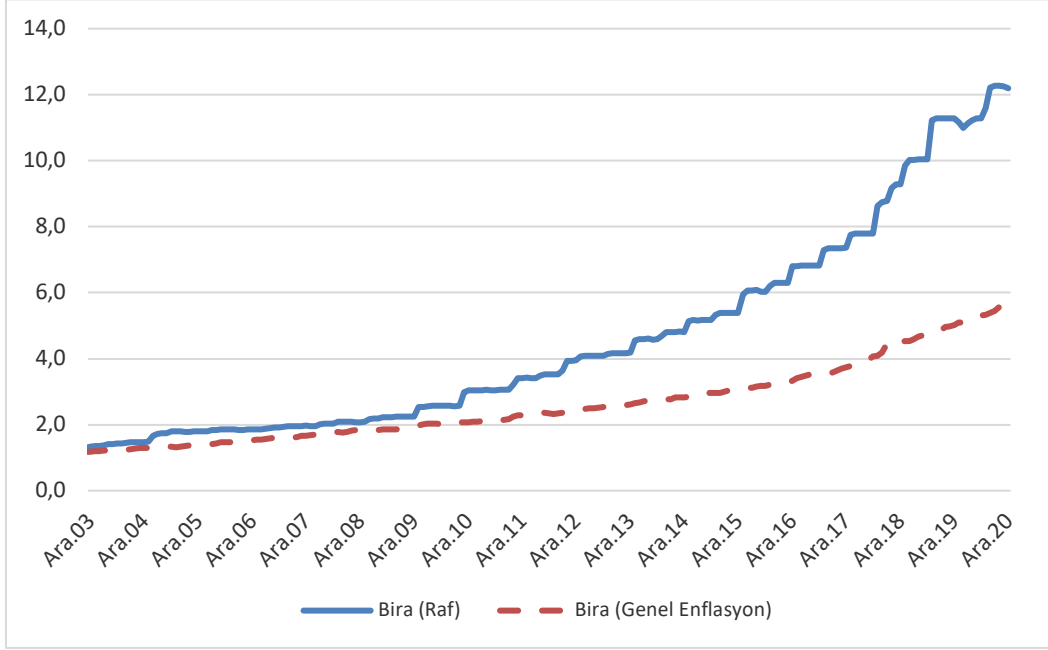
Şekil I.12 Gözlenen ve “hayali” mazot fiyatları

Kaynak: TÜİK. Not: Düz çizgi mazotun litrelik fiyatını gösterirken (TÜİK TÜFE sepet ortalama fiyatları) noktalı çizgi mazot fiyatları TÜFE oranında artış gösterse ortaya çıkacak hayali mazot fiyatlarını göstermektedir.

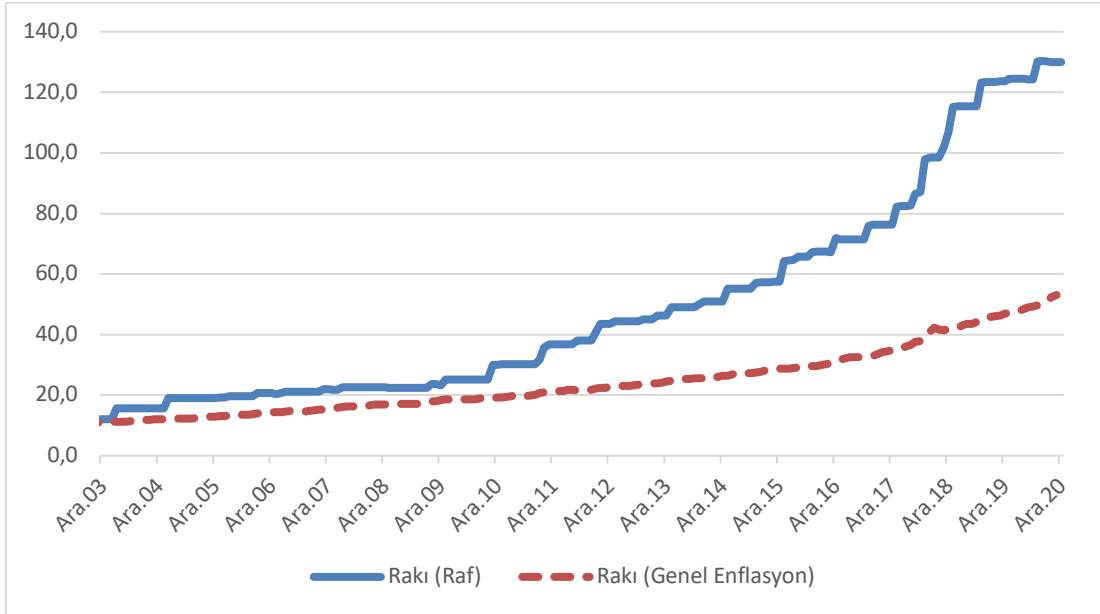
Benzinin (şekil 1.11) ve mazotun (şekil 1.12) 2015'e kadar TÜFE'den yüksek olup 2015'ten itibaren daha düşük olduğu görülmektedir. Benzin fiyatlarında yüksek döviz kuru etkisini engellemek amacıyla hükümetin Nisan 2018'de başlayarak uyguladığı ÖTV düzenleme politikasının 2018'den sonraki dönemler için son derece etkili olduğu görülmektedir. Eğer Mayıs Ağustos 2018'deki 3 aylık dönemde dolar kuru 4 TL'den 6 TL'ye artmışken “dolar kuru ile paralel artış” politikası takip ediliyor olsaydı bu politikanın benzin fiyatları üzerindeki etkisi en az %50'lik bir fiyat artışı anlamına gelecekti. Bir başka önemli nokta da artış ve azalışlar gösterdikten sonra 2015 yılında benzin ve mazot fiyatlarında neredeyse hiç değişiklik olmamış olmasıdır. Bunun sebebi uluslararası benzin fiyatlarındaki dalgalanmalardır. Ocak 2014'te 220 TL'nin üzerinde olan bir varil ham petrol Ocak 2016'da 89 TL'ye düşmüştür.

Şekil I.13 Gözlenen ve “hayali” bira fiyatları

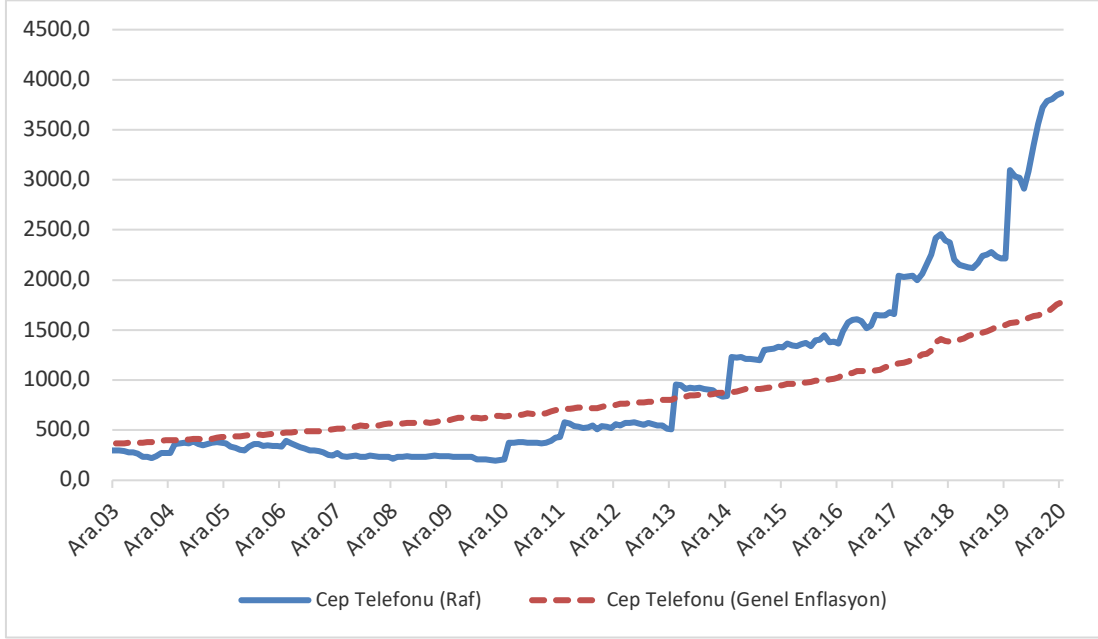
Kaynak: TÜİK. Not: Düz çizgi biranın raf fiyatına gösterirken (TÜİK TÜFE sepet ortalama fiyatları) çizgili noktalı çizgi ise bira fiyatlarının TÜFE ile aynı oranda artırılmış olsaydı izleyecekleri hayali bira fiyatlarını göstermektedir.

Şekil I.14 Gözlenen ve “hayali” rakı fiyatları

Kaynak: TÜİK. Not: Düz çizgi rakının raf fiyatını gösterirken (TÜİK TÜFE sepet ortalama fiyatları) noktalı çizgi rakı fiyatlarının TÜFE oranında artırılması durumunda rakının hayali fiyatını göstermektedir.

Şekil I.15 Gözlenen ve “hayali” cep telefonu fiyatları

Kaynak: TÜİK. Not: düz çizgi cep telefonlarının raftaki fiyatlarını (TÜİK TÜFE sepeti ortalama fiyatları), noktalı çizgi ise cep telefonu fiyatlarının TÜFE oranında artırılması durumunda cep telefonlarının hayali fiyatını göstermektedir.

Alkollü içeceklerin TÜFE'ye kıyasla (Şekil I.13 ve I.14) tutarlı bir şekilde yüksek olduğu görülmektedir. Bu fark Türkiye'de en yaygın şekilde tüketilen iki alkollü içecek olan bira ve rakı için son derece yüksektir. Gözlemlenen fiyat rakı ve bira fiyatlarının TÜFE oranında artırılmasından yaklaşık 2,5 kat daha yüksektir. Alkollü içeceklerdeki fiyat artışlarının diğer ürünlere kıyasla daha yüksek olduğu apaçık ortadadır. Son yıllarda alkollü içkilerde görülen bu yüksek fiyat artışları kaçakçılık ve sahtecilik için çok teşvik edici olmaktadır.

Şekil I.15'te Türkiye'deki cep telefonlarının gözlenen ve hayali fiyatları kıyaslanmaktadır. Cep telefonu fiyatlarındaki artışın 2014'e kadar TÜFE oranından daha düşük kalıp sonrasında TÜFE'yi geçecek şekilde arttığı dikkat çekicidir. Yine cep telefonlarının gözlemlenen fiyatı ile TÜFE oranları arasındaki bu farkın sebebi ÖTV artışlarıdır.

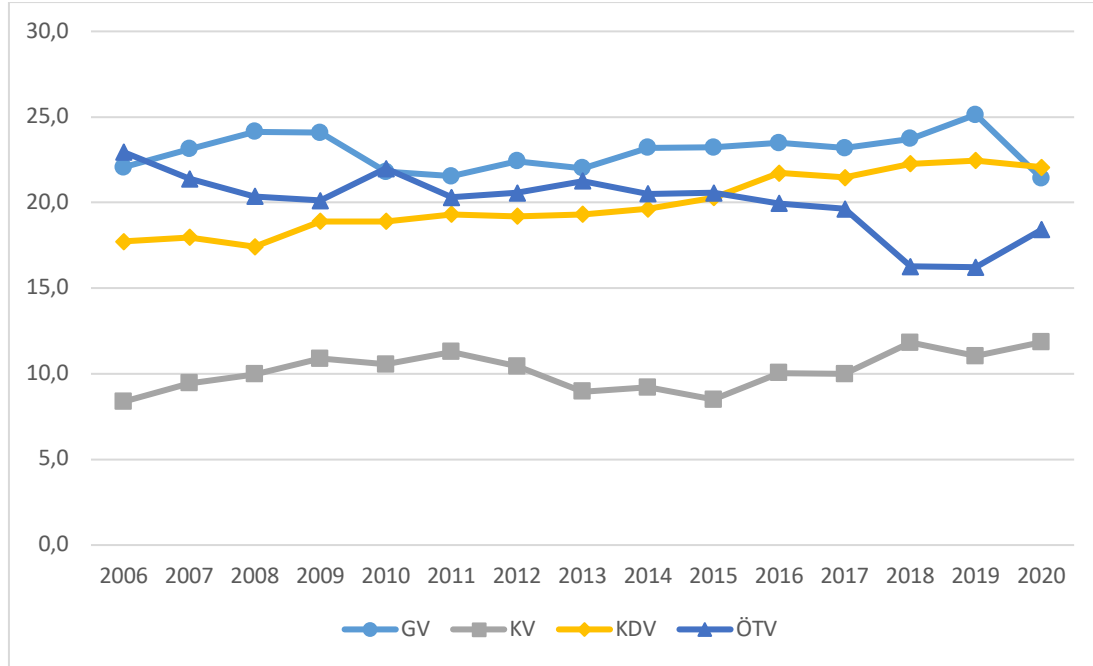
Vergi istatistikleri

Vergi gelirlerinin dağılımı (Şekil I.16), toplam vergi gelirlerinde KDV ve ÖTV'nin paylarının yaklaşık %20, kurumlar vergisinin %10, gelir vergisinin ise yaklaşık %20 olduğunu

göstermektedir. Son yıllarda KDV ÖTV'yi geçmiştir. Ortalamada ÖTV ve KDV'den %3 daha yüksek bir paya sahiptir. ÖTV'de önemli bir düşüş dikkat çekmektedir. Bu düşüşün ardında yatan sebep hükümetin, Türk Lirasının dövize kıyasla değer kaybetmesi sonrasında benzin fiyatlarını kontrol altında tutmak amacıyla benzini vergiden muaf tutmasıdır. ÖTV oranları 2017'nin 3. çeyreğinden itibaren başlayan ekonomik durgunluk üzerine motorlu araçlar ve dayanıklı tüketim mallarında azaltılmıştır. Bu destek 23 Haziran 2019'da tekrar edilen İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlık seçimleri sonrasında sona ermiştir.

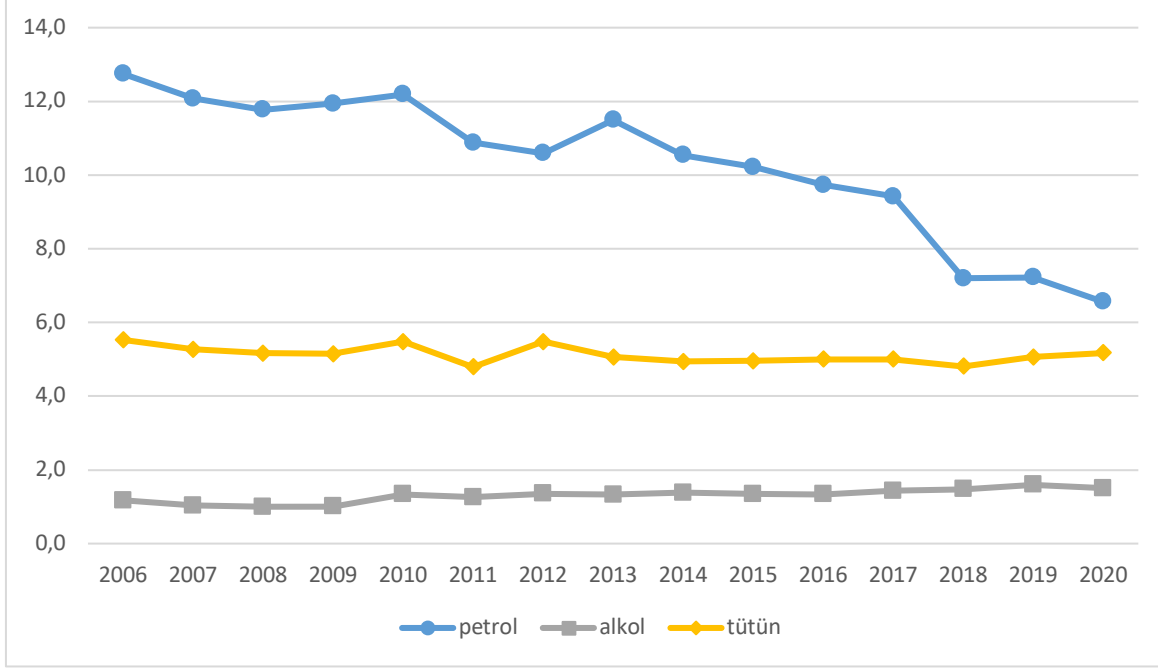
Toplam vergilere kıyasla petrol ürünleri, tütün mamulleri ve alkollü içkilere konan vergilerin payları şekil 1.17'de verilmiştir. 2010'dan beri benzin ürünlerinden toplanan verginin payı düzenli olarak düşüş göstermektedir. 2018'deki düşüş %2'nin üzerine çıkmış ve oldukça yüksek gerçekleşmiştir. Benzin ürünlerinden toplanan vergilerin payı %10,8'lik bir oranla kurumlar vergisinden daha yüksektir (bkz. Şekil I.17). Tütün ürünleri ile alkollü içkilere konan vergilerin payı neredeyse yatay bir hat izlemiştir. Vergi gelirlerinin yaklaşık %5'i tütün ürünlerinden toplanırken %1,5'i alkollü içeceklerden gelmektedir.

Şekil I.16 Vergi gelirlerinin dağılımı (%)

Kaynak: Türkiye Gelirler İdaresi Başkanlığı https://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm.
Not: KDV: katma değer vergisi, ÖTV: ÖTV, KV: kurumlar vergisi, GV: gelir vergisi

Şekil I.17 Akaryakıt, tütün mamulleri ve alkollü içeceklere alkollü içeceklerden toplanan vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payları

Kaynak: Türkiye Gelirler İdaresi Başkanlığı, https://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm

II. Veriler

A. Verilerin toplanması

Projede kullanılan veriler yasadışı ticaret, vergiler ve fiyatlarla ilgili kamuya açık veriler (KOM ve GM raporları gibi) ile birlikte proje için sahadan toplanan özgün verilerdir. Yasadışı ticaretin talebini ve arzını şekillendiren karmaşık dinamikleri daha iyi anlamak amacıyla ülke çapında 4.800 tüketici ile anket ve çeşitli paydaşlar (uzmanlar, kolluk gücü yetkilileri, dükkân sahipleri ve tüketiciler) ile 200 derinlemesine görüşme planlandı. Bireyleri yasadışı mal seçimine yönelten sebepleri anlayabilmek amacıyla, anket, katılımcıların yarısının (yaklaşık 2.400) yasadışı mal tüketicisi diğer yarısının ise yasal mal tüketicisi olacağı şekilde tasarlandı. Benzer şekilde, topluma 360 derecelik bir perspektiften yaklaşmak sağlamak amacıyla derinlemesine görüşmeler için konunun uzmanları, kolluk kuvveti yetkilileri, dükkân sahipleri ve yasadışı mal tüketen tüketiciler ve yasal mal tüketen tüketiciler dahil edilmiştir.

Uzmanlar ve çeşitli paydaşlarla 50, tüketicilerle 150 (100 yasadışı mal tercih eden tüketici, 50 yasal mal tercih eden tüketici) derinlemesine görüşme gerçekleştirilmesi planlandı. Projenin konusu doğası gereği çok boyutlu ve karmaşık olduğunda aynı zamanda ilk aşama olarak 20 tüketici ve 10 farklı paylaş ile ilk aşamada derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilecek bir pilot çalışma oluşturuldu. Bu pilot çalışmanın çıktıları daha sonra yani derinlemesine görüşmelerin ikinci aşamasında kullanılacak anketler için geri bildirim olarak kullanılacaktı. Başta 3 anket kullanılacağı tahmin edilmişti: bir anket tüketiciler için, bir anket uzmanlarla yapılacak derinlemesine görüşmeler için ve son olarak tüketicilerle yapılacak derinlemesine görüşmeler için de bir anket.

Saha çalışması (hem anketler hem de derinlemesine görüşmeler) proje ortağımız Sosyal Araştırmalar Merkezi (SAM) tarafından gerçekleştirildi. İlk gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelere, Betam'ın önceliklerini SAM'a iyice anlatabilmek için Betam'dan bir kıdemli araştırmacı da katıldı. Pilot çalışma kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine görüşme sonuçları değerlendirildiğinde görüldü ki uzmanlara yönelik derinlemesine görüşme kılavuzunun en az 3 farklı kılavuza bölünmesi gerektiği anlaşıldı. Derinlemesine görüşmelerde mümkün olan en fazla bilginin toplanması için her bir meslek grubu için soruların farklı şekilde formüle edilmesi gerekiyordu. Proje ortaklarıyla yapılan toplantılar ve ilk derinlemesine görüşmelerden alınan geri bildirimler ile uzmanlar için düşünülen derinlemesine görüşme kılavuzu aşağıdaki şekilde 3 kılavuza bölündü:

- Kolluk kuvvetleri (Gümrük Muhafaza yetkilileri, Kolluk Kuvveti ve Jandarma)
- Dükkân sahipleri ve perakendeciler
- Diğer uzmanlar (akademisyenler veya gazeteciler gibi konunun uzmanları)

Neticede, hazırlık sürecinin sonunda, sahaya inmeden evvel elimizde 4 derinlemesine görüşme kılavuzu (yukarıda belirtilen 3 kılavuz ile tüketicilerle yapılacak derinlemesine görüşmeler için 1 kılavuz) ile tüketicilere yönelik anketler için kullanılacak 1 soru kâğıdı bulunuyordu.

En büyük zorluk PMI proje başvurmuzda da belirttiğimiz gibi (12. Bölüm, Metodoloji), sahadaki anketler için tüketicilerin seçimi oldu. Türkiye'deki kaçak veya sahte mal kullanıcılarının sayısı konusunda güvenilir bilgiye sahip olmadığımız için, "olasılıklı örneklem yöntemleri" yerine, SAM

ve Betam “orantısız olmayan kotalı örneklem” yöntemini kullanmayı kararlaştırdı. 12 NUTS 1 bölgesinde 4.800 görüşme gerçekleştirilmesi planlandı. Türkiye’de yasadışı mal tüketicilerinin dağılımı homojen olmadığından her bir NUTS 1 bölgesinde örneğin 400 görüşme yapmak, böylelikle her bir mal için 1.200 görüşme yapmak pratik olmayacaktı. KOM raporları ile ilk başta yapılan derinlemesine görüşmelerden alınan bilgiye göre SAM ve Betam cep telefonları ve alkollü içeceklerle ilgili 1.200 görüşme, akaryakıtla ilgili 1.000 görüşme ve sigara ile ilgili 1.400 görüşme yapma kararını aldı. NUTS 1 bölgelerine ve mal çeşidine göre planlanan anketlerin detayları 2. ilerleme raporunun eki olarak sunulan “saha raporu”ndaki Tablo 7’de verilmiştir.

Derinlemesine görüşmelerde seçimle ilgili herhangi bir problem yaşanmadı. Her bir bölgede uzmanlar, paydaşlar ve tüketiciler her bir NUTS 1 bölgesinde 4 ürün grubunun da kapsanacağı şekilde seçildi. Burada amaç, her bir NUTS 1 bölgesinde uzmanlar ve paydaşlarla 4-5 görüşme yaparak toplam uzman ve paydaş derinlemesine görüşmelerini planlandığı gibi 50’ye ulaştırmak oldu. Benzer şekilde dört mal grubunun her birinin yasal mal kullanıcıları ile 12-13 görüşme yaparak toplam “yasadışı mal kullanıcıları” ile yapılan derinlemesine görüşmelerin sayısını 50’ye ulaştırmak planlandı. Yasadışı mal tüketicilerini daha yakından analiz etmek istediğimiz için dört mal grubunun her biri için 25 yasadışı mal kullanıcısı ile görüşme yaparak bu grupla toplam 100 derinlemesine görüşme gerçekleştirilmesi planlandı. NUTS 1 bölgesi ve mal başına planlanan anketlerin detayları 2. ilerleme raporu ile birlikte sunulan “saha raporu”nda Tablo 1’de verilmiştir.

Hem derinlemesine görüşmeler hem de sahadaki anket görüşmeleri SAM’ın veri toplama konusundaki saha tecrübesi sayesinde herhangi bir engel ile karşılaşmadan tamamlanmıştır. İkinci aşamanın sonunda başta planlanandan 28 adet fazla derinlemesine görüşme (toplam 228) ve 124 fazla tüketici anketi (toplam 4.924) gerçekleştirilmiştir. Her bir bölge için ürün başına yapılan görüşmelerin sayısı da Tablo II.2 de görüleceği gibi ilk plan ile aynı doğrultudadır. Sonuç olarak uzmanlar ve çeşitli paydaşlarla 80 derinlemesine görüşme ve tüketicilerle (98 “kaçak mal kullanıcısı” ve 50 “yasal mal kullanıcısı”) 148 derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Tablo II.2 de hem anketler hem de derinlemesine görüşmeler için NUTS 1 bölgesine göre planlanan ve gerçekleştirilen görüşme sayıları verilmiştir. Tablo II.3’te mal ve katılımcı grup başına derinlemesine görüşme dağılımı verilmiştir. Tablo II.4, Tablo II.3’e bölgesel dağılım bilgisini eklemektedir. Son olarak, Tablo II.5’te her bir mal için anketlerin bölgesel dağılımı verilmiştir.

Tablo II.2 Bölgeye göre planlanan ve gerçekleştirilen görüşmeler

Nuts 1 Bölgeleri	Sahadaki Anket Görüşmeleri		Derinlemesine Görüşmeler	
	Planlanan	Gerçekleştirilen	Planlanan	Gerçekleştirilen
TR1 İSTANBUL	530	567	20	26
TR2 BATI MARMARA	410	425	15	17
TR3 EGE	410	413	16	16
TR4 DOĞU MARMARA	390	397	13	14
TR5 BATI ANADOLU	390	399	15	16
TR6 AKDENİZ	410	420	22	24
TR7 ORTA ANADOLU	280	295	9	9
TR8 BATI KARADENİZ	390	393	14	15
TR9 DOĞU KARADENİZ	400	414	15	16
TRA KUZEYDOĞU ANADOLU	310	312	17	19
TRB ORTADOĞU ANADOLU	420	428	15	18
TRC GÜNEYDOĞU ANADOLU	460	461	29	38
TOPLAM	4.800	4.924	200	228

Not: Tablodaki sayılar, ürün başına görüşmeyi ifade etmektedir. Gerçek tekil katılımcı sayısı 4.612 olup bunların 312'si ikinci bir ürünle ilgili de bilgi vermiştir.

Tablo II.3 Ürün ve katılımcı grubuna göre görüşmelerin dağılımı

	L	S	Perakendeciler	Kolluk	Akademisyenler Ve Uzmanlar	Toplam
				Kuvveti Yetkilileri		
Tütün	12	33				45
Alkol	11	20				31
Cep Telefonu	13	25				38
Akaryakıt	14	20				34
Tüm Ürünler			29	16	35	80
Toplam	50	98	29	16	35	228

Not: L yasal ürün kullanıcıları anlamına gelirken S kaçak ürün kullanıcıları anlamına gelmektedir.

Tablo II.4 Bölge başına yapılan derinlemesine görüşmelerin dağılımı

Ürünler	Tütün		Alkol		Cep Telefonu		Akaryakıt		Tüm Ürünler			
	L	S	L	S	L	S	L	S	Perakendeciler	Kolluk Kuvveti Yetkilileri	Akademisyenler Ve Uzmanlar	Toplam
TR1 İSTANBUL	1	2	2	2	1	2	1	1	4	3	7	26
TR2 BATI MARMARA	1	3	2	4			1		3	1	2	17

TR3 EGE	1	2	2	2	1	1	1	1	1	1	3	16
TR4 DOĞU MARMARA	1	2	1	2	1	2	1	1	1	1	1	14
TR5 BATI ANADOLU	1	2	1	2	1	1	1	1	1	2	3	16
TR6 AKDENİZ	1	4		2	1	3	1	2	4	1	5	24
TR7 ORTA ANADOLU	1	1			1	1	1	1	2		1	9
TR8 BATI KARADENİZ	1	2		2	1	2	1	1	2	1	2	15
TR9 EASTERN BLACK SEA	1	1	1	1	1	2	3	2	2	1	1	16
TRA KUZEYDOĞU ANADOLU	1	4			1	3	1	3	2	2	2	19
TRB ORTADOĞU ANADOLU		4	1	1	2	2	1	2	1	2	2	18
TRC GÜNEYDOĞU ANADOLU	2	6	1	2	2	6	1	5	6	1	6	38
Toplam	12	33	11	20	13	25	14	20	29	16	35	228
TOPLAM	45		31		38		34		29	16	35	228

Not: L yasal ürün kullanıcıları anlamına gelirken S kaçak ürün kullanıcıları anlamına gelmektedir

Aşağıda Türkiye'nin NUTS 1 bölgesi, mal ve ticaret şekli başına planlanan ve gerçekleştirilen görüşmesi sayıları verilmiştir.

Tablo II.5 Mal ve bölgeye göre gerçekleştirilen anketler

	Tütün		Alkol		Cep Telefonu		Akaryakıt		Toplam
	L	S	L	S	L	S	L	S	
TR1 İSTANBUL	50	104	80	90	55	101	53	34	567
TR2 BATI MARMARA	51	62	64	73	53	43	50	30	425
TR3 EGE	50	60	61	71	50	40	51	30	413
TR4 DOĞU MARMARA	49	62	60	52	55	40	50	30	397
TR5 BATI ANADOLU	41	64	51	53	47	50	50	43	399
TR6 AKDENİZ	49	55	67	83	49	41	44	32	420
TR7 ORTA ANADOLU	53	66			55	40	45	36	295
TR8 BATI KARADENİZ	50	60	61	52	50	40	50	30	393
TR9 DOĞU KARADENİZ	51	61	68	51	50	41	49	43	414
TRA KUZEYDOĞU ANADOLU	50	79			50	42	50	41	312
TRB ORTADOĞU ANADOLU	52	61	57	53	52	63	50	40	428
TRC GÜNEYDOĞU ANADOLU	50	79	74	49	49	80	44	36	461
Toplam	596	813	643	627	615	621	586	425	4,924

Not: L “yasal mal kullanıcıları” anlamına gelirken ise S “kaçak ürün kullanıcıları” anlamına gelmektedir. Verilen sayılar ürün başına gerçekleştirilen görüşmeyi göstermektedir. Gerçek tekil katılımcı sayısı 4.612 olup bunlardan 312’si ikinci bir ürünle ilgili de bilgi vermiştir.

B. Veri kalitesinin takibi

Anketler ve derinlemesine görüşmelerden kaliteli veri temin edilmesi amacıyla Betam saha çalışmasının her adımını dikkatle izlemiştir. Anket uygulamasının en iyi şekilde gerçekleştirilmesi için SAM anketörlere 2 günlük bir eğitim vermeyi kabul etmiştir. Bu doğrultuda SAM, 2 Kasım 2019'da İstanbul'da anketörlere bir günlük eğitim vermiş, 14 Kasım 2019'da ise Ankara'da bir günlük eğitim verilmiştir. Her iki oturumda bir Betam ekip üyesi bulunarak eğitimin kalitesini izlemiştir.

“PMI IMPACT” proje başvurusunda taahhüt edildiği gibi, SAM, nihai anket verilerinin yüksek kalitede ve istatistiksel analizde kullanılmaya hazır olduğundan emin olmak amacıyla aşağıda görülen doğrudan kontrol süreçlerini uygulamıştır (kalite kontrol prosedürlerinin detayları için “saha raporu”nun “Kalite Kontrol Prosedürleri” bölümünü inceleyiniz):

- CAPI koduna gömülmüş “pasif kontroller”: CAPI kodu sayesinde anketörün hem anketör talimatlarını hem de göster / gizle / atla vb. kurallarını görerek sadece gerekli olan soru ve yanıt seçeneklerini görmesi, sorması ve yanıtlarını kayıt etmesi sağlanır.
- Saha çalışmasının izlenmesi için eş zamanlı “canlı kontroller”: Saha çalışmasının tamamı yerinde yönetilmektedir. Yöneticiler sokağı kontrol eder, hane seçimini yönetir, görüş alanında kalır ancak geçerliliği tehlikeye atmamak için duyma mesafesinden uzakta durur.
- SAM'ın anormal örüntüler ya da anomaliler aramasına izin veren, tutarsız yanıtlar ve aşırı değerleri aramasını sağlayacak “görüşme sonrası kontroller”.

SAM bütün bu kontrolleri kullanarak 618 adet görüşmeyi iptal etmiştir. İptal edilen görüşmeler aynı örneklem noktasında, daha sonraki bir zamanda tekrar edilmiştir.

Kaliteli veri toplanması için alınan ikinci bir önlem de derinlemesine görüşmelerin yakın takibidir. Projenin hem lideri hem de yöneticisi Ankara ve İstanbul'daki birçok derinlemesine görüşmeye katılmıştır. Betam ekibi SAM üyeleriyle gözlemlerini paylaşarak projenin erken zamanlarında geri bildirim sağlamıştır.

Kaliteli veri toplama süreci için üçüncü bir önlem olarak da SAM tarafından 2 pilot çalışma gerçekleştirilmiştir (biri derinlemesine görüşmeler, diğeri saha anketine yönelik olmak üzere). Bu pilot çalışmalar saha çalışmasından önce yapılarak anketlerin eksiklerini ortaya koymuş, böylelikle uygulama iyileştirilmiştir.

Bu pilot çalışmaların en önemli faydalarından biri, katılımcıların sayı ya da basit hesaplama içeren sorularda zorluk yaşadığını ortaya koymuş olmasıdır. Bazı katılımcıların, özellikle kadınların ve ileri yaştaki bireylerin, sayısal konularda zorlandığı görülmüştür. Bu sorunu çözmek için akaryakıt tüketimi ile ilgili soru yeniden tasarlanmıştır. Başlangıçta, anket sorulardan biri, “Aylık ortalama benzin tüketiminiz nedir?” iken bu soru daha sonra, "Aracınız 100 kilometrede kaç litre benzin yakıyor?" şeklinde değiştirilmiştir. Derinlemesine görüşmelere yönelik pilot çalışma 29 Mart-28 Haziran 2019 arasında gerçekleştirilmiş, 7 şehirde 32 katılımcıyla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden oluşmuştur. Anket için yapılan pilot çalışma 19-22 Kasım 2019 tarihlerinde dört ilde (İstanbul, İzmir, Şanlıurfa, Van) gerçekleştirilmiştir.

C. Veri toplama sırasında karşılaşılan zorluklar

Karşılaşılan en büyük zorluklardan biri, yasadışı ticareti yapılan malların satıcılarının (dükkân sahipleri ve perakendeciler) kendilerini ele vermek istememeleri olmuştur. SAM'ın saha tecrübesi, görüşmeyi yapan kişinin herhangi bir satıcının yasadışı mal ticareti yapıp yapmadığını neredeyse %100 kesinlik ile anlaşılabilceğini göstermektedir. Böylelikle doğrudan görüşülen satıcılara yönelik soru sormaktansa “genel olarak piyasada” yasadışı ticareti yapılan mallara dair uygulamalar, metotlar ve rotalar sorulmuştur. Satıcılar bu soruları yanıtlarken çoğunlukla kendi tecrübelerini aktarmışlardır.

Yaşadığımız ikinci zorluk, emniyet teşkilatı ve jandarmada halihazırda çalışmakta olan ya da bu kurumlardan emekli kolluk gücü yetkilisi bulmak olmuştur. Gümrük Muhafaza konusunda bu tür bir sorun yaşanmamıştır. 2016'daki başarısız darbe girişiminden sonra on binlerce asker ve polis memuru gözaltına alınıp hapsedilmiştir. Emniyet teşkilatı ve jandarmadan emekli olan veya buralarda çalışmaya devam eden memurlar yakın zamandaki bu olaylar nedeniyle tereddüt etmiş ve görüşme yapmayı reddetmiştir. SAM'ın ve proje ortaklarımızın üstün gayretleri sayesinde, projenin hazırlık aşamasında hedeflenen kolluk gücü yetkilisi görüşmesi sayısına ulaşılmakla

kalmayıp hedef aşılmıştır. Gümrük ve güvenlik yetkilileri ile 13 görüşme planlanmış, sonuçta 16 görüşme gerçekleştirilmiştir. Ayrıca memurların da kayda geçmek konusunda çekinceleri olduğundan bu görüşmelerde ses kaydı yerine not tutma yöntemi kullanılmıştır.

III. Yasadışı mallara olan talep

Bu bölümde tüketicilerle gerçekleştirilen anketlerin ve derinlemesine görüşmelerin verileri analiz edilmektedir. Hem yasal hem yasadışı mal tüketicileri ile görüşmeler yapıldığından her iki grup tüketici ayrıntılı şekilde kıyaslanarak, yasadışı mala olan talebin belirleyicileri ile ilgili teferruatlı bilgiler elde edilebilmektedir. Bu amaçla, analize yasal ve yasadışı ürün tüketim örüntüleri ile tüketicilerin karar verme süreçlerini ortaya koyan ayrıntılı betimleyici istatistikler ile başlanmaktadır. Böylelikle yasal ve yasadışı malların tüketicileri arasındaki sosyoekonomik farkların da aydınlatması hedeflenmiştir.

Yasal-yasadışı farkı ile ilgili bulguların sunumundan önce bu ayırımın ötesinde örnekleme ile ilgili bazı genel noktalara değinmek gerekmektedir. Birincisi, örneklem erkek ağırlıklıdır. Bu durum akaryakıt ve alkol için daha da belirgindir. İkincisi, alkol ve akaryakıt alt örneklemi yaş olarak tütün ve cep telefonu alt örneklemine kıyasla bir miktar daha yaşlıdır. Üçüncüsü, eğitim seviyesi dağılımına göre alkol ve cep telefonu alt örneklemelerinin eğitim seviyesi daha yüksektir. Son olarak, alkol ve akaryakıt alt örneklemi daha yüksek bireysel ve hane gelir seviyesine sahiptir.

Tablo III.1 Katılımcıların mal türü ve yasal olma durumuna göre sosyo-demografik özellikleri

	Tütün		Alkol		Akaryakıt		Elektronik		Toplam	
	L	I	L	I	L	I	L	I	L	I
Cinsiyet										
Erkek	66.1	82.0	87.1	92.8	85.7	97.4	51.2	82.0	72.6	87.4
Kadın	33.9	18.0	12.9	7.2	14.3	2.6	48.8	18.0	27.4	12.6
Gözlem Sayısı	596	813	643	627	586	422	615	621	2,440	2,483
Yaş Grubu										
18-29	26.2	25.1	21.5	15.4	17.3	6.2	42.8	31.8	27.0	21.1
30-39	38.5	36.5	40.6	34.7	42.4	33.7	35.2	39.4	39.1	36.3
40-49	23.5	25.1	29.9	33.4	28.9	40.1	15.6	22.4	24.5	29.1
50+	11.8	13.3	8.1	16.5	11.5	20.0	6.4	6.5	9.4	13.5
Gözlem Sayısı	595	810	643	623	585	421	614	620	2,437	2,474

Eğitim Düzeyi (1)										
Lise Altı	39.8	49.6	30.3	43.4	32.4	54.7	32.0	39.5	33.6	46.4
Lise Ve Lise Üzeri	60.2	50.4	69.7	56.6	67.6	45.3	68.0	60.6	66.4	53.6
Gözlem Sayısı	596	813	643	627	586	422	615	621	2,440	2,483
Eğitim Düzeyi (2)										
Lise Altı	39.8	49.6	30.3	43.4	32.4	54.7	32.0	39.5	33.6	46.4
Lise	43.6	43.4	48.4	44.0	42.8	38.6	50.2	46.2	46.4	43.5
Lise Üzeri	16.6	7.0	21.3	12.6	24.7	6.6	17.7	14.3	20.1	10.2
Gözlem Sayısı	596	813	643	627	586	422	615	621	2,440	2,483
Kişisel Gelir (TL)										
Gelir Beyan Etmeyenler	15.4	13.8	5.3	4.2	4.6	1.7	25.0	12.1	11.8	8.6
<2,000	10.4	13.1	5.6	8.6	4.6	4.7	12.2	11.9	7.9	10.1
2,000-3,000	40.4	47	42.5	44.3	29.9	30.6	32.2	49.6	36.5	43.9
3,000-4,000	21	17	24.3	25.5	34.1	31.8	19.8	18.5	25.1	22.3
4,000-5,000	9.6	6.6	11.5	12.1	16.0	17.1	7.6	6.1	11.4	9.9
>5,000	3.2	2.6	10.9	5.3	10.8	14.2	3.1	1.8	7.3	5.2
Gözlem Sayısı	596	813	643	627	586	422	615	621	2,440	2,483
Ortalama Gelir	2,986	2,806	3,409	3,132	3,595	3,690	2,928	2,772	3,278	3,064
Medyan Gelir	2,500	2,500	3,500	2,500	3,500	3,500	3,500	2,500	3,500	2,500
Gözlem Sayısı	504	701	609	601	559	415	461	546	2,153	2,270
İstihdam Durumu										
İstihdamda	95.9	94.5	96.9	97.9	97.9	97.8	92.4	94.2	96.0	96.0
İşsiz	4.1	5.5	3.2	2.1	2.1	2.2	7.6	5.8	4.0	4.0
Gözlem Sayısı	468	670	604	583	564	416	445	536	2,081	2,205
İşgücü Durumu										
İşgücüne Katılım Oranı	78.5	82.4	93.9	93.0	96.3	98.6	72.4	86.3	85.3	88.8
İnaktiflik Oranı	21.5	17.6	6.1	7.0	3.8	1.4	27.6	13.7	14.7	11.2
Gözlem Sayısı	596	813	643	627	586	422	615	621	2,440	2,483
Hanehalkı Geliri										
Gelir Beyan Etmeyenler	0.5	0.4	0.6	0.6	1.7	0.7	0.5	0.5	0.8	0.5
<2,000	4.0	4.8	1.3	2.7	2.1	3.1	4.2	5.5	2.9	4.2
2,000-3,000	25.2	34	17.9	21.5	13.8	19.0	24.1	32.7	20.3	28.0
3,000-4,000	19.3	21.8	16.0	20.6	23.2	27.3	23.3	16.8	20.4	21.2
4,000-5,000	20.8	18.9	21.2	22.2	19.5	18.5	18.7	18.7	20.0	19.6
5,000-6,000	13.3	10	18.0	15.6	17.4	11.4	14.0	13.7	15.7	12.6
>6000	16.9	10.2	25.0	16.7	22.4	20.1	15.3	12.2	19.9	14.0
Gözlem Sayısı	596	813	643	627	586	422	615	621	2,440	2,483
Ortalama Hanehalkı Geliri (TL)	4,445	3,917	5,123	4,580	4,984	4,628	4,323	4,009	4,721	4,227
Medyan Hanehalkı Geliri (TL)	3,500	3,500	4,500	4,500	4,500	4,500	3,500	3,500	4,500	3,500
Gözlem Sayısı	593	810	639	623	576	419	612	618	2,420	2,470

Eşdeğer Kullanılabilir Fert Geliri (Ortalama)	2,391	2098	2771	2520	2781	2433	2370	2132	2,579	2,270
Gözlem Sayısı	593	810	639	623	576	419	612	618	2,420	2,470
<i>(Hanehalkı Büyüklüğü) (Ortalama)</i>	3.79	3.86	3.88	3.67	3.60	3.92	3.78	3.96	3.77	3.85
Gözlem Sayısı	596	813	643	627	586	422	615	621	2,440	2,483
<i>(Hanehalkı Büyüklüğü) / (Çalışan Hanehalkı Üyesi Sayısı)</i>	2.92	3.09	2.89	2.76	2.83	3.22	2.92	3.04	2.89	3.02
<i>(Hanede Kayıtlı Çalışan Sayısı) / (Hanede Çalışan Kişi Sayısı)</i>	0.89	0.87	0.91	0.92	0.92	0.87	0.91	0.84	0.91	0.88
Gözlem Sayısı	582	797	632	615	582	418	604	614	2,400	2,444
Bölge										
TR1 İSTANBUL	8.4	12.8	12.4	14.4	9.0	7.8	8.9	16.3	9.8	13.2
TR2 BATI MARMARA	8.6	7.6	10.0	11.6	8.5	6.9	8.6	6.9	8.9	8.3
TR3 EGE	8.4	7.4	9.5	11.3	8.7	7.1	8.1	6.4	8.7	8.1
TR4 DOĞU MARMARA	8.2	7.6	9.3	8.3	8.5	6.9	8.9	6.4	8.8	7.4
TR5 BATI ANADOLU	6.9	7.9	7.9	8.5	8.5	10.2	7.6	8.1	7.7	8.5
TR6 AKDENİZ	8.2	6.8	10.4	13.2	7.5	7.6	8.0	6.6	8.6	8.5
TR7 ORTA ANADOLU	8.9	8.1	0.0	0.0	7.7	8.5	8.9	6.4	6.3	5.7
TR8 BATI KARADENİZ	8.4	7.4	9.5	8.3	8.5	7.1	8.1	6.4	8.6	7.3
TR9 DOĞU KARADENİZ	8.6	7.5	10.6	8.1	8.4	10.2	8.1	6.6	8.9	7.9
TRA KUZEYDOĞU ANADOLU	8.4	9.4	0.0	0.0	8.5	9.5	8.1	6.4	6.1	6.3
TRB ORTADOĞU ANADOLU	8.7	7.9	8.9	8.5	8.5	9.7	8.5	10.5	8.6	9.0
TRC GÜNEYDOĞU ANADOLU	8.4	9.7	11.5	7.8	7.5	8.5	8.0	12.9	8.9	9.8
Gözlem Sayısı	596	813	643	627	586	422	615	621	2,440	2,483

A. Yasadışı mal tüketicilerinin yasal mal tüketicilerine göre farkları

Tüketilen ürün türü ve yasal olma durumuna göre katılımcıların demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri Tablo III.1'de verilmiştir. Aşağıda, bu tabloda görülen bazı örüntülere dikkat çekilmektedir:

- Kadınlar örneklemede düşük seviyede temsil edilmiştir. Yasadışı mal tüketicileri arasında kadınların oranı %12,6 ile daha da düşüktür. Kadınlar yasal mal tüketicileri arasında %27,4'lük paya sahiptir. Dolayısı ile kadınların yasal mal satın alma oranı daha yüksektir. Bu tabloya göre mal bazında da cinsiyetler arası farklılaşma olabileceği görülmektedir. Akaryakıt ve alkol kullanıcıları arasında kadınların payı daha düşüktür. Bu iki ürünü kullananlar arasında kadınların oranı ise daha da düşüktür. Öte yandan, yasal cep telefonu kullanıcıları arasında kadınların payı neredeyse yarı yarıya olacak düzeye çıkmaktadır.
- Yasal / yasadışı mal tüketimi ayrımı konusundaki yaş dağılımına baktığımızda görece daha yaşlı grupların (yasal ürün kullanıcısı ile yasadışı ürün kullanıcısının oldukça yakın olduğu tütün dışında) yasadışı ürün tüketme eğiliminin daha fazla olduğu görülmektedir. Bir başka ilginç bulgu da yasadışı alkollü içecek tercih eden genç tüketicilerin oranının tütüne kıyasla nispeten düşük olmasıdır. Bunun sebebi gençlerin bira tüketme ihtimalinin daha yüksek olması ve biranın da çoğunlukla yasal olarak tüketilmesidir.
- Eğitim dağılımları da benzer bir tablo sergilemektedir. Yasadışı ürün tüketicileri arasında yasal ürün tüketicilerine göre yüksek eğitilmiş bireylerin oranı daha düşük olup daha az eğitilmiş grupların yasadışı mal satın alma eğiliminin daha fazla olduğu söylenebilir. Daha genç nesiller görece daha eğitilmiş oldukları için alkollü içecek tüketicileri içinde yasal ürün tüketenlerin payı, tütün mamulleri kullanıcılarına kıyasla, nispeten daha yüksektir.
- Gelir dağılımına bakıldığında, yasal mal tüketenlerin, özellikle hane geliri hane büyüklüğüne göre düzeltildikten sonra (eşdeğer hanehalkı geliri), daha yüksek kişisel gelir ve hane gelirine sahip olduğu görülmektedir. Buradaki tek istisna akaryakıt kullanıcılarıdır. Yasal akaryakıt kullanıcılarının ortalama kişisel geliri yasadışı akaryakıt kullanıcılarının ortalama kişisel gelirinden düşüktür. Ancak hem toplam hane geliri hem de eşdeğer hanehalkı geliri açısından yaygın görülen örüntü tekrar ortaya çıkmakta, yasal tüketicileri daha yüksek gelir bildirmektedir. Ayrıca hem kişisel hem de eşdeğer hanehalkı geliri seviyelerinin yasal alkollü içecek tüketicileri arasında daha yüksek olduğu da öne çıkmaktadır.

Bölgesel dağılımlar yasal-yasadışı mal kullanımı açısından önemli farklılıklar ortaya koymaktadır.

- İstanbul tütün, alkol ve cep telefonunun yasadışı tüketimi açısından öne çıkmaktadır.
- Yasadışı tütün ürünleri kullanıcıları arasında, nispeten yüksek payları olan bölgeler Batı Anadolu, Orta Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'dur. Ancak sigara ile sarma tütün ayrıştırıldığında önemli farklılıklar görülmektedir (bkz. Betam anket raporundaki Tablo 3.2). İstanbul, Batı Marmara, Batı ve Doğu Karadeniz ile Kuzey Doğu ve Orta Doğu Anadolu'da nispeten yüksek oranlarda yasadışı sigara tüketicisi bulunmaktadır. Bu verilere göre kara sınırlarına daha yakın olan bölgelerde yasadışı sigara tüketimi nispeten daha yüksektir. Burada Güneydoğu Anadolu'nun önemli bir istisna oluşturduğu vurgulanmalıdır. Bölge kara sınırında olmasına rağmen oradaki tüketiciler yasal sigara tüketmeye daha meyilli görünmektedir. Ancak bu bilgi yanıltıcıdır. Bu veriyi sarma tütün verisi ile birlikte okuduğumuzda bu bölgenin yasadışı tütün ürünleri tüketiminin sarma tütünde toplandığı görülmektedir. Bir başka deyişle, yasadışı sarma tütün tüketicilerinin oranı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Türkiye ortalamasının çok üstündedir.
- Alkollü içecek tüketicileri arasında İstanbul, Batı Marmara, Akdeniz ve Ege bölgeleri yasadışı alkollü içecek tüketiminde açık ara daha yüksek paya sahiptir. Dolayısıyla alkollü içecekler açısından Batı bölgelerinde nispeten daha yüksek oranda yasadışı ürün tüketicisi olduğu söylenebilir. Orta Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgeleri'nde herhangi bir gözlem olmadığı (anket yapılmadığı) da belirtilmelidir.
- Akaryakıt kullanıcıları açısından, Batı Anadolu, Orta Anadolu, Doğu Karadeniz ve Doğu bölgelerinde daha yüksek oranlarda yasadışı akaryakıt tüketilmektedir. Doğu ve Batı bölgeleri kaçakçılığa daha elverişli olan sınıra daha yakındır. Orta Anadolu da sebebi çok net olmamakla birlikte bu gruba dahildir.

Cep telefonu kullanıcılarına gelince, nispeten yüksek yasadışı mal satın alma oranları olan bölgeler İstanbul, Batı Anadolu, Orta Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dur. Yine belirtilen son iki bölge konum olarak uzun ülke sınırlarında yer almaktadır.

B. Yasadışı mal talebinin sosyo-demografik belirleyicileri: regresyon analizi

Yasadışı ürün tüketiminin ortak belirleyicilerini tespit etmek amacıyla tüm veriler birlikte kullanılarak regresyonlar yapılmıştır. Elimizdeki örneklem Türkiye'deki bütün nüfusu temsil etmese de regresyon sonuçları bize yasadışı tüketimin belirleyicileri hakkında önemli ipuçları

verebilir. Bu regresyonlarda bağımlı değişken, katılımcının yasadışı mal tüketmesi durumunda 1 tüketmemesi durumunda 0 değerini alan bir kukla değişkendir. Bağımlı değişkenle tutarlı olarak ekonometrik analizde hem doğrusal olasılık modelleri (LPM) hem de probit modelleri kullanılmıştır. Her iki model benzer sonuçlar vermektedir. Buna ilişkin detaylar Betam anket raporundaki Tablo III.2’de verilmiştir. Burada yalnızca doğrusal olasılık modelinin sonuçları sunulmaktadır. Bağımsız değişkenler iki geniş kategoride özetlenebilir: 1. Katılımcının demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri (cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, gelir); 2. Kişinin yaşadığı bölge. Aşağıda verilen Tablo III.2 kısmi etkileri ve bu etkilerin standart hataları sunmaktadır. Bu kısmi etkiler ve standart hatalar kullanılarak hangi değişkenlerin bir kullanıcının yasadışı ürün tüketme ihtimali üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu söylenebilir. Her bir katsayı *ceteris paribus* yani “diğer tüm koşullar sabit kaldığında” olarak yorumlanmalıdır. Örneğin, kadın kukla değişkenini ele alalım. Bu değişken kadınlar için 1 erkekler için 0 değerinde olacaktır. Anket verilerinde yaş, eğitim seviyesi, gelir ve benzeri konularda kadınlarla erkekler arasında farklılıklar olsa da Tablo III.2’deki kadın katsayısı aynı yaş, eğitim, gelir seviyesindeki kadınlar ve erkekler arasında yasadışı ürün tüketimi açısından nasıl bir eğilim farklılığı olduğunu yansıtmaktadır. Kadın katsayısı veride yaş, eğitim seviyesi, gelir seviyesi konusundaki herhangi bir farklılığı düzelttikten sonraki cinsiyet etkisini temsil etmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi, araştırmada Türkiye'deki nüfusun tamamını temsil edebilecek gelişigüzel bir örneklem olmadığından buradaki sonuçların Türk toplumuna genellenebileceği iddia edilemez. Yine de elde edilen anket verilerinden hangi değişkenlerin yasadışı mal tüketme olasılığını artırdıkları tespit edilebilir ki bunun da önemli bir katkı olduğunu düşünüyoruz.

Demografik ve sosyoekonomik değişkenler şöyledir. *yaş*: yaş kategorileri 18-29, 30-39, 40-49, 50 ve üzeridir. *kadın*: katılımcı kadın ise 1 değil ise 0 değerini alır. Eğitim seviyesi: regresyonlarda iki farklı set etkisiz değişken kullanılmaktadır. *eğitim1* için 2 kategori bulunmaktadır: liseden az ve lise ya da üzere. *eğitim2* için 3 kategori bulunmaktadır: liseden az, lise, liseden fazla. *Kişisel gelir* ile *eşdeğer hane geliri* değişkenleri de modele dahil edilmiştir. Hane geliri bir denklik ölçeği kullanılarak hane sayısına göre düzeltilmesi ile eşdeğer hane geliri elde edilir. Daha spesifik olarak söylemek gerekirse, hane geliri hane büyüklüğünün kareköküne bölünmektedir.¹⁵ *aktif değil*, eğer

¹⁵ Bu OECD tarafından kullanılan yeni denklik ölçeğidir. Eurostat ölçümü 14 yaş ve altı bireylerin sayısı ile ilgili bilgi gerektirmektedir. Anketten bu bilgi edinilmemektedir.

birey işgücü piyasasında yok ise 1 değerini alan bir etkisiz değişkendir. *işsiz*, birey işsiz ise 1 değerini alan bir etkisiz değişkendir. Regresyonlara hem *aktif değil* hem de *işsiz* etkisiz değişkenleri dahil edildiğinde, referans kategorisi çalışıyor olmaktadır. NUTS 1 bölgeleri için de bir set etkisiz değişken dahil edilmiştir.¹⁶

Regresyon sonuçları Tablo III.2'de verilmiştir. Regresyonlardaki referans kategorisi 30-39 yaş aralığında, lise mezunu olmayan, çalışan, İstanbul'da yaşayan ve kendi evinin sahibi olan bir erkektir. Aşağıda verilen regresyonlar doğrusal bir olasılık modeli kullanılarak elde edilmektedir. Sonuçlar şöyledir:

- Kadınların yasadışı mal tüketme olasılığı çok daha düşüktür.
- Yaş her zaman burada incelenen yasadışı malların tüketimi için önemli bir bağıntı ifade etmese de belirgin bir örüntü ortaya çıkmaktadır. Bireyin yaşı ne kadar büyükse yasadışı mal tüketme ihtimali o kadar yükselmektedir.
- Eğitim seviyesi de yasadışı mal tüketim belirlemektedir. Tüketicinin eğitim seviyesi ne kadar yüksekse yasadışı mal tüketme olasılığı o kadar düşüktür. Eğitimin etkisi şu ihtimaller sebebiyle olabilir: 1. Daha eğitilmiş tüketiciler yasadışı ürün kullanmakla kullanmanın risklerinin daha fazla farkında olabilirler; 2. Bizim tam olarak açıklayamadığımız bir gelir etkisi olabilir zira gelir değişkenini bu tür anketlerde ölçmek zordur.
- Ne işgücü piyasasındaki statü ne de kişisel gelir kayda değer derecede önemli bir faktör değildir. Ancak eşdeğer hane geliri öne çıkmaktadır. Bir başka deyişle, eşdeğer hane geliri ne kadar yüksekse bireyin yasadışı mal tüketme olasılığı o kadar düşüktür.
- Ayrıca oturduğu evin sahibi olmak ile yasadışı ürün tüketmek arasında olumsuz bir korelasyon bulunmaktadır. Regresyon sonuçlarına göre kiracı olan bireylerin bütün diğer faktörler eşitlendiğinde yasadışı mal tüketme ihtimalleri büyük oranda daha fazladır.
- Bölgesel farklılıklar açısından İstanbul yasadışı ürünlerin tüketiminde önemli bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı Anadolu dışındaki bütün diğer bölgelerde yasadışı ürün tüketimi ihtimali çok daha düşüktür. İstanbul'un neden bu açıdan farklı olduğu daha fazla

¹⁶ Aynı zamanda iki farklı hane bağımlılık oranı türü kullanılmıştır: hane büyüklüğü/hanedeki çalışan kişilerin sayısı ve kayıtlı olarak çalışan kişilerin sayısı/çalışan kişilerin sayısı. Ancak bu değişkenlerin hiçbiri güvenilir ya da sağlam bir sonuç vermediği için bunlar regresyonların dışında bırakılmıştır.

araştırma gerektirmektedir. Çok büyük bir metropol olduğu göz önüne alınırsa yasadışı ürünlerin mevcudiyetinin bir faktör olabileceği düşünülmektedir. Bir başka ihtimal, kolluk gücünün yasadışı mal tedarikçilerini belirleyip yakalamak için enformel ağlara güvenmekte zorlanması olarak görülmektedir. Enformel ağların daha kuvvetli olduğu daha küçük yerleşim yerlerinde yasadışı tedarikçilerin izlenmesinin ve bulunmasının daha kolay olabileceği değerlendirilmektedir.

- Bir diğer yaklaşım olarak regresyon modeline farklı yasadışı ürünleri temsil eden kukla değişkenler dahil edilmiştir. Burada referans kategorisi olarak tütün (sigara ve sarma tütün) tercih edilmiştir. Bir başka deyişle Tablo III.2'nin 3. ve 4. sütunlarında 4 farklı ürünü temsil eden kukla değişkenler modele eklenmiştir. Tütün referans grup olduğu için sadece 3 kukla değişken mevcuttur: alkol, akaryakıt ve cep telefonu için kukla değişkenleri. Regresyonlara ürün kukla değişkenlerinin dahil edilmesi sonuçlarımızı niteliksel olarak değiştirmemektedir. Kısmi etkilerin işareti ve büyüklüğü ürün kukla değişkenlerinin kullanılmadığı durum ile çok benzerdir. Kadınların yasadışı mal tüketme ihtimalleri çok daha düşüktür. Yasadışı mal tüketme olasılığı, daha yüksek yaş grupları ve daha düşük eğitim seviyeli kişiler için daha yüksektir. Bu örüntünün kısmen gelir ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Ev sahibi olan kişilerin yasadışı mal tüketme olasılıklarının daha düşük olması, gelir kanalının önemini yine vurgulamaktadır. Ayrıca eşdeğer hane geliri arttıkça yasadışı mal tüketimi azalmaktadır. Bölgesel farklılıklar da önceki regresyonlara paralellik göstermektedir. Regresyon sonuçlarına göre yasadışı mal tüketimi olasılığı tütün ürünlerine kıyasla alkol için daha düşük olup akaryakıt için daha da düşüktür.

Betam anket raporunda aynı zamanda aşağıda her bir ürün türüne göre verilen ayrı ekonomik analizler de bulunmaktadır. Farklı ürün türüne göre bazı küçük farklılıklar olsa da ana bulgular Tablo III.2 ile tutarlıdır.

Tablo III.2 Doğrusal olasılık modeli sonuçları

	(1)	(2)	(3)	(4)
	LPM	LPM	LPM	LPM
DEĞİŞKENLER	Kaçak	Kaçak	Kaçak	Kaçak
Ürün Tipi				
Alkollü İçki			-0.040*	-0.037*
			[0.021]	[0.021]
Akaryakıt			-0.154***	-0.151***

Cep Telefonu			[0.022]	[0.021]
			0.024	0.025
			[0.020]	[0.020]
Kadın	-0.211***	-0.200***	-0.229***	-0.218***
	[0.020]	[0.020]	[0.020]	[0.020]
Yaş Grubu (ref: Yaş 30-39)				
Yaş 18-29	-0.019	-0.015	-0.033*	-0.029
	[0.020]	[0.020]	[0.020]	[0.020]
Yaş 40-49	0.035*	0.031	0.045**	0.041**
	[0.019]	[0.019]	[0.019]	[0.019]
Yaş 50+	0.074***	0.070**	0.091***	0.087***
	[0.028]	[0.028]	[0.028]	[0.028]
Eğitim Düzeyi (ref: Lise Altı)				
Lise ve Lise Üzeri	-0.097***		-0.094***	
	[0.017]		[0.017]	
Eğitim Düzeyi (ref: Lise Altı)				
Lise		-0.078***		-0.076***
		[0.018]		[0.018]
Yüksek Öğrenim Ve Üzeri		-0.178***		-0.173***
		[0.025]		[0.024]
İşsiz	0.042	0.047	0.054	0.058
	[0.045]	[0.045]	[0.045]	[0.045]
İnaktif	-0.005	-0.012	-0.017	-0.024
	[0.029]	[0.029]	[0.029]	[0.029]
Gelir	-0.009	-0.007	-0.002	-0.000
	[0.007]	[0.007]	[0.007]	[0.007]
Ev Sahipliği (ref: Ev Sahibi)				
Kiracı	0.092***	0.097***	0.097***	0.102***
	[0.015]	[0.015]	[0.015]	[0.015]
Eşdeğer Gelir	-0.042***	-0.034***	-0.037***	-0.029***
	[0.008]	[0.008]	[0.008]	[0.008]
Hane Bağımlılık Oranı-1	-0.009	-0.006	-0.006	-0.003
	[0.007]	[0.007]	[0.007]	[0.007]
Hane Bağımlılık Oranı-2		-0.030		-0.025
		[0.030]		[0.030]
Hanehalkı Büyüklüğü	-0.001	-0.004	-0.003	-0.006
	[0.006]	[0.007]	[0.007]	[0.007]
Bölge (ref: İSTANBUL)				
BATI MARMARA	-0.088***	-0.088***	-0.079**	-0.079**
	[0.033]	[0.033]	[0.033]	[0.033]
EGE	-0.074**	-0.081**	-0.066**	-0.073**
	[0.033]	[0.033]	[0.032]	[0.032]
DOĞU MARMARA	-0.102***	-0.103***	-0.092***	-0.093***
	[0.036]	[0.036]	[0.035]	[0.035]

BATI ANADOLU	-0.028 [0.033]	-0.027 [0.033]	-0.014 [0.033]	-0.013 [0.033]
AKDENİZ	-0.130*** [0.034]	-0.129*** [0.035]	-0.121*** [0.034]	-0.120*** [0.034]
ORTA ANADOLU	-0.142*** [0.037]	-0.142*** [0.037]	-0.132*** [0.037]	-0.131*** [0.037]
BATI KARADENİZ	-0.164*** [0.033]	-0.164*** [0.033]	-0.156*** [0.033]	-0.156*** [0.033]
DOĞU KARADENİZ	-0.136*** [0.034]	-0.135*** [0.034]	-0.121*** [0.034]	-0.120*** [0.034]
KUZEYDOĞU ANADOLU	-0.148*** [0.038]	-0.153*** [0.039]	-0.122*** [0.038]	-0.126*** [0.038]
ORTADOĞU ANADOLU	-0.155*** [0.036]	-0.153*** [0.036]	-0.138*** [0.035]	-0.137*** [0.036]
GÜNEYDOĞU ANADOLU	-0.132*** [0.034]	-0.131*** [0.035]	-0.130*** [0.034]	-0.128*** [0.034]
R-kare	0.074	0.078	0.089	0.093

Dayanıklı standart yanılı terimleri parantez içindedir.

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

C. Yasal / yasadışı mallar: seçim sebepleri, fiyat ve gelir hassasiyeti

Tüketicilerle gerçekleştirilen anket ve derinlemesine görüşmelerde neden bazı tüketicilerin yasadışı ürün tercih ederken diğerlerinin etmediğini anlamak için katılımcılara sorular yöneltilmiştir. Analiz edilen dört ürünün tümü için en büyük belirleyici, fiyat olarak karşımıza çıkmaktadır. Yasadışı mal tüketiminin her bir mal türüne göre mal fiyatına hassasiyetini aşağıda sunulmaktadır.

a. Tütün ürünleri

Tüketicilerle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelere göre kaçak sigara tüketimini tetikleyen birkaç sebep bulunmaktadır. Tüketici eğilimlerini etkileyen en önemli iki faktör, düşük gelir seviyesi ve yasal ile kaçak sigara arasındaki fiyat farkıdır. Ayrıca bazı katılımcılar, tadını daha çok beğendikleri ve kalitesinin daha iyi olduğunu düşündükleri için kaçak sigara tercih ettiklerini bildirmektedir; hatta kaçak sigaraların sağlığa daha az zararlı olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Ancak, fiyat yasadışı ürünün tüketiminde halen ana unsurdur. Son olarak, bazı

yüksek gelirli katılımcılar satın alma gücüne sahip oldukları halde yasal tütün ürünlerine daha fazla para vermenin anlamsız olduğunu düşünmektedir.

Çoğu katılımcı için kaçak sigaranın yasal sigaralar için neredeyse mükemmel bir ikame ürün olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, kaçak sigara yasal sigaranın yerini tamamen tutmaktadır. Aradaki fiyat farkı bu kadar fazla olunca aynı mal için daha fazla para ödemenin bir anlamı yoktur. Bazı katılımcılar kaçak tütün almalarının en önemli sebebi olarak sigara fiyatlarındaki büyük artışı göstermektedir. Tercih ettikleri yasal sigara markasının çeyreği fiyatında olduğu için tütüne geçmek "zorunda" hissetmişlerdir. Yasal sigara fiyatlarındaki artan vergi oranları nedeniyle gerçekleşen artış, hükümetin düşük gelir gruplarını umursamadığını bir emaresi olarak görülmektedir. Bu kişilerin kaçak sigara tüketimlerini bu hisle meşrulaştırdıkları görülmektedir.

Derinlemesine görüşmelerden düşük gelirli katılımcılar genelde aylık gelirlerinin %10-20'sini sigaraya harcadıkları anlaşılmaktadır. Bazı katılımcıların "eline para geçtiğinde" bandrollü paket aldıklarını ifade etmeleri, yüksek fiyat ve düşük gelir seviyesinin ana faktörler olduğunun altını çizmektedir. Bu kişilerin aslında yasal sigarayı tercih edip, durumlarının buna her zaman elverişli olmadığı görülmektedir. Ayda 10.000 TL kazananlar için kaçak sigara tercihinin sebebi düşük gelir değil, yasal ve kaçak sigara arasındaki fiyat farkıdır. Katılımcılara aynı zamanda derinlemesine görüşmelerde hangi koşul altında kaçak sigara almayı bırakıp yasal sigaraya geçecekleri de sorulmuştur. Bulgulara göre talep, fiyat / gelir oranına bağlıdır. Bazı katılımcılar fiyatların azalması durumunda yasal sigaralara geçiş yapacaklarını bildirirken diğerleri daha fazla para kazansalar bile aynı şekilde devam edeceklerini belirtmektedir.

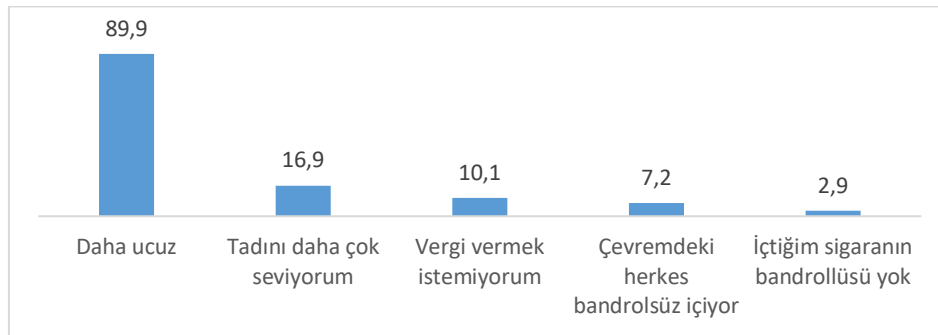
Bazı katılımcılar yasal sigaralara göre kaçak sigaraların sağlık açısından daha fazla olumsuz etkisi olduğunu düşünmektedir. Bu olumsuz etkiler arasında boğaz ağrısı, öksürük ve nefes darlığı belirtilmektedir. Kaçak sigaraya duyulan olumsuz hislerin bir başka sebebi de katılımcıların o sigaraların kaynağını veya nasıl üretilip saklandıklarını bilmemeleridir. Bu tür bireyler yasal sigaraları tercih etmektedir.

Son yıllarda, sigara içenlerin elle sararak ya da "makaron" doldurarak sigaraya dönüştürdükleri sarma tütüne yönelik talepte büyük bir artış gerçekleşmiştir. Sarma tütüne olan talep artışının en

önemli sebebi yasal sigaraların fiyatındaki yüksek artıştır. Tütün, paketlenmiş sigaralar için eksik ikame niteliğinde bir üründür. Tütünün daha “sağlıklı” veya “doğal” olarak algılanması da paket sigaradansa tercih edilmesinin altında yatan bir başka faktördür. Derinlemesine görüşmelerde katılımcılar, paket sigaraların bilinmeyen maddelerle işlemden geçirildiğini ancak tütünün işlemden geçirilmeden doğrudan çiftçiden tüketiciye geldiğini belirtmektedir. Bir başka deyişle tütün “katkisiz” ve “doğal” olup daha “sağlıklı”dır. Birçok tüketici; sade, toptan bandrolsüz tütün içmeye başlamalarının sebebi her ne olursa olsun, tadını ve kalitesini beğendikleri için buna devam ettiklerini belirtmektedir. Özellikle keyif ifadesini kullanan sigara içicileri, sarma tütün içmeye başladıklarından beri paket sigaraları hafif, düşük kalite ve tadı daha kötü olarak bulduklarını belirtmektedir.

Sarma tütün piyasada hem bandrollü (yasal) hem de bandrolsüz (yasadışı) şekillerde satılmaktadır. Yasal ve yasadışı tütün tartılarak ya da 20 sigaralık paketler halinde satılmaktadır. Tütünü 20 sigaralık paketler haline satmak, üretim süreci herhangi bir yasal izin içermediği ve herhangi bir vergilendirmeye tabi olmadığı için yasalara aykırıdır. Tütünün tartılarak satılması tütünün özelliğine göre yasal veya yasadışı olabilir. Yasadışı sarma sigara tütünü yurt dışından kaçak olarak getirilebildiği gibi Türkiye'de de üretilmiş olabilir. Yasadışı olarak ülkeye sokulan ve paketlenerek etiketlenen tütün yaygın bir şekilde bandrolsüz olarak pazarlanmaktadır. Yerel üretim bandrolsüz tütün ise doğrudan çiftçiler tarafından ya da toptancılar ve perakendeciler vasıtasıyla satılabilir. İster ithal edilmiş ister yerel üretim olsun, bütün bandrolsüz tütünlere kaçak ya da yasadışı denmekte, yerel tütün satışı ise genellikle cezaya tabi tutulmamaktadır.

Şekil III.1 katılımcıların yasadışı tütün ürünü tüketme sebepleri

Şekil III.1’de gösterildiği gibi yasadışı tütün ürünü tüketenlerin neredeyse %90’ı bu ürünler daha ucuz olduğu için tercihlerini bu ürünlerden yana kullanmaktadır.¹⁷ Bu sonuç derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulguları teyit etmektedir. Katılımcılara neden yasal ürün tercih ettikleri sorusu da yöneltilmiştir. Yasal tütün ürünleri tüketenler arasında yaygın verilen bir yanıt, yasadışı tütün ürünlerini zararlı görmeleridir. Tablo III.3’te verilen sağlık etkilerine göre ise yasal ürün tüketicilerinin neredeyse yarısı her tür tütünün zararlı olduğunu, ancak %32,3’ü yasadışı kaçak sigaraların daha zararlı olduğunu belirtmiştir. Yalnızca %17,8’lik bir kısım sarma sigaranın sağlığa yasal sigaralardan daha zararlı olduğunu belirtmiştir.¹⁸ Yine bu tablo da derinlemesine görüşmelerden elde ettiğimiz bulgularla tutarlıdır.

Tablo III.3 verilen tütün ürünlerinden hangisi insan sağlığı için en zararlıdır? (%)

Hepsi aynı oranda zararlıdır	48.0
Bandrolsüz sigara	32.3
Tütün	17.8
Bandrollü sigara	1.6
Cevap yok	0.3
Toplam	100.0

Yasal ürün tüketicilerinin %63’ü bandrolsüz sigara hiç denemediklerini, %37’si kaçak ürün denediklerini, deneyenlerin %76,4’ü ise tadını beğenmediklerini belirtmişlerdir.

Sigaraya nazaran sarma tütün tüketimi için verilen sebepler alım gücü ile sağlığa bağlı faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo III.4’te tütün kullanıcılarının %74,7’si, yasal sigaraların yüksek fiyatları nedeniyle tütün içtiklerini belirtmektedir. %13,4 ise sigaradan ziyade tütün içtiklerinde daha az sigara içtiklerini bildirmektedir. %7,2 ise katkı maddeleri ile ilgili endişelerinden dolayı tütünün sağlığa daha az zararlı olduğunu düşündüğünü bildirmiştir.

Tablo III.4 Sigara yerine tütün tüketimi sebepleri (%)

Bandrollü sigara fiyatları arttığından	74.7
Sigara tüketimini azaltmak istediğinden	13.4
Daha sağlıklı olduğundan	7.2

¹⁷ Bu soru için birden fazla yanıtı izin verilmiştir

¹⁸ Yasadışı tütün ürünü tüketicilerine bu soru sorulmamıştır.

Hep tütün kullandım.	2.4
Çevremdeki tiryakilerin çoğu tütün kullanıyor.	2.0
Tütün daha doyurucu olduğundan daha az içiyorum.	0.3
Toplam	100.0

Yasadışı tütün ürünlerini tercih etmekle ilgili verilen sebeplerle tutarlı şekilde tüketiciler tütün ürünlerine yakın zamanda yapılan çok yüksek vergi artışının akabinde yasal olanlardan kaçak ikamelere geçiş yapmıştır. Tablo III.5'te de belirtildiği gibi böyle bir geçişin hangi sebeplerle gerçekleştiği sorusuna verilen yanıtlar bu düşünceyi desteklemektedir. Kaçak tütün ürünü tüketicileri arasında %72,9'u artık yasal ürünleri alım güçleri olmadığını, %22'lik bir kesim ise denedikten sonra geçiş yaptıklarını belirtmiştir. Bu bulgu ÖTV'nin fiyatlara etkisi ile ilgili I.C bölümünde (*Konunun önemi*) yaptığımız yorumlarla tutarlıdır.

Tablo III.5 Yasal tütün ürünlerinden kaçak tütün ürünlerine geçiş (%)

Bandrollü sigaralara bütçem yetmedi	72.9
Denedim, tadını beğendim.	11.4
Bir arkadaşım içiyordu, denedim.	10.9
Daha hafif sigara içmek istedim	3.9
Daha ağır sigara içmek istedim	0.9
Toplam	100.0

Kaçak sigaradan yasal sigaraya geri geçiş de mümkün görünmektedir. Tablo III.6 da gösterildiği gibi kaçak sigara tüketicilerinin %57.2'si fiyatta düşüş olması durumunda yasal sigaraya geçeceklerini belirtmiştir. %11,2'lik bir grup da gelirlerinin artması durumunda geçiş yapacaklarını belirtmiştir. Bir başka deyişle, yüksek fiyat olmasa içenlerin üçte ikisi yasal sigara içmeyi tercih edecektir. Arzı azaltmak, yasadışı mal bulmak zorlaştığında geçiş yapacağını bildiren %8,6'lık bir kısmın geçişini sağlayacak gibi görünmektedir. Yalnızca %7,9'luk bir grup kaçak sigaraların sağlığa daha fazla olumsuz etkileri olduğunu öğrenmeleri durumunda yasal ürüne geçiş yapacaklarını belirtmektedir. Yüzde %5,5'lik diğer bir kesim ise cezai müeyyideler ile cayacaklarını belirtmiştir.

Tablo III.6 Tüketici hangi koşulda kaçak sigaradan yasal sigaraya geçiş yapar? (%)

Bandrollü sigaranın fiyatı düşerse	57.2
Gelirim artarsa	11.2

Hiçbir zaman bırakmam	9.4
Bandrolsüz sigarayı bulmakta zorluk çekersem	8.6
Sigaranın zararına ek olarak bandrolsüz içmekten dolayı herhangi bir sağlık sorunu yaşarsam	7.9
Bandrolsüz sigarayı kullananlara ceza vermeye başlarsa	5.5
Diğer	0.2
Toplam	100.0

Hem Tablo III.5 hem de Tablo III.6 tüketicilerle yapılan derinlemesine görüşmeleri nicel bulgularla teyit etmektedir. Sahte sigaralardaki fiyat artışı ile düşük gelir seviyesinin yasal sigaradan kaçak sigaraya geçişteki rolü açık bir şekilde görülmektedir. Talep esnekliğini hesaplayabilmek için fiyatlar düşse veya geliri artsa geçiş yapacağını belirten katılımcılara ek sorular sorulmuştur. Elde edilen verilere göre, yasal sigaraların ortalama %39 daha ucuz olması durumunda kaçak sigara tüketenlerin yasal sigaraya geçiş yapabileceği görülmektedir.¹⁹

Kaçak sigara tüketicileri, tercih ettikleri sigaranın bandrollü ve bandrolsüz fiyatları sorulduğunda, tükettikleri bandrolsüz ürünün, yasal versiyonundan %45 oranında daha ucuz olduğunu belirtmektedir. Daha ilginç, fiyatlar %39,5 düşecek olsa geçiş yapacaklarını bildiren bir kesim için belirtilen yasal ve kaçak sigara farkı %49,7'dir. Dolayısıyla yasal ve kaçak ürünlerin birbirleri için mükemmel ikame olduğunu varsaymak doğru olmayabilir. Tüketicilerin aynı ürünün pazar fiyatı daha düşük olsa o ürüne daha yüksek bir fiyat ödemeye razı olacağı görülmektedir. Buna göre, fiyat düşüşü olması durumunda yasal mallara geçiş yapacağını bildiren tüketicilere göre, yasal ürünler yaklaşık %10 oranında daha pahalı olmayı "hak edecek derecede daha iyidir". Bu, yasal ürün tüketicilerinin yaklaşık üçte birinin kaçak sigaraların daha zararlı olduğunu belirttiğini gösteren Tablo III.3'te verilen bulgularla tutarlıdır.

Bu verilere göre, talebin gelir esnekliği, talebin fiyat esnekliğinden çok daha düşüktür. Kaçak tütün ürünlerinden yasal tütün ürünlerine bir geçişi sağlamak için gelirden ortalama %84,8'lik bir artış

¹⁹ Kaçak ürünlerden yasal ürünlere geçişler konusu araştırılırken yalnızca fiyatlar düşse geçiş yapacağını bildiren katılımcıların verileri kullanılmıştır. Ama bazıları için bu geçiş ancak yasal ürünlerin fiyatının kaçak olanlardan daha düşük olması durumunda mümkün görünmektedir. Bu düşünce kaçak ürünlerin kalite açısından daha iyi olmadığı düşünülürse çok mantıklı görünmemektedir. Bu noktada, katılımcıların anket sorusunu yanlış anlamış olabileceği ya da iyi hesap yapamadıkları anlamına geliyor olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla kaçak üründen yasal ürüne geçiş olabilmesi için yasal üründe gerekli fiyat düşüşünü hesaplarken bu tür gözlemler dikkate alınmamıştır.

gereklidir. Dolayısıyla, kaçaktan yasal ürüne geçişi tetikleyecek bir gelir artışının aynı geçişi sağlayacak bir fiyat düşüşünden çok daha yüksek olması gerektiği görülmektedir. Böylesi devamlı bir gelir artış seviyesine ulaşmak Türkiye için yıllar sürebilir. Ayrıca, ÖTV’de olacak (ve o seviyede kalma ihtimali olan) bir düşüş ile gerçekleşecek fiyat azalması kaçak tütün ürünlerine olan nispeten güçlü arzı azaltabilir.

b. Alkollü İçecekler

Tüketiciler ile yapılan derinlemesine görüşmelere göre kaçak alkollü içki seçiminin ardında birçok sebep bulunmaktadır. Katılımcılar kaçak ürün satın almalarının en önemli sebebi olarak bandrollü alkollü içkilerin yüksek fiyatlarını belirtmişlerdir. Bazıları, yasadışı alkollü içecek tüketimindeki artışın hükümetin vergi politikaları sebebiyle olduğunu belirtmektedir. Hatta birçok kullanıcı geçmişte bandrollü içki tükettiklerini vurgulamışlardır. Piyasada hem ülkeye kaçak getirilmiş ürünler hem sahte ürünler hem de evde üretilmiş ürünler bulunmaktadır. Bunların tamamı yasal alkollü içkilere kıyasla bir fiyat avantajına sahiptir. Son yıllarda bazı restoranlar da “kendi içkini getir” adı verilen bir yöntem başlamıştır, ancak bu genellikle rakı için geçerlidir. Durum böyle olunca, alkollü içecek tüketicilere kendi kaçak veya evde üretilen alkollü içeceklerini restoranlara götürerek paradan tasarruf etmektedir. Bu uygulama alkollü içecek fiyatlarındaki artışın zorluk ve sonuçlarını gösteren önemli bir örnektir. Katılımcılar alkollü içecek fiyatlarındaki bir düşüş durumunda bandrollü ürün satın alacaklarını belirtmektedir. Bu da kaçak ürünlerin tüketim oranını etkileyen ana unsurun fiyat olduğunu kanıtlamaktadır.

Medyada yer alan, sahte veya yasadışı alkollü içeceklerden zehirlenme kaynaklı ölüm haberleri özellikle de elverişsiz ve sağlıksız koşullarda üretilen alkollü kaçak ürünlerle ilgili bir farkındalık uyandırmıştır. İnsanlar çoğunlukla etil alkol yerine metil alkolün üretimde kullanılmasından korkmaktadır, zira metil alkol körlüğe hatta ölüme sebep olabilmektedir. Sahte içkiler tüketicilere iki şekilde sunulmaktadır: En sık görülen yol restoran ve barlarda sahte içkilerin servis edilmesidir. Zaman zaman sahte ürünlerin üzerinde popüler markalar bulunmakta ve bu içkiler orijinal şişeler kullanılarak şişelenmektedir. Sahte içkiyi orijinalden ayırt edememe düşüncesi insanları korkutmaktadır. Alkollü içecek tüketen neredeyse bütün katılımcılar kendilerini sahte ürünlerden koruyacak bazı güvenlik önlemleri geliştirmişlerdir. İlk önlem bir restoranda sipariş ettikleri içkinin şişesinin (şarap, rakı, vb.) önlerinde açılmasıdır. Yazısız karaf ya da bardakta servis edilen

içkiler kabul edilmemektedir. Müşteriler, içkileri açılırken, şişenin önceden açılıp açılmadığına ve bandrollü olup olmadığına dikkat etmektedir.

Sahte içkilerle olduğu gibi evde üretilen içkilerin de tehlikeli olduğunu düşünen bir grup olduğu derinlemesine görüşmelerden anlaşılmaktadır. Bu algının sebebi sahte ürünlerle ilgili endişelerle benzerlik göstermektedir. Bu katılımcılar evde üretilen içkilerin hijyen kurallarını ya da üretim sürecini iyi bilmeyen ve uzman olmayan kişiler tarafından herhangi bir kontrole tabi olmaksızın üretildiğini belirtmektedir. Ayrıca, rakı gibi içkilerin üretim sürecinin hata yapmaya çok müsait olduğunu da özellikle belirtmek gerekir. Küçük bir hata ölümcül sonuçlara neden olabilir. Bütün bu endişeler tüketicileri risk almamaya itmekte olup bu tüketiciler yakın bir arkadaşları bile üretmiş olsa evde üretilmiş içkileri kesinlikle içmek istememektedir.

Tablo III.7. Yasadışı Alkollü içeceklerin fiyatı ve miktarı (%)

	Ortalama Şişe Fiyatı (TL)		Şişedeki Litre Miktarı (Lt)		Litre Başına Fiyat		
	Bandrollü	Bandrolsüz	Bandrollü	Bandrolsüz	Bandrollü	Bandrolsüz	Litre başına fark, %
Bira	27.6	13.3	0.523	0.532	56.3	27.7	50.7
Rakı	148.5	70.3	0.704	0.727	213.8	99.3	53.6
Viski	193.4	101.7	0.669	0.674	296.8	159.4	46.3
Votka	122.3	63.7	0.646	0.643	192.6	101.8	47.1
Şarap	63.6	29.2	0.742	0.775	100	39.3	60.7
Toplam	140.7	69.1	0.678	0.695	209.2	101.7	51.3

Yasadışı alkollü içecek tüketicilerinin ankette verdiği bilgiler Tablo III.7 de verilmiştir. Katılımcıların bu soruları en fazla tükettikleri içkiye göre yanıtladıkları hatırlanmalıdır. Verilen bilgiye fiyat, miktar ve alkollü içeceğin litre fiyatı dahildir. Yasal ürünlerle kaçak ürünlerin şişelerinin boyutları aynı olmadığı için bu konuda bir uyumlaştırma gerekmektedir. Bu nedenle şişe başına fiyat yerine litre başına fiyat rapor edilmektedir. Verilere göre aradaki fiyat farkı yaklaşık %51'dir. Daha spesifik olmak gerekirse, kaçak içki tüketicilerinin bildirdiğine göre, 1 litre kaçak içki bandrollü bir litre alkollü içecekten ortalama %51,3 daha ucuzdur.

Tablo III.7'deki verilere göre kaçak alkollü içkilerin bütün türleri yasal olanlarından daha ucuzdur. Kaçak 1 litre biranın fiyatı yasal olanından ortalama %50,7 daha ucuzdur. Kaçak rakı tüketicileri de benzer bir fark bildirmektedir. Bir litre kaçak rakı yasal olanından %53,6 daha ucuzdur. Viski

ve votka için yasal ve kaçak şişeler arasındaki fark biraz daha az olup sırasıyla yaklaşık %46 ve %47'dir.

Yasal alkollü içecek tüketicileri aynı zamanda hem yasal hem kaçak alkollü içeceklerin fiyatlarını de miktarlarını bildirdiklerinden litre başına fiyat hesaplanabilmektedir. Fiyat farkları yasadışı alkollü içecek tüketicileri tarafından bildirilenden önemli derecede daha düşüktür (bkz. Tablo 4.10 Betam anket raporu). Bir şişenin ortalama fiyat farkı %32,4'ken, kaçak içki tüketicilerinin ifadelerinde aynı fark %50,1'dir. Dolayısıyla tüketiciler tarafından bildirilen en yaygın kaçak içki içme sebebinin fiyat olması şaşırtıcı değildir. Tablo III.8'de görüldüğü üzere kaçak içki tüketicilerinin %87,9'u kaçak ürünleri daha ucuz oldukları için tercih ettiğini belirtmektedir. Kaçak rakı satın alanlar için aynı oran %90,6'ya çıkmaktadır. Verilen diğer sebeplerin katılımcılar arasında çok daha düşük payı olduğu dikkat çekicidir. Bu sonuçlar tüketicilerle yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen nitel bulguları büyük ölçüde teyit etmektedir.

Tablo III.8. Kaçak alkol tüketiminin sebepleri (%)

	Daha ucuz	Yerli bandrollü içkilere göre tadı güzel	İstediğim ürünler Türkiye'ye gelmiyor	Arkadaşlarım İçiyor
Bira	90.0	6.3	0.0	3.7
Rakı	90.6	5.8	0.2	3.5
Şarap	90.3	6.5	0.0	3.2
Votka	88.4	5.2	0.0	6.5
Viski	93.9	4.9	0.6	0.6
Diğer	74.0	16.0	0.0	10.0
Toplam	87.9	7.7	0.3	4.2

Görüşme yapılan yasal alkollü içecek tüketicilerinin %63,1'i kaçak içkilerde metil alkol olma ihtimali sebebiyle bunları içmediklerini bildirmiştir (Tablo III.9). Yaklaşık %23'ü ise yasal alkollü içecek içmek istediklerini bildirmiştir. Aynı zamanda azımsanamayacak bir bölüm olan %7'si ise kaçak alkollü içki olarak yasa dışı ve terörist örgütleri desteklemek istemediklerini bildirmiştir. Yine bu sonuçlar da tüketiciler ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin nitel bulgularını teyit etmektedir.

Tablo III.9. Kaçak içki tüketmeme sebepleri (%)

Sahte içki metil alkolden dolayı ölümcül olabilir	63.1
Yasal olduğu için	20.3
Bu yolla yasa dışı örgütlere (terör örgütlerine) finansman sağlamıyor	7.0
Nadiren içiyorum, bandrollü alıyorum	6.5
Bandrolsüz orijinal içki bulamıyorum	3.1
Toplam	100

Kaçak alkollü içecek tüketicilerinin neredeyse yarısı (%49,4) yasal olanların fiyatının düşmesi durumunda bunlara geçiş yapacağını bildirmiştir. Bu kişiler, fiyatların ortalama %39 düşmesi durumunda geçebileceklerini söylemektedirler.²⁰ Tablo III.10'da bu ortalamayı oluşturan içecekleri ayrı ayrı göstermektedir. Kaçak içkiden yasal içkiye geçişi sağlayacak fiyat düşüşü viski için en azdır (%36,3), hâlbuki gerçek fark litre başına %49,3'tür. Kaçak votka tüketicileri ise yasal votkaya geçmek için fiyatta %41,6'lık bir düşüş olması gerektiğini belirtirken gerçek fark litre başına %52,4'tür. Kaçak rakı tüketicileri ise %39,2 düşüş olması durumunda geçiş yapacağını belirtirken esas fark litre başına %58,1'dir. Bira için ise geçiş yapmak için gerekli fiyat düşüşü %51 iken gerçek fark %58,8'dir. Son olarak şarap tüketicileri için geçiş yapmak için gerekli fiyat düşüşü votkaya benzer olarak %41,8 iken, gerçek fiyat farkı litre başına %54,1'dir.

Tablo III.10. Yasal alkollü içecek fiyatı düşse kaçaktan yasala geçiş yapacağını belirten tüketicilerin fiyat farkı ve geçiş noktası (%)

	Bandrollü içkinin fiyatı ne kadar azalırda bandrollü içki içersiniz?	Litre başına bandrolsüz içki, litre başına bandrollü içkiden %x daha ucuz.
Bira	51.0	58.8
Rakı	39.2	58.1
Viski	41.8	54.1
Votka	41.6	52.4
Şarap	36.3	49.3
TOPLAM	39.0	55.7

Kısaca belirtmek gerekirse, yasadışı alkollü içecek tüketicileri piyasa fiyatlarının iyi gözlemlediği varsayımı altında, yasal ürünlerin fiyatları yasadışı ürünlerden yasal ürünlere geçişi sağlayacak eşik fiyatlardan ciddi miktarda daha yüksektir. Bir başka ilginç bulgu da Tablo III.10'a göre, yasal ve

²⁰ Sigara durumunda olduğu gibi yalnızca fiyatta düşüş olması durumunda geçiş yapacaklarını bildiren katılımcıların verileri kullanılmıştır. Yine ancak yasal ürünlerin fiyatının yasadışı ürünlerden daha düşük olması durumunda geçiş yapacaklarını bildiren gözlemler de dikkate alınmamıştır.

kaçak içkilerin arasındaki fiyat farkının yaklaşık %55 olması, yani yasal ürünlerin fiyatı kaçak ürünlerin neredeyse iki katı olmasıdır. Ayrıca kaçak ürün tüketicileri yasal ürünlere geçiş yapmak için yasal ürünlerin fiyatlarında %39'luk bir düşüşe ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla yasal ürünler için daha fazla para vermeye razı oldukları söylenebilir (yasal ürünlerin fiyatının yaklaşık %16'sı). Sigara durumunda olduğu gibi bunun, yasal ve kaçak ürünlerin fiyatları düşerse yasal içkiye geçeceğini bildiren kaçak ürün tüketicilerinin gözünde birbirleri için mükemmel ikame olmadıklarını kanıtladığı söylenebilir.

Kaçak alkollü içecek tüketen katılımcıların yalnızca %17'si gelir seviyelerinin artması durumunda geçiş yapacaklarını bildirmiştir (n=67). Bu kişiler gelirlerinin %63,8 oranında artması durumunda kaçaktan yasal alkollü içkiye geçmeye ikna olabileceklerini belirtmişlerdir. Bu verilerin diğer içeceklerdense kaçak rakı tüketicilerinden edinildiği not edilmelidir.

Benzer sorulara verilen cevaplardan hareketle yapılan kıyaslama kaçak tütün tüketicilerinin yasal ürünlere geçiş yapmak için gelirlerinde çok daha büyük bir artışa ihtiyaç duyduklarını göstermektedir (%84,8 veya 1.707 TL). Fiyat esnekliğindeki bu farklar, kaçak alkollü içecek tüketiminin sağlık açısından daha riskli olarak algılanması dolayısıyla da yasa dışı alkollü içecek tüketicilerinin yasal ürünlere geçmeye daha niyetli olması sebebiyle olabileceği düşünülmektedir.

c. Akaryakıt

Tüketiciler ile yapılan derinlemesine görüşmelere göre kaçak akaryakıt seçiminin ardındaki tek sebep yasal ve kaçak ürünler arasındaki fiyat farkıdır. Katılımcılar kaçak mazotun yasal mazottan %40-66 arasında daha ucuz olduğunu bildirmektedir. Kaçak akaryakıtın daha çok profesyonel yolcu veya mal taşıma işleri yapan ağır araçlarda kullanıldığı görülmektedir. Çeşitli kaygılardan dolayı yalnızca az sayıda kurumsallaşmış otobüs kaçak akaryakıt kullanmaktadır. Dizel motorlu (mazotla çalışan) özel araç sahipleri genellikle yasal mazotu tercih etmektedir.

Motora zarar verdiği çoğu kişi tarafından bilindiği için kaçak akaryakıt genellikle eski araçların düşük gelirli sahipleri tarafından kullanılmaktadır. Yeni araç sahipleri, aynı zamanda gelirleri de daha yüksek olduğundan kaçak akaryakıt kullanmamaktadır, zira araçlarına daha fazla değer vermektedir. Kaçak akaryakıt kullanımı uzun mesafe araçları için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Akaryakıt fiyatlarının hem maliyet hem de fiyatları doğrudan etkilediği ticari taşımacılık ile yolcu

taşımacılığında kaçak akaryakıt kullanımı (özellikle mazot) daha yaygındır. Kara nakliyesi sektöründeki yoğun rekabetten dolayı nakliyeciler kaçak akaryakıtın bilinen zarar ve arızalarına; pahalı tamirat masraflarına rağmen rekabetle başa çıkmak için kaçak akaryakıt kullanmaktadır. Son derece tehlikeli olan ve patlama riski içeren “10 numaralı” yağın bazı otobüs firmaları tarafından kullanılmasının bu sebeple tercih edildiği düşünülmektedir. Bazı katılımcılar nakliye sektöründeki fiyatlamaların hizmet sunanlar için makul bir kâr marjı sunmadığını bildirmektedir. Dolayısıyla birçoğu için kâr etmenin tek yolu kaçak akaryakıt kullanmaktan geçmektedir.

Derinlemesine görüşmelerden öğrenildiğine göre her tür akaryakıtın kaçağı bulunmaktadır. En çok tercih edilen, çoğunlukla ağır araçlarda kullanılan mazottur. Bazı katılımcılara göre kaçak mazotun yasal ikamesinden bir farkı yokken diğerlerine göre ise kaçak mazot araca zarar vermektedir. Yine de Türkiye’de yerel olarak kaçak rafinerilerde üretilen yasadışı akaryakıtın kalitesi ile ilgili bir tür fikir birliği olduğu görülmektedir. Katılımcılar akaryakıtın düşük kalitede olduğunu kolaylıkla anlayabileceklerini, kötü akaryakıtın ateşlemede sorun yarattığını, düşük motor itişine sebep olduğunu ve motorda tıkanmalara yol açtığını belirtmektedir. Ancak geldiği ülkede yasal, Türkiye’de kaçak akaryakıtın kalitesi ile ilgili herhangi bir şikayet bulunmamaktadır.

Tablo III.11’de anket sonuçlarına göre, tüketicilerin kaçak akaryakıt kullanmalarının ana sebebinin yasal akaryakıt fiyatlarının yüksekliği olduğu görülmektedir. Kullanıcıların %80,3’ü kaçak akaryakıtı düşük maliyet için kullanırken %17,1’i yüksek vergilerden şikayetçidir. Bunların her ikisinin yüksek fiyat anlamına geleceği düşünülürse toplamın neredeyse %100 (tam olarak %97,4) olduğu görülmektedir. Katılımcılar arasında küçük bir grubun (%2,6) kaçak ticaret ile uğraşan akraba ve aile bireylerine destek vermek amacıyla onlardan akaryakıt satın aldıkları görülmektedir. Anket verilerinde aynı zamanda özel araç kullanıcılarındansa ticari araç kullanıcıları için meselenin fiyatlara bağlandığı anlaşılmaktadır (sırasıyla %77,9 ve %83,8).

Tablo III.11. Kaçak akaryakıt kullanma sebepleri (%)

Fiyatı daha uygun	80.3
Yüksek vergi ödemek istemiyorum	17.1
Akrabalarım / komşularımla dayanışma	2.6
Toplam	100.0

Kaçak akaryakıtı tercih etmeyenler için belirtilen en yaygın sebep araca vereceği hasardır. Tablo III.12’de özel araç kullanıcılarının ticari araç kullanıcılarından araçlarına gelecek zararlar ile ilgili daha fazla endişe taşıdıkları görülmektedir. Ayrıca üçte biri, vergi kaçırmanın yasadışı olması nedeniyle kaçak akaryakıt kullanmak istemediklerini belirtmiştir. Bütün kullanıcıların %11,4’ü yasa dışı akaryakıt kullanarak terörist örgütlerine destek vermek istemediklerini bildirmiştir. İlginç bir bilgi olarak, bu sebebin %18,4 ile ticari araç kullanıcıları arasında daha yaygın olduğu görülmektedir.

Tablo III.12. Yasal akaryakıt kullanımı, kullanım amacı ve akaryakıt türü (%)

	Kullanım Amacı		Akaryakıt Türü	
	Özel	Ticari	Benzin	Mazot
Çevremde bulabileceğim bir yer yok	9.5	7.9	9.4	10.0
Arabama zarar verebilir	50.2	44.7	48.7	49.4
Yasa dışı örgütlere (terör örgütlerine) finansman sağlanıyor	9.8	18.4	10.3	110.6
Vergi kaçırılmasına karşıyım	30.5	29.0	31.6	30.0
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0

Ankette kaçak akaryakıt tüketicilerine aynı zamanda kaçaktan yasal akaryakıtta geçiş yapmalarının hangi koşul altında mümkün olduğu da sorulmuştur (Tablo III.13). En sık verilen yanıt %54,9 ile “akaryakıt fiyatları düşerse” olmuştur. İkinci en yaygın yanıt ise kaçak akaryakıtın mevcudiyeti ile ilişkilidir. %26,5, kaçak akaryakıt bulmanın zorlaşması durumunda geçiş yapacaklarını bildirmiştir. İlginç bir bilgi olarak, kaçak akaryakıt kullanıcılarının %11,9’u asla yasal akaryakıtta geçiş yapmayacaklarını belirtmiştir.

Tablo III.13. Tüketicilerin kaçaktan yasal geçiş koşulu (%)

	Otomobil	SUV	Otobüs, kamyon	Traktör	Toplam
Akaryakıt fiyatları düşerse	48.6	57.1	72.3	50.0	54.9
Gelirim artarsa	7.2	7.1	6.4	3.1	6.7
Kaçak bulmak zorlaşırsa	33.5	21.5	9.6	28.1	26.5
Hiçbir zaman	10.7	14.3	11.7	18.8	11.9
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Tablo III.14'te özel araç kullanıcıları için mevcudiyetin daha önemli olduğu görülmektedir, zira %34,5 kaçak akaryakıt bulmanın zorlaşması durumunda yasal akaryakıtta geçeceğini bildirmişken, ticari araç kullanıcılarının yalnızca %15'i aynı yanıtı vermiştir. Ticari araç kullanıcıları açısından maliyet daha önemli olarak görülmektedir. %67,6 akaryakıtın daha ucuz olması durumunda geçiş yapacağını söylemişken, aynı pay özel araç kullanıcıları arasında %45,4'tür. Son olarak, kaçak akaryakıttan yasal akaryakıtta geçiş yapmayacağını bildiren kullanıcıların payı özel ve ticari kullanıcılar arasında benzerdir. Bir başka deyişle, hiçbir şekilde geçiş yapmayacağına bildiren katılımcılar ne fiyat ne gelir ne de mevcudiyetinden etkilenmemekte olup tercihlerinin sebebi ile mücadele zorluk arz edebilir.

Tablo III.14'e göre, kaçak benzin kullanıcılarının %41,9'u kaçak benzinin daha zor bulunması durumunda yasal benzine geçeceklerini bildirmişlerdir. Bu mazot kullanıcıları arasında daha az görülmektedir. Mazot kullanıcıları açısından, bu veri, maliyetin daha önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle, kaçak mazot kullanıcılarının %60,3'ü yasal akaryakıt fiyatlarının düşmesi durumunda geçiş yapacaklarını belirtmişlerdir. Aynı pay kaçak benzin kullanıcıları arasında %28,4'tür.

Tablo III.14. Tüketicilerin yasal akaryakıtta geçmesini sağlayacak koşul, kullanım amacı ve akaryakıt türü (%)

	Kullanım amacı		Akaryakıt türü		Toplam
	Özel	Ticari	Benzin	Mazot	
Akaryakıt fiyatları düşerse	45.4	67.6	28.4	60.3	54.6
Gelirim artarsa	7.6	5.2	8.1	6.2	6.5
Kaçak bulmak zorlaşırsa	34.5	15.1	41.9	23.7	27.0
Asla	11.7	12.1	20.3	9.5	11.4
Diğer	0.8	0.0	1.3	0.3	0.5
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Özetlemek gerekirse, kaçak akaryakıt tüketicilerinin yarıdan fazlası (%54,6) fiyatlarda düşüş olması durumunda yasal akaryakıtta geçeceklerini bildirmektedir. Anket verilerine göre böyle bir geçiş için ortalama %35,4'lük bir azalma yeterli olabileceken yasal ve kaçak akaryakıt arasındaki bildirilen fiyat farkı ortalama %42,4'tür. Yine kaçak ürün tüketicilerinin gözünde yasal ve kaçak

ürünlerin birbiri için mükemmel ikame olduğunu varsaymak zor görünmektedir. Kaçak akaryakıt tüketicileri yasal akaryakıt için daha fazla para ödemeye (%7) razı görünmektedir.

Son olarak, gelirin artması durumunda geçiş yapacağını bildiren katılımcıların payı %6,6 çıkmıştır. Bu kişiler, gelirlerinde %39,5'lik (1.942 TL) artış olması durumunda geçiş yapacaklardır (n=27). Buradaki gözlemlerin sayısının çok az olduğu not edilmelidir. Ayrıca buradaki gelir elastikiyeti çok daha düşük görünmektedir. Yine gelirdeki aynı şekilde bir artışın tütün için %84,8, alkollü içecek için ise %63,8 olduğu hatırlanmalıdır.

d. Cep telefonu

Derinlemesine görüşmelere göre tüketiciler yasal telefonlarla kaçak telefonlar arasındaki fiyat farkından dolayı kaçak cep telefonu tercih etmektedir. Popüler yasal cep telefonlarının fiyatları asgari ücretten yüksek olduğundan bunlara Türkiye'deki birçok insan için erişilemez durumdadır. Aynı zamanda bazı katılımcılar cep telefonu alırken taksitle satın alamıyor oldukları için kaçak telefona yönelmektedir. Bir anda büyük bir ödeme yapamayanlar için iki seçenek kalmaktadır: Birincisi basit özellikleri ve kötü performansı olan daha ucuz ve yasal bir telefon almak; diğeri ise benzer bir fiyata çok daha ileri düzey, yeni ve yüksek performanslı kaçak bir ürün almaktır. Dolayısıyla bazı tüketiciler kaçak cep telefonunu tercih etmektedir.

Piyasada sahte telefonlar (uluslararası markaların taklitleri) bulunsa da çoğu kaçak cep telefonu kaçak orijinalerdir. Bütün kaçak telefonlarda cep telefonunun çalışması için gerekli olan IMEI numarası eksiktir. Uygulanan yaygın "çözüm" yolu, eski ve artık kullanılmayan telefonların IMEI numaralarını bu kaçak telefonlara geçirmektir. IMEI numaraları sürekli olarak kontrol edilmekte olup aynı IMEI numarasının birden fazla telefonun kullandığı anlaşıldığında bu numaraları kullanan telefonların kullanımı engellenmektedir. Bu durumda kullanıcıların kara listeye alınmamak için telefonlarını yasal bir şekilde satın aldıklarını kanıtlamaları gerekmektedir. Katılımcılar bazı markaların daha yeni modellerinde IMEI numarası kopyalamanın zorlaştığını bildirmektedir. Ayrıca son yıllarda, sıkılaştırılan gümrük kontrolleri gibi önlemler sebebiyle cep telefonu kaçakçılığının azaldığı görülmektedir.

Derinlemesine görüşmelerden anlaşıldığı üzere tüketicilerin (büyük fiyat farkına rağmen) kaçak telefon tercih etmemelerindeki en önemli sebep garanti belgesi olmamasıdır. Duydukları hikayeler ve kendi tecrübeleri tüketicilerin bu konuda hassasiyet göstermesine sebep olmaktadır. Ayrıca kurumsal garantisini olan telefonların tamir ücreti vermeden üreticinin tesislerinde güvenilir bir şekilde tamir edilebilmesi bir avantaj sağlamaktadır. Garanti konusu dışında bazılarının göre sahte ürünler performans ya da kalite açısından yeterince iyi değildir. Bu görüşteki katılımcılara göre pahalı yasal ürünler kaçak telefonlar gibi arıza yapmayıp daha uzun sürelerle kullanılabilir. Bir başka endişe de IMEI kaydı ile alakalıdır. Katılımcılar IMEI numaralarıyla sürekli sorun yaşadığını, bununla uğraşmak istemediklerini bildirmektedirler. Kaçak telefon almak, büyük masrafla IMEI numarası transferi yapmak gerekmesi sebebiyle riskli olmaktadır.

Tablo III.15. Kaçak telefon kullanma sebepleri (%)

Daha ucuz olduğu için	78.4
Vergileri çok yüksek bulduğum için	12.9
Tanıdığım biri yurt dışından getirdiği için	6.3
Etrafımdaki herkes kaçak kullanıyor	2.0
Kullanmak istediğim telefon / model Türkiye’de satılmıyor.	0.3
Diğer	0.2
Toplam	100.0

Anket sonuçlarından kaçak cep telefonu kullanıcılarının tercihlerinin ardında yatan esas sebebin düşük fiyatlar olduğu görülmektedir. Tablo III.15’de görüldüğü gibi kullanıcıların neredeyse %80’i daha ucuz olduğu için kaçak cep telefonu satın almıştır. Ayrıca kullanıcıların %10’undan fazlası kaçak telefon alma sebebi olarak yüksek vergileri göstermiştir. Bu iki sebep birlikte düşünüldüğünde katılımcıların %90’ından fazlasının doğrudan fiyatla veya ilgili vergi ile ilgili de olsa maliyetin daha düşük olması sebebiyle kaçak telefon tercih ettiğini göstermektedir. Cep telefonlarının tütün, alkol ve akaryakıt ürünlerine kıyasla nispeten daha pahalı mallar olduğu da not edilmelidir. Fiyatın kişisel gelire oranı %52,9 olup fiyatın eşdeğer hane gelirine oranı %69,7’dir. Bir başka deyişle, kaçak cep telefonu kullanıcılarının en çok fiyata dair endişeler dile getirmesi şaşırtıcı değildir.

Kaçak telefon kullanıcılarının karşılaştıkları sorunlar yasal telefon kullanıcıları arasında da bilinmektedir. Yasal telefon kullanıcılarının yarısından fazlası kaçak telefonların özellikle IMEI

numaraları ile ilişkili olarak sorun yarattığını bildirmektedir. Yasal telefon kullanıcılarının aynı zamanda bu sorunların genellikle satıcı tarafından çözüldüğünün farkında olduğu görülmektedir. Açıklamak gerekirse, yasal cep telefonu kullanıcıları kaçak cep telefonu kullanıcılarının %65,5'inin bu sorunu başka bir IMEI numarasını kopyalayarak çözdüklerini belirtmektedir. %24,7'lik bir başka grup ise kaçak cep telefonu kullanıcılarının her sorun çıktığında dükkâna telefonlarını geri götürmeleri gerektiğini belirtmektedir. Tablo III.16'da tüketicilerin, dükkanların bu tür sorunları çözdüğünü bildikleri vurgulanmaktadır.

Tablo III.16. Yasal telefon kullanıcılarının bildirdiği kaçak telefon kullanımı kaynaklı sorunların çözüm yolları (%)

Aldığım yere gittim, yeniden IMEI kopyaladı	65.5
Her seferinde telefoncuya götürüyorum	24.7
Çözemedim	2.1
Satın aldığım yer başka bir telefonla değiştirdi	7.8
Toplam	100.0

Kaçak telefon kullanıcılarının karşılaşacağı bir başka bariz problem de tamir ihtiyacı ve dolayısıyla garanti olmamasıdır. Yasal telefon kullanıcılarının %60'ı telefonlarındaki garantinin hala geçerli olduğunu belirtmelerine rağmen kaçak telefon kullanıcılarının %89'u telefonlarını garanti olmadan kullandıklarını belirtmektedir (bkz. Tablo III.17). Kaçak telefon kullanıcılarının kalan %10'unun kendilerine telefonu satan dükkân tarafından verilmiş bir garantiye sahip olmaları da oldukça şaşırtıcıdır.²¹ Kaçak kullanıcıların %16,2'si telefonunun kaçak olması sebebiyle sorun yaşadığından bahsetmektedir. Sorun yaşayanların %86'sı telefonlarını aldıkları dükkâna geri götürerek sorunu çözdüklerini belirtmektedir. Bu katılımcıların yaklaşık yarısı (%40,3) IMEI kaynaklı sorun yaşamış, bu sorun da dükkân tarafından çözülmüştür.

Tablo III.17. Yasal ve kaçak telefon kullanıcılarına göre telefonların garanti durumu (%)

	Legal	Kaçak	Toplam
Garantisi var	59.51	0.32	29.77
Garanti süresi doldu	39.51	0.64	19.98
Mağaza tarafından garantili	0.49	9.98	5.26

²¹ 62 katılımcı kaçak telefonunun satın aldığı dükkân tarafından verilen bir garantisi olduğunu belirtmiştir. 43 katılımcı, kaçak telefonları IMEI temelli sorun yaşadıklarını ve değişim için dükkâna götürdüklerini belirtmişlerdir.

Garantisi yok, hiç olmadı	0.49	89.05	44.98
Total	100.0	100.0	100.0

Tablo III.18'e göre, kaçak telefon kullanıcılarının yaklaşık %55'i telefonun yasal ikamesinin daha ucuz olması durumunda kaçak telefon kullanmayacaklarını belirtmiştir. Bir başka %15'lik bir grup ise gelirlerinin artması durumunda yasal telefona geçiş yapacaklarını belirtmiştir. %12,4, kaçak telefon kullanmaktan ceza almaları durumunda yasal telefona geçeceklerini bildirmektedir. Mevcudiyet de kaçak telefon kullanıcıları için önemli görülmektedir, zira %8,5 kaçak telefon bulmanın zorlaşması durumunda yasal telefona geçiş yapacağını bildirmektedir.

Tablo III.18. Kaçak telefondan yasal telefona geçiş koşulu (%)

Uygun fiyata kaçak olmayan telefon bulunursa	54.8
Gelir artarsa	15.0
Kullananlara ceza verilmeye başlanırsa	12.4
Bulmakta zorluk çekersem	8.5
Hiçbir zaman bırakmam	5.5
Uzun vadede daha maliyetli olduğunu düşünürsem	3.3
Diğer	0.7
Toplam	100.0

Yasal telefonların fiyatında azalma olduğu takdirde geçiş yapacağını bildiren kaçak telefon kullanıcıları, bu geçişi yasal telefonlarının fiyatının %39,6 oranında düşmesi durumunda yapacağını bildirmiştir. Aynı kaçak telefon kullanıcılarına göre, kaçak telefonlar muadili orijinalinden ortalama %50,5 daha ucuzdur. Geçiş tetikleyecek düşüş ile yasal ve kaçak telefonlar arasındaki fiyat farkı yasal cep telefonu türüne göre değişmektedir. Kaçak telefon kullanıcıları fiyatların %37,4 oranında düşmesi ile yasal telefona geçeceklerini bildirmişlerdir. Bu, sahte telefon kullananların (%56) bildirdiği fiyat düşüş eşliğinden çok daha azdır. Kullanıcılarının belirttiğine göre kaçak telefonlar %49 daha ucuzken sahte telefonlar yasal ikamelerinden %63,3 daha ucuzdur.

Bu bağlamda, kaçak cep telefonu kullanıcıları kaçak sigara kullanıcılarıyla benzerlik göstermektedir. Yasal cep telefonları için %11 daha fazla para ödemeye hazır görünmektedirler. Alkollü içecekler durumunda kaçak ürün tüketicilerinin ödemeye razı olduğu fazladan ücret %16

iken sigara durumunda bu yalnızca yüzde 10'dur. Kaçak akaryakıt kullanıcıları yasal olan muadil ürün için en az miktarda fazladan ödeme yapmaya razı olanlardır (%7).

Kaçak cep telefonlarından yasal telefonlara geçişi sağlayacak gelir artışına gelince, kullanıcılar bu geçiş için gelirlerinde %109,4'lük bir artış gerektiğini belirtmektedir. Araştırmada bahsedilen tüm kaçak tüketicileri arasında yasal ürüne geçişi sağlayacak gelir artışı, cep telefonu kullanıcıları arasında en yüksektir. Bunun sebebi muhtemelen cep telefonlarının daha pahalı bir kalem olması ve dolayısıyla tüketicinin bütçesinin daha büyük bir payını gerektirmesidir.

IV. Yasadışı Malların arzı

Bu raporda incelenen kaçak mallar (sigara ve tütün ürünleri, alkollü içecekler, akaryakıt cep telefonları) bireysel tüketim ürünleridir. Dolayısıyla nihai aşamada bu malların ya küçük dükkanlarda, sokaklarda, akaryakıt istasyonlarında ya da restoran ve barlarda satılması gerekmektedir. İster ülkeye kaçak yollardan sokulmuş ister yeraltındaki tesislerde yerel olarak üretilmiş olsun, ürünlerin mala ve bölgeye göre değişen organize şebekeler tarafından perakende satıcılara ulaştırılması gerekir. Bir başka deyişle, kaçakçılık yöntemleri, izlenen rotalar ve kullanılan pazarlama yöntemleri açısından bu mallar arasında bazı ortak özellikler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu proje kapsamındaki her bir malın arzına has spesifik durumlar detaylandırılmadan önce, örgütsel kuruluş ve kaçakçılık açısından ortak özellikleri anlatılacak, böylelikle tekrardan kaçınılmış olacaktır. Ayrıca en çarpıcı bölgesel farklılıklar da bu bölümde sunulacaktır.

A. Kaçakçılık şebekelerinin ana özellikleri

Türkiye'de temelde iki çeşit kaçakçılık şebekesi bulunmaktadır. Miktar ve değer ile örgüt karmaşıklığı açısından en önemlisi toptancı şebekeleridir. Ancak parça başı ya da popüler tabirle "karınca" ticareti ağları da Türkiye'deki yasadışı ticaretin kayda değer bir kısmını oluşturmakta, dolayısıyla da ilginç sosyal özellikler göstermektedir.

a. Toptancı şebekeleri

Kaçakçılıkta örgütlenme ve kullanılan yöntemler

Büyük miktarlarda mal kaçakçılığı, finans, komşu ülkelerdeki satın almaların merkezi planlaması, ulaştırma, gümrük ve kolluk kuvvetleri yetkilileri ile gerekli bağlantıların kurulması ve malların perakendecilere dağıtımından sorumlu yerel araçlara ulaştırılmasını içeren karmaşık bir

organizasyon gerektirir. Yapılan gözlemlerde, planlamacıların ve en üst düzey “patronun” saygın iş insanı izlenimi verdiği görülmektedir. Bu kişilerin kara para aklamaya uygun bazı yasal faaliyetlerde bulunan restoran, otel, araba satış bayileri ve inşaat müteahhitliği gibi sektörlerde şirketleri ve ofisleri olabilmektedir. “Büyük patron” ile birlikte uzman emekli danışmanlar örgütün beynini oluşturmaktadır (Görüşme 1, İstanbul, Gümrük Yetkilisi).

Beyin; üst düzey bağlantılar kurma, sermaye bulma ve uluslararası piyasalar ile malların kaynağını izleme işlerini yerine getirmektedir. Patronla iletişimde olan kişi gümrük ve sınırlardaki bağlantıları planlar, sahadakileri görevlendirir ve kazanımları patrona iletir. Operasyonun mahkemeye düşmesi durumunda yargı mensuplarına muhatap olan da bu kişilerdir.

Ağrı'daki bir kolluk kuvveti yetkilisine göre kaçakçılık örgütleri tipik suç örgütü özelliği gösterir: “Yönetim kadrosu ile alt kademeler birbirini tanımaz. Yurtdışı bağlantılı kaçakçılıkta yurt dışındaki kaçak mal sahibiyle ülke içerisindeki bağlantıyı Türkiye’de bir kişi sağlar. Taşıyıcı ve kurye kaçak mal sahibini tanımaz” (Görüşme 198). İstanbul'daki bir üst düzey vergi yetkilisi, iz bırakmamak için izlenen sofistike yöntemleri şöyle anlatmaktadır: “Firma daha önce el değiştirmiş, çalışanlarından birinin üzerine yapılmış. E şeye bakıyorsunuz, nakliye bedellerinin ödenmesine, şunlara bunlara. Başka ülkelerdeki başka hesaplardan ödenmiş, sözleşmeleri başkaları yapmış. Yani sizin kişiye, bir numaraya ulaşmamanız için her türlü tedbirler yapılmış. Tepe noktaya ulaşılması engelleniyor” (Görüşme 2, İstanbul, Gümrük Yetkilisi).

Şebekede hiyerarşik bir düzen hakimdir. Örneğin, malları dağıtanlara “ayakçı” denmektedir. Bu kişiler şebekenin en alt katmanlarında olup grup liderleri ile herhangi bir iletişimleri yoktur. Dolayısıyla yakalandıklarında, kaçakçılık organizasyonu ile ilgili herhangi bir önemli detayı da ele vermeleri mümkün değildir. Polise bilgi vermemelerinin diğer bir sebebinin de öldürülmekten korkmaları olduğu söylenmektedir.

Birçok diğer suç şebekesi gibi, kaçakçılık şebekeleri de şebekeler, gruplar ve hücreler şeklinde kendi içlerinde bölünür ve çoğalırlar. Belli bir süre çalışıp gerekli becerileri edilen bazı örgüt üyeleri, kendi başlarına iş yapmak için gerekli mali ve operasyonel ilişkileri kurduktan sonra, kendi gruplarını oluşturabilmektedir.

Yasadışı toptan ticarete kullanılan bazı temel yöntemler olduğu görülmektedir. Bunlardan bir tanesi gizli kompartıman veya kaplara malları saklamaktır: “Aynı içteki örtü ile beraber kapatmışlar, içteki döşemenin aynısı yapılmış ve içten bir metre o boşluğu açtığınızda aşağı yukarı “bin box” dediğimiz kartonlar içerisinde sigara elde etmiştik” (Görüşme 114, Samsun, Kolluk Kuvveti Yetkilisi). Çok yüksek rütbeli bir gümrük yetkilisinin Türkiye’de kaçakçılıkla ilgili verdiği son derece detaylı bilgiye göre, yasadışı malları ülkeye sokmanın diğer bazı yolları; kaçak malları çürük karpuzların altına gizlemek, yasal olarak nakliyesi yapılmakta olan malların içine yasadışı mal saklamak veya kırılan mührü tekrar takmak ya da yetkililere bir başkasının mührü kırdığını söylemektir: “Bir şekilde eşyanın, yasal yükünün arasına koymak, gizlemek... Yük her ne kadar mühürlü olsa dahi o mührü açmanın yöntemlerini bilebiliyorlar... Sonra o eşyayı teslim ediyor...Daha sonra karakola müracaat ediyor, Gümrük İdaresi’ne gidiyor, diyor ki ‘ben şurada park halindeyken benim mührümü kopartmışlar’” (Görüşme 2, İstanbul, Gümrük Yetkilisi).

Kaçakçılar ayrıca getirecekleri malları ülkeye en elverişli gümrük kapısından sokma gayretindedir. Bir giriş noktası sorunlu olarak görülürse kaçakçılar çeşitli sebeplerle kontrolün daha az sıkı oldu olduğunu düşündükleri bir kapıyı tercih etmektedir. Bunu Şanlıurfa’daki bir lojistik firmasının sahibi şöyle anlatmaktadır: “İnsanlar Mersin’de sıkıntı yaşadığında İzmir’e atıyor, İzmir’de sıkıntı yaşadığında Tekirdağ’a atıyor” (Görüşme 24).

Bir başka yöntem ise sahte belge düzenleyerek malı farklı bir mal gibi beyan etmektir. Bunun amacı vergi kaçırmaktır. Bu mallar ya başka bir mal gibi gösterilir ya da ağırlığı / miktarı yanlış bildirilir. Örneğin şarj aleti olarak gösterilen mallar aslında yasadışı cep telefonu olabilir. Böylece ödenen vergi daha az olacaktır.

Yüksek vergi ödemekten kaçınmak için bir başka sık kullanılan yöntem ise malın değerini olduğundan daha düşük göstermektir. Profesyonel deyimle “değer sahtekarlığı” olarak adlandırılan bu yöntemde sahte fatura düzenlenir ve satın alınan malların fiyatı çok daha düşük gösterilir. Mallar Türkiye’nin ikili anlaşması olmayan ülkelere getirilir. Gümrük yetkilileri faturada belirtilen fiyatlardan şüphelenip soruşturulmaları durumunda ürünün gerçek fiyatına ulaşamaz, çünkü

üçüncü ülkeler yasal olarak bağlayıcı bir durum olmadığı için bu bilgiyi paylaşmaz. Dolayısıyla taraflar mahkemeye gitse de çoğunlukla istenen sonuç elde edilememektedir.

Toptan kaçakçılık yöntemleri değişen koşullara uyum göstererek değiştirilmektedir. Değişen koşullar genellikle bölgesel politikalarındaki değişiklikler ve kaçakçılıkla mücadele faaliyetlerinde kullanılan tekniklerdeki iyileştirmelerdir. Suriye sınırında kurulan modüler duvarlar ve sınır güvenliğinin terörle mücadele önlemi olarak Silahlı Kuvvetlere verilmiş olması, ayrıca insansız hava araçları ile izleme de sınır geçişlerini ve kaçakçılığı zorlaştırmaktadır. Teknik iyileştirmeler kaçak malların daha iyi izlenmesini sağlayarak gümrük kontrolünde gizlenmiş malların bulunması ihtimalini arttırmaktadır.

Bu zorlukların aşılmasında değer sahtekarlığı önem kazanmaktadır. Ayrıca bu engeller kaçakçıları gümrük ve kolluk güçlerine rüşvet vermeye itmektir. Bazı görüşmelerde, sigara kaçakçılığının kolluk gücünün iş birliği olmasa mümkün olmayacağı iddia edilmektedir. Görüşülen bazı kişiler Türkiye'deki sigara kaçakçılığındaki kolluk gücü yetkililerinin rolü ile ilgili gözlemlerini şöyle paylaşmaktadırlar: “Bilhassa Suriye bölgesinde biliyorsunuz mayın temizleme olayı yaşadık. Dolayısıyla Doğu Anadolu bölgesinde uzun süre kaldığım için biliyorum, oranın da geçim kaynağı kaçakçılık ve şu son on senede müthiş bir göz yumma var. Çok aşırı derecede. Oranın sigaraları şu anda Samsun'da satılıyor” (Görüşme 114, Samsun, Kolluk Gücü Yetkilisi).

Derinlemesine görüşmelerde kaçakçıların her geçen gün çeşitlendirdikleri yöntemlerle kolluk güçlerinden kaçmayı nasıl başardıklarına dair ilginç yöntemler açığa çıkmaktadır. Bu yöntemlerden bir tanesi de kaçak mal nakliye edileceği zaman bunun küçük bir kısmının ayrı bir araçla gönderilerek polise ihbar edilmesidir. Kolluk güçleri aracı yakalayana kadar daha büyük parti çoktan kaçırılmıştır. Bir başka örnek de malları satış noktası yerine yakındaki bir dükkân/depoda tutmaktır. Böylece, olası bir baskında kolluk güçlerinin kaçak malları bulması engellenebilmektedir. (Görüşme 115).

“İçerden sabotaj” olarak da adlandırılan rüşvete teşvik edici zemin yaratan koşulları da vurgulamak gerekir. Riske atılacak kaçak malların değerinin çok yüksek olması durumunda kaçakçılar karın bir kısmını rüşvete harcamaktan kaçınmaz. Böyle bir durumda önceden bir gümrük yetkilisi

ayarlanır ve kaçakçılık operasyonu o yetkili görevdeyken gerçekleşir. Az önce sözü edilen yüksek rütbeli gümrük yetkilisi buradaki zorluğu şöyle anlatıyor: “Bir konteynır sigara, çöpten yaptırırsanız 130 bin dolardan aşağı değil. Yani 100-130 bin dolar arası, minimumu...Biz geçen sene bir partide 9 konteynır yakaladık, bir konteynır da dışarıda emniyetçi arkadaşlar almıştı, 10 konteynır, 1.300.000 dolar, düşünün. Maliyeti sadece bu. Dönen paralara baktığınız zaman, yani bireysel bazda yapılabilecek masum bir kaçakçılık olarak gözüküyor” (Görüşme 2).

Yasadışı ticaretin ana rotaları

Türkiye'ye giren kaçak mallar kara, deniz ve havadan getirilmekte ancak büyük ölçekli kaçakçılık operasyonları için genellikle deniz yolu ve kamyonlar tercih edilmektedir. Çeşitli yabancı şehir veya limanlardan büyük miktarda mal alan gemiler, Türk limanlarına girmeden farklı limanlara uğrayarak veya çok büyük bir limana mal getirerek izlerini silmektedir. Yasadışı toptan ticaret operasyonlarının karmaşıklığı, böyle aktivitelerin ancak uluslararası örgütler ya da uluslararası bağlantıları olan yerel suç örgütleri tarafından koordine edebileceğini göstermektedir. Kilis'ten bir gümrük yetkilisi durumu şöyle anlatmaktadır: “Kaçak eşyaların büyük bir kısmının giriş noktası İstanbul. Çok fazla dış hacim olduğu için. İstanbul'dan dağılıyor Türkiye'ye” (Görüşme 28).

Kaçakçılıkta bölgesel uzmanlaşma

Toptan kaçakçılıkta kullanılan mal ve yöntem türleri bölgeden bölgeye değişse de yasadışı ticarete Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ağır bastığı vurgulanmalıdır. Daha sonraki bölümlerde analiz edilecek bazı elverişli koşullar dışında kaçakçılığın bu bölgede aynı zamanda tarihsel bir gelenek olduğu da bir gerçektir. Sigara, akaryakıt ve cep telefonu kaçakçılığı, hacim olarak nispeten azalmış olsa da, İran, Irak ve Suriye'den halen devam etmektedir. Irak, özellikle Dubai ile Uzakdoğu'dan gelen cep telefonları ve elektronik ürünler için bir transit merkezi durumundadır.

Doğu Anadolu bölgesi aynı zamanda Türkiye'deki tütün üretiminin merkezidir. Sarma tütün ülkenin diğer bölgelerine oradan gönderilmektedir. Birçok yerleşimin kendi tütün piyasası bulunmakta, tütün buralardaki yerel piyasalarda yasadışı olarak görülmemektedir.

Karadeniz ve Akdeniz kaynaklı deniz kaçakçılığı, özellikle toptan sigara ve akaryakıt açısından önemli bir rol oynar. Karadeniz'e demirlenmiş gemilerden kaçak akaryakıt satın alma oldukça yaygın bir uygulamadır. Kıyıya getirilen kaçak akaryakıt ya getirildiği kıyıda satılmakta ya da toptancı aracılara iletilmektedir. Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde her türlü kaçak mal

Mersin, İzmir ve İstanbul limanlarından getirilmektedir. Buralarda malların değerini az göstermek veya yanlış belirtmek ya da malları konteynırlarda gizlemek sıkça uygulanan yöntemlerdir.

Gürcistan bağlantıları sebebiyle Doğu Karadeniz Bölgesi ile Bulgaristan'a sınırı olan Trakya Bölgesi de toptan kaçakçılıkta rol oynarlar, ancak aşağıda belirtildiği gibi bu iki bölge özellikle sigara ve alkollü içkilerin yasadışı parça başı/karınca ticaretinde daha yoğun şekilde karşımıza çıkmaktadır.

b. Parça başı veya karınca ticareti

Toptan kaçakçılığın dışında bu projede incelenen bütün malların karınca ticareti Türkiye'de yapılmakta olup özellikle orijinal markalı alkollü içecek ve sigaralar açısından azımsanamayacak miktardadır. Karınca ticareti için herhangi bir karmaşık organizasyon gerekli değildir. Ancak toptan kaçakçılıkla bazı benzer yönleri olan iki alternatif karınca ticareti yöntemi bulunduğunu da belirtelim. Bir türüne “otobüs kaçakçılığı”, ikinci türüne ise geleneksel “katır sırtında” kaçakçılık denmektedir. İlkinde, organize eden kişi kendi yolcuları ile anlaşma yapan otobüs şoförüyle, ikincisinde Güneydoğu sınırına yakın oturan kişiler katır sırtında kaçak mal (özellikle çay, şeker ve akaryakıt) taşırlar. Kaçırılan miktarlar sınırlı olduğundan ve malların taşınması bir kişi tarafından gerçekleştirildiğinden bu raporda bu tür kaçakçılığı parça başı veya karınca ticareti olarak adlandırdığımızı hatırlatalım.

Bireysel karınca ticareti

Karınca ticareti, sık sık KKTC, Gürcistan ve Bulgaristan'a giden Türk vatandaşları aynı zamanda da özellikle Gürcistan vatandaşları tarafından kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde, yolcular malları giysilerine veya bagajlarına gizlerler. Örneğin Gürcistan'dan dönen yolcuların bedenlerine sardıkları etlerle gümrükten geçmeye çalıştıkları anlatılmaktadır. Araçlara gelince, mallar kapı aralıklarına, koltuklara ve motor boşluğuna saklanmaktadır. İddiaya göre kamyonlarda yedek akaryakıt tankları bulunmakta, şoförler Türkiye girişten önce bunları doldurmaktadır.

KKTC de son derece kendine özgü bir durum arz eder. Sigara ve alkollü içki vergisi Türkiye'den çok daha düşük olan “bağımsız” bir ülkedir. Dahası, orada kumarhaneler serbestken Türkiye'de yasak olup, Türk vatandaşları istedikleri sıklıkta sadece kimlik göstererek KKTC'de seyahat etme hakkına sahiptir. Bekleneceği üzere, çok sayıda Türk vatandaşı markalı sigara ve alkollü içecekleri bireysel olarak kaçırmak için elde ettikleri bu fırsattan istifade etmektedir. Adana'dan bir gazeteci

Kıbrıs'tan Türkiye'ye dönüş uçağındaki ambiyansı şöyle anlatıyor: “Dönüşte Kıbrıs'tan, uçakta rahat uyuyamazsın. Çünkü yukarıdaki eşya dolaplarından sürekli şangır şungur diye sesler gelir. Kimse boş dönmez. Kendi kullanmıyorsa bile arkadaşı sipariş vermiştir, şişelerce. Şimdi gümrük getirdiler ama onlar da bagaja sokuyorlar. Her şey buradan ucuz sigarası, içkisi...” (Görüşme 49).

Bulgaristan sınırındaki kaçakçılığa gelince; ana aktörler Türkiye'ye 1980'lerin sonunda göç etmeye zorlanmış, 1990'larda Bulgaristan'daki sosyalist rejimin çöküşünden sonra Türk vatandaşlıklarına ek olarak Bulgar vatandaşlığı da edinmiş olan Türk vatandaşlarıdır. “Orada da bir hayatları var, kiminin büyükanne ve büyükbabaları orada...Sık sık gidip geldikleri oluyor. Dolayısıyla bunlar biraz daha buna yatkın, ticari zekâyâ da sahipler, işte getirip burada onları satıp, elde ettikleri parayla buradan alıp bir şeyler oraya götürüp orada satmak, böyle bir devinim de içerisinde” (Görüşme 5, Edirne, Gümrük Yetkilisi).

Gürcistan konusunda ise; seyahat izni bulunan Türk ve Gürcistan vatandaşları, Türkiye ve Gürcistan arasında gününbirlik seyahat edebilmektedir. Yolcular, izin verilen sınırdan fazla sigara ve alkollü içeceği bavullarına koyarak ülkeye sokar. Karınca ticareti, Gürcistan'dan neredeyse her gün gelip giden birçok Gürcü kadın için ana geçim kaynağı olup bu kadınlar getirdikleri ürünleri kolayca satabilmektedir: “Şimdi gitseniz dahi görürsünüz... Özellikle Gürcü kadınların hepsinin çantasında beş karton on karton sigara var, ellerinde içki yol kesercesine satıyorlar” (Görüşme 103, Artvin, Gazeteci).

Bu tür karınca ticaretinde KKTC, Gürcistan veya Bulgaristan'a seyahat eden Türk vatandaşları kendi tüketimleri için ayırdıkları miktar dışında, ellerindeki fazla miktardaki malı ya tanıdıklarına ya da doğrudan perakendecilere ve restoranlara satmaktadır. Bazı Türk vatandaşları için bu bireysel ticaret, toptan ticaretten elde edilecek kardan çok daha az olmakla birlikte, yine de bulabilecekleri farklı gelir kaynaklarına kıyasla oldukça önemli miktarda gelir elde edilen profesyonel bir faaliyettir.

Bu bireysel kaçakçıların sayısı ve dolayısıyla da kaçırılan malın miktarı Artvin'deki bir gümrük yetkilisinin anlattığı üzere azımsanacak bir miktar değildir: “Üç bin dört bin kişi geçiş yapıyor. Mevsime göre değişir yaz aylarında, okullar tatil olduğunda daha kalabalık oluyor. Şu an o kadar

kalabalık değil ama geçiş ücretinin elli lira olmasından da kaynaklı...Elli lirayı verdikten sonra geçer. 2-3 sefer değil de 4-5 sefer geçtiğin zaman huylanıyorsun, o zaman takibe alıyorsun”(Görüşme 99).

Otobüs kaçakçılığı

Bu tür bireysel kaçakçılık, ufak çaplı toptan kaçakçılık gibidir: Otobüs şoförleri Gürcistan veya Bulgaristan'a götördükleri Türk vatandaşlarını kendi kişisel ihtiyaçlarının ihtiyaçlarından fazla alkollü içecek ve sigara getirip sınırdan geçtiklerinde bunları kendisine para karşılığı vermeye ikna eder. Ayrıca, otobüs şirketlerinin, yolcuların gümrük muafiyet haklarını kötüye kullanarak kaçakçılık yaptıkları da anlatılmaktadır. Bu şirketler özellikle çift vatandaşlığı olan kişileri komşu ülkeye ücretsiz olarak götürüp onlara masraflarını karşılayacak kadar harçlık da vererek karşılığında muafiyet hakkını kullanmalarına izin vermelerini talep etmektedir: “Otobüs firmasında herkesin pasaportu var, herkes çifte vatandaş zaten alıp götürüyor. Mesela kişi başı beş şişe rakı alma hakkı var, onlardan para almıyor götürürken. Seksen yaşında nine elinden beş tane mastika ile geçiyor gümrükten. Onlar alıyorlar, harçlık da veriyorlar, yemek veriyorlar falan. O şekilde 40-45 kişilik otobüsü düşününce bayağı bir şey yapıyor” (Görüşme 55, Tekirdağ, Çiftçi).

Gümrük muafiyetinden faydalanmanın bir başka yöntemi de başkalarından yardım istemek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntemde kaçakçı, sınırda bekleyerek gümrükten geçmekte olan kişilerin muafiyet haklarından faydalanmaya çalışır. Yolcu, az miktarda bir komisyon karşılığında, yasal miktarda mal satın alarak gümrüğün diğer tarafında beklemekte olan kişiye bunları iletmeye ikna olabilir (Görüşme 99, Artvin, Gümrük yetkilisi).

Bireysel kaçakçılıktan elde edilen gelir toptan kaçakçılıkta elde edilen karlar kadar yüksek olmamakla birlikte normal, maaşlı bir işten elde edilebilecek gelirden daha fazladır. Bu konuda bir kolluk gücü yetkilisinin ifadesi oldukça aydınlatıcıdır: “İki sefer yaptım Batman’dan Kayseri’ye diyelim ki bir minibüs, sigarayı getirdi. Bir gitti bir geldi, bir daha gitti bir daha geldi, bunun karşılığında ayda yedi-sekiz bin lira kazanıyorsa bir şoför, ben yaparım, o da yapar...Bir kere alıştırsanız bırakamazsınız. Çünkü bir kerede belki benim bir ayda kazandığımı kazanıyorsa, hani belki bu işe yeni başlayan adam kazanamayabilir ama belli bir tecrübeden sonra kazanmaya başlamıştır” (Görüşme 79).

Katır sırtında kaçakçılık

Kaçakçılığın bir başka yöntemi de Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki sınırlarda tarihsel rotalardan geçerek katırları, hatta atları nakliye yöntemi olarak kullanmayı içerir. Katır sırtında ticaret genellikle birbirine nispeten yakın olan iki sınır yerleşim bölgesi arasında yapılmaktadır, çünkü kaçakçıların dağlık bölgeleri hızlı geçerek yerleşim bölgelerine mümkün olan en hızlı şekilde ulaşmaları gerekir. Genellikle 50-60 civarında katır kullanılır. Katır sırtında getirilen kaçak mallar sınırın diğer tarafa ulaştığında araçlara yüklenip köylere nakliye edilerek ya araçlara satılır ya da komşu şehirlere götürülerek perakendecilere pazarlanır. (Görüşme 133)

Katırlarla kaçakçılıkta malların miktarı, otobüs yolcuları tarafından kaçırılanlardan çok daha fazladır: “Çutra dediğimiz çuvallar vardı. Çutralar altmış beş litre alıyor. Altmış beş litre de üç buçuk teneke yapıyordu. Her gidiş gelişlerinde yedi teneke, bazılarında on, bazılarında on iki katır olabiliyordu. Zaten o zamanlarda katırların fiyatları araçların fiyatlarını geçiyordu” (Görüşme 132, Şırnak, Tütün kullanıcısı). Ancak bu aynı zamanda kaçakçılığın en tehlikeli türüdür, zira kaçakçılar hayati tehlikeyi göze almaktadır. Silahla vurulma ya da mayına basma riski bulunmaktadır (Görüşme 228, Van, Gümrük yetkilisi).

Hayvancılık veya tarım gibi alternatif gelir kaynaklarına kıyasla daha fazla gelir elde etme beklentisi bile bu kadar tehlikeli bir "mesleğin" seçilmesini açıklamakta yeterli değildir. Bu raporun son bölümünde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki yaşam koşulları daha detaylı olarak ele alacağız. Burada katırla yapılan karınca ticaretinin bölgede yaşayanlar için geleneksel bir hayat tarzı olduğunun da dikkate alınması gerektiğini belirtelim: “Her gün gidip gelmeyi iş olarak kanıksanmışlar. Hatta ifadelerine başvurduğumuzda, mesleğiniz yaptığınız iş nedir? diye sorunca, ‘Ben karıncayım’ cevabı alıyorum bunlardan. Hatta kendi aralarında WhatsApp grupları var, karıncalar grubu, karıncalar derneği ama tabii bunu kötü bir şey gibi algılamıyorlar. Karınca gibi çalışkan, sürekli git gel, taşı” (Görüşme 133, Şırnak, Gümrük yetkilisi).

Ancak bölgede gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerden alınan bilgilere göre katırla kaçakçılık iki sebepten dolayı azalmıştır. Bu düşüşün dönüm noktasının Şırnak'ın bir köyü olan

Roboski'de yerli bir kaçakçı konvoyunun Türk Hava Kuvvetleri savaş uçakları tarafından 28 Aralık 2011'deki trajik bombalanması olarak görülmektedir.²²

Bu geleneksel kaçakçılık yönteminin aynı zamanda bölgenin Suriye'deki savaş nedeniyle artık daha tehlikeli olmasından dolayı da azaldığı söylenmektedir. Görüşülen diğer kişilere göre kaçakçılık sınır kontrolleri sıklaştığı için artık yapılmamaktadır: “Katır yoluyla kaldığını pek düşünmüyorum. Çünkü hani şöyle söyleyeyim, şu an sınırdaki görev yapan subay personeller de var, arkadaşlarım, onlar artık bu denetimlerde, hani vur emirleri bile var” (Görüşme 219, Van, Gazeteci).

Her şeye rağmen karınca ticareti yapanların pes etmeyip yeni engelleri ve tehlikeleri aşmak için ellerinden geleni yaptığı görülmektedir. Kaçakçılığı devam ettirmek için sınır duvarları altından tüneller kazıldığı rapor edilmektedir. Ayrıca bir kolluk gücü yetkilisinin belirttiğine göre, Suriye sınırı boyunca inşa edilmiş olan duvarın üzerinden kaçak mal geçirmek için seyyar bir teleferik sistemi bile kullanılmaktadır: “Örneğin, sınır hattında modüler duvar yapılmasından sonra duvar bölgesi devriyenin olmadığı bir zaman diliminde kurulan seyyar teleferik sistemiyle aşılmaktadır. Duvarın daha yüksek olması durumunda tünel kazarak da bu faaliyeti yapabileceklerdir” (Görüşme 198, Ağrı, Kolluk Kuvveti Yetkilisi).

B. Kaçak sigara, tütün mamulleri, alkollü içecekler, akaryakıt ve cep telefonlarının arzı

Yasadışı toptan ticaretin ve karınca ticaretinin bazı ortak özelliklerinin kısa anlatımı sonrasında bu bölümde, projede incelenen her bir mal türünün; çeşitleri, kaçakçılığında kullanılan özel yöntemleri, yolları ve kaçırıldığı tahmin edilen miktarlar ile pazarlama yöntemleri incelenecektir. Her bir mal kategorisinin kaçakçılığında görülen artma veya azalma eğilimlerine yer verilen bu bölüm, sigara ile başlayıp ayrı bir bölümde incelenmeyi gerektirecek kadar farklı özellikleri olan sarma tütün ile devam ederek alkollü içecekler, akaryakıt ve cep telefonlarıyla sonlanacaktır.

²²38 kişi ile 50 katırdan oluşan bir konvoyda 4 bombanın atıldığı bu trajik ve pek soruşturulmamış olayda, 19'u 18 yaş altında olmak üzere 34 kişi hayatını kaybetmiştir.

a. Sigara

Kaçak sigara türleri

Türk piyasasında üç farklı kategori kaçak sigara bulunmaktadır. Bunlardan birincisi “kaçak orijinal” denilen, tanınmış uluslararası markaların sigaralarından oluşmaktadır. Bu kategoriye aynı zamanda Türkiye’de üretilip KDV veya ÖTV olmadan yasal bir şekilde ithal edilerek ülkeye yeniden kaçak olarak sokulan sigaralar da dahildir. İkinci kategori, Ortadoğu ve Türk piyasalarına yönelik olarak özellikle Doğu Avrupa ve Orta Doğu ülkelerinde üretilen ucuz sigaralardır. Bunlar arasında Zumerret, MM, JJ, Oscar ve Prestige gibi markalar bulunmaktadır. Bu sigaraların bazılarının Afganistan’da da üretildiği söylenmektedir. Son kategori ise sahte denilen sigaralardır. Bunlar, tanınmış uluslararası marka sigaraların sahte taklitleridir. Bu sahte sigaralar düşük kalitede olup aşağıda anlatıldığı üzere bazı komşu ülkelerde üretilmektedir. Bu kategoriler dışında, e-sigara ya da IQOS ürünleri de ülkeye kaçak yollardan getirilmektedir. Bu ürünler ve parçaları Türkiye’de yasak olmalarına rağmen birçok yerde bulunmaktadır.

Kaçakçılık Yöntemleri ve Rotaları

i. Toptan Kaçakçılık

Toptan sigara kaçakçılığı ancak uluslararası bağlantıları olan yerli suç şebekeleri tarafından organize edilebilir. Büyük miktarlarda sigara, farklı yöntemlerle gizlenerek kamyon veya gemi ile taşınır. Sık kullanılan bazı yöntemler sahte belge düzenleme, nakliye halindeki kamyonların kaybolması, kartonların gemilerden büyük limanlardaki küçük teknelere aktarılması, mümkün olduğunda gümrük ve hukuk memurlarına rüşvet vermektir: “Beyannameler kapanana kadar beklerler ya da uygun ortamı beklerler. Yüzde 99 oranında habersiz değildir. Kimse milyon dolarlık bir eşyayı riske etmez. Ne yapar, her yeri alır, gümrüğü alır, emniyeti bağlar. Zaten büyük çeteler bunlar, büyük organizasyonlar” (Görüşme 78, İstanbul, Gümrük müşaviri).

İzlenen rotalar son derece uzun ve karmaşık olup tüm sınır bölgelerine yayılmıştır; görüşmeye katılan yüksek rütbeli gümrük muhafaza yetkilisinin çok ayrıntılı açıklamalarından anlaşıldığı gibi: “Sigarada rota farklı. Bir Yugoslavya’dan gelip Akdeniz’e inip, Yugoslavya tarafı, Arnavutluk, Sırbistan, Karadağ, o taraftan gelip Kıbrıs ve Libya kullanılarak Türkiye, işte onun üzerinden Gürcistan, Türkiye, çalışmak. Mısır ve Cebel Ali var, BAE’nin limanından. Buradan, şimdi hedefi de Türkiye’ye, ya buraların üzerinden Türkiye’ye getirilir bu konteynırlar, başka eşya olarak çıkartmanın yöntemi aranır ya da bir şekilde transit ediyorum diye transit etmeden içeriye bırakmaya çalışılır” (Görüşme 2).

İran sınırı kaçak sigaraların önemli giriş noktalarından birisidir. Kaçak Marlboro sigaraları İran'da üretilmektedir. Paketlerin üzerinde Marlboro'ya benzer bir marka adı yazılıdır. Bu kaçak ürünler Van ve Hakkari üzerinden ülke geneline dağıtılmıştır. M&M, Kent 8, Kent 6, Empire ve Capital gibi diğer marka sigaralar İran'dan kaçırılmaktadır (Görüşme 2, İstanbul, Gümrük yetkilisi).

Irak da başka bir giriş noktasıdır. Irak'tan gelen kaçak sigaralar arasında, orijinal Marlboro özel bir yere sahiptir. Konuyla ilgili bir uzman, Irak'ın bu malları Türkiye'ye sokma umuduyla tüketim kapasitesinin üzerinde miktarlarda sigara ithal ettiğini belirtmektedir (Görüşme 1, İstanbul, Gümrük yetkilisi).

Kaçak sigaraya sadece yabancı ülkelere gelen sigaralar değil, aynı zamanda Türkiye'de üretilen ve komşu ülkelere yasal yollarla ihraç edilen ve daha sonra yasadışı yollardan Türkiye'ye geri sokulan sigaralar da dahildir. Sigara üretim firmalarının bulunduğu İzmir Torbalı, KKTC, İran, Irak vb. ülkelere giden ihracatların kaynağı olarak ön plana çıkmaktadır. Görüşmelerde ihraç edilen sigaraların Türkiye'ye geri sokulması konusu açıldığında genelde KKTC bahsi geçmektedir. Bu yasadışı ticaret için ticari gemiler ve özel yatlar kullanılmaktadır. Bu sayede sigaralar yüksek vergi ödemek zorunda kalmadan yarı fiyatına satılabilir (Görüşme 114, Samsun, Kolluk kuvveti yetkilisi).

Gürcistan'da üretilen sahte sigaralar da ülkeye kaçak olarak sokulmaktadır. Aynı tütünden, bilinen uluslararası markaların sahte versiyonlarını (sic.) üreten Gürcü fabrikalarıyla ilgili olarak bir kamyon şoförünün paylaştıkları çarpıcıdır: "Bir dönem kamyon şoförü olarak çalıştım. O zamanlar Diyarbakır'ın Sason ilçesinde kamyonuma tütün yüklemiştik. Gürcistan'a getirdim, birazını Tiflis'e, birazını Kutaysi'ye. Fabrikalara ben de gittim. Orada bir sürü kutu vardı, Marlborolar, Winstonlar ve her şey. Tütün bir ucundan giriyor, diğer ucundan farklı markalar olarak paketlenmiş olarak çıkıyordu. Hiçbir fark yok. Tat farkı sadece psikolojik" (Görüşme 101, Artvin, Tütün kullanıcısı).

Bir başka çarpıcı sahte sigara örneği de Suriye sınırındaki Kilis'ten bir gümrük memuru tarafından resmedilmektedir: "İstanbul da Pendik limanında ne yakalamıştık? Murat Alemdar. O da Polat Alemdar var ya. Üstünde Polat Alemdar resmi. Fakat Arap ülkelerinde Murat Alemdar diye biliniyor Polat. Onun resmini koymuşlar. Marka da Murat Alemdar. Irak'tan geliyor. Arap ülkelerinden geliyor" (Görüşme 28).

Bulgaristan sınırı da sigara kaçakçılığının önemli rotalarından biridir. Bulgaristan'da birçok sigara markasının üretildiği ve Prestige gibi bazılarının sadece yasadışı ticaret için üretildiği

bildirilmektedir. Bulgaristan'da üretilen bu tür düşük kaliteli, ucuz sigaralar Irak'tan Türkiye'ye sokulmaktadır (Görüşme 5, Edirne, Gümrük Memuru). Bir başka gümrük memuru ise “İşin ilginç tarafı üretildikleri ülkelerde satışları hiç yok” yorumunu yapmıştır (Görüşme 1, İstanbul).

Gürcistan, Rusya'dan gelen sahte orijinaller için Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerindeki sigara kaçakçılığının bir diğer önemli giriş noktasıdır. Bu tür kaçakçılıkta bandrol değiştirilmesi orijinal bir yöntem teşkil etmektedir. Rusya'dan gelen bandrollü sigaralara sahte Türk pulu yapıştırılmaktadır. “Tekel mamulü gibi görüyorsunuz, normal legal bir sigara...Mavi bandrollü sigaraları Rusya'dan ucuz şekilde Türkiye'ye getiriyorlar...Bandrolü söküp yerine sahte tekel bandrollerini yapıştırıyorlar... Siz sigaranızı açarken şuradaki işarettten açtığımız için altı görmediğiniz için, bunun da sahte olduğunu anlamıyorsunuz” (Görüşme 114, Samsun, Kolluk Kuvveti yetkilisi)

Toptan sigara kaçakçılığı yöntemleriyle ilgili bu bölümü kapatmadan önce, yerli üretimle ilgili yasadışı ticaretin özellikle dikkat çekici bir örneğini paylaşmakta fayda var. Bu yöntem İstanbul'dan gelen yüksek rütbeli gümrük memurunun ortaya çıkardığı çok sofistike ve kurnazca bir yöntem: “Zamanın birinde, belli başlı sigaralar Türkiye'de üretiliyor... Bu sigaraları Türkiye'de kaçakta da görüyorsunuz. Şimdi, biz bu üretim yapan firma üzerine bir çalışalım, dedik...Firmanın ürettiği sigaraların neler olduğunu çıkarttık. Bu sigaraların lisans sahibi bu mu değil mi onu araştırdık. Bir tanesi İtalyan çıktı...İtalya'ya sigara fabrikasına bir yazı yazdık... İtalya'daki kişi döndü, yazdı, ‘Türkiye'deki hiçbir sigara fabrikasına tütün göndermiyoruz, adımıza sigara üretmesini istemiyoruz’ dedi. Adamın iznini nasıl aldığını araştırmaya başladık. Adam Dubai üzerinden birisinin adına bir izin almış... Daha sonra bir müfettiş arkadaş bendeki yazıyı istedi, o biraz araştırdı. Sonra şeyi buldu, Dubai'de verilen iznin, eşantiyon üretimiyle ilgili bir izin olduğunu, sigara üretimiyle ilgili bir izin olmadığını” (Görüşme 2).

ii. Sigarada karınca ticareti

Daha önce de açıklandığı gibi, karınca ticareti, söz konusu toplam miktarlar açısından sigara kaçakçılığında önemli bir rol oynamaktadır. Gümrükten geçen her kişinin üç veya dört karton getirme hakkı vardır. Yolcu başına düşen ürün sayısı yasal sınırlar içinde olduğu için yolcu otobüsü gümrükten kolayca geçebilir. Günde 2.000 ila 2.500 adet yolcu otobüsü gidip gelirken ülkeye "yasal olarak" yaklaşık 15.000 karton sigara getirir. Daha sonra bu sigaralar ya doğrudan

kullanıcılara ve toptan toptancılara satılır ya da sürücüler tarafından toplanır ve toptan satış şebekesine katılırlar (Görüşme 133, Şırnak, Gümrük Memuru).

Yukarıda belirtildiği gibi, uzun mesafeli kamyon sürücüleri tarafından esas olarak kullanılan diğer kaçakçılık yöntemi, sınırlı miktarda sigarayı bir lastiğin içinde, motorun altında veya aracın gizli bir bölmesinde saklamaktır. Bu yöntemle, aynı anda belki 5-10 hatta 40-50 karton sigara getirmek mümkündür. Ancak sürücülerin bunu ağırlıklı olarak ek gelir elde etmek için yaptıkları anlaşılmaktadır (Görüşme 193, Erzurum, Perakende satıcı ve Görüşme 220, Van, Kolluk Görevlisi).

Daha cüretkâr “karınca tüccarları” sigara kartonlarını kıyafetlerinde veya bagajlarında gizleyerek ülkeye sokmaya çalışabilirler. İstanbul'dan bir gümrük yetkilisi, bir keresinde yaşlı bir kadının bol kıyafetlerine gizlenmiş en az 100 karton sigara ile yakalandığını bildirmiştir (Görüşme 2).

IQOS kaçakçılığıyla ilgili olarak birkaç röportajda bildirilenleri kısaca anlatmak gerekirse: IQOS'lar, Ukrayna'dan Kıbrıs'a deniz yoluyla getirilmektedir. Anket çalışmasında katılımcılar en ucuz ürünlerin Ukrayna'da olduğunu belirtmektedir. Ukrayna'dan bavul ticareti yapanlar IQOS ürünlerini de getirmektedir (Görüşme 1, İstanbul, Gümrük Memuru). IQOS ürünlerine izin verilen KKTC de bunun için önemli bir merkezdir:“Oradan (*Kıbrıs*) getirmeye çalışıyorlar. Yolcu beraberinde, araçta gizleme, çeşitli yöntemlerle oluyor” (Görüşme 50, Mersin, Gümrük Memuru). IQOS'taki kâr marjı oldukça cazip görünmektedir: Ukrayna'da 60TL'ye satın alınan IQOS'un, Türkiye'deki bir aracıya 200TL'ye satılabildiği görülmektedir.

Perakende pazarlama yöntemleri ve pazar payları

Kaçak sigara satışı sokak satıcıları, marketler, büfeler ve yerel süpermarketler gibi çeşitli yerlerde yapılmaktadır. "İkinci sınıf akaryakıt istasyonlarının hem kaçak mazot hem de tezgah altından kaçak sigara sattıkları" belirtilmektedir. “İstanbul Sultanbeyli, Kurtköy, Samandıra, Sarıgazi kaçakta Prestige de var. Telefonla bile getiriyoruz. Toplu aldığımızda adama 2 karton diyoruz telefonda mesela, motorla getiriyor” (Görüşme 75).Ayrıca kasaplarda, benzin istasyonlarında, market ve giyim mağazalarında da kaçak sigara satıldığı belirtilmektedir (Görüşme 75).

Kürt vatandaşların çoğunluğunun yaşadığı Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde kaçak sigaraların perakende satışına büyük ölçüde müsamaha gösterildiğini belirtmek gerekir. Ağrı'da bir sigara tüketicisinin ifadesi bu tolerans için delil niteliğindedir: “Mesela en basitinden Bayram Market var, orada bulabiliyoruz rahatlıkla. Yani ben polisle beraber alışveriş yapıyorum.Onun önünde sigaramı

istiyorum yani. Hiçbir sıkıntı yaşamadım bugüne kadar” (Görüşme 206).” Haftalık semt pazarlarında ve hatta özel kaçak mal pazarlarında kaçak sigara satanlar da vardır. En ilginç örnek Adıyaman'ın her gün sabah 05:00'te açılıp beş saat sonra 10:00'da kapanan sokak pazarıdır. Raporun VI. Bölümü'nde bu duruma ilişkin detaylar sunulmuştur.

Ancak Türkiye'nin diğer bölgelerinde bu tolerans yoktur; kaçak sigaranın perakende satışının gizlilikle yürütülmesi ve bazı önlemler alınması gerekmektedir:“Basmane'de(*İzmir*) mesela çoğu yerde çoktu o zaman ama şimdi el altından satıyorlar. Yolun üzerinde koyarlardı çeşit çeşit alıp içebiliyordun şimdi el altından alıyorsun ya da poşete koyuyorlar, naylon poşete koyup” (Görüşme 184). Samsun'dan başka bir kullanıcı ise şunları söylemektedir: “Kişiyi tanıyorsan bunun memur olabileceğini düşünüp tabii ki ‘Yok’ diyorsun. Bu işler genelde tanıdıklara dönüyor... Mesela “Ahmet'in selamı var”, sen orada anlıyorsun zaten... Ama öyle bir şey gelmediği zaman ne olduğunu bilmezsen, eğer kişiyi tanımazsan öyle bir şey yapamıyorsun. Çünkü memur olabilir, denetlemeye gelmiş olabilir” (Görüşme 115).

Bir kolluk kuvveti yetkilisine göre, Güneydoğu Bölgesinde kaçak sigaraların pazar payı toplam tüketimin %70'inden az değildir. KOM raporlarındaki nispi oranların da Doğu ve Güney'de yasadışı sigara ticaretinin nispeten yüksek olduğu iddiasını doğruluyor gibi görünmektedir. Nitekim 2011-2017 yılları arasında yakalanan kaçak sigaralarda en yüksek paya sahip illerin tamamı (Adana hariç) Doğu ve Güneydoğu'da yer almaktadır: Van %7,9, Adana %6,2, Şanlıurfa %5,1, Ağrı %4,8, Gaziantep %4,6. Bu oranların, bu illerin milli gelirde sahip olduğu payları büyük ölçüde aştığını da belirtmek gerekir.

Batı bölgelerinde kaçak sigara tüketiminin en fazla %20-30 olabileceği tahmin edilmektedir, çünkü orijinal sigaraların eskiden çok yaygın olan free shop kaçakçılığı yoluyla girişi, son iki yılda Türk lirasının büyük değer kaybı nedeniyle artık azalmıştır (Görüşme 79). Diğer malların kaçakçılığını tartışırken bu etkiden daha detaylı olarak bahsedilecektir.

Perakendeciler genellikle pahalı ürünleri, depolama maliyeti yüksek olup piyasaya hızlı sürüldüğü için stok tutmaz. Öte yandan, hava koşulları nedeniyle tedarik zincirinde zorluklar olabileceğinden kışın bir miktar stok tutarlar: “Ben alıyordum, 500-600 karton, 1000 karton alıyordum, bir yere stok yapıyordum, uzakta, depomda. İşyerim vardı, getiriyordum, tezgâha koyuyordum. Perakende bir şekilde, yani tane tane olarak satıyordum” (Görüşme 196, Erzurum, Taksi Şoförü).

Bilindiği gibi, kaçak sigaraların perakende satışı (detaylar için: Yasal Çerçeve Bölümü) Türkiye'de ağır cezaya tabidir. Doğu ve Güneydoğu'da perakende satışa belirli bir gayriresmi tolerans olsa da, Türkiye'nin başka yerlerinde durum böyle değildir. Bu nedenle, kazancın tatmin edici olması gerekir. Nitekim, aşağıda belirtilen derinlemesine görüşmelerde elde edilen bilgilere göre, karlılık en az %25-30 civarında, bazen %60'a kadar ulaşıyor gibi görünmektedir: “Mesela sigara satıyoruz Marlboro Touch gibi. Onun paketi 7-7 buçuk liraya satıyoruz aşağı yukarı, değişiyor, mal etmesi bana 3 liraya falan denk geliyor. Yani paket başı 4 lira kâr ediyorum ben ama işte onun için de 50 kuruş kira, çalışana. Yani paket başına 3 liradan fazla kâr bırakıyor bana” ((Görüşme 83, Ankara, Perakendeci, Satıcı); “...Normalde Tekel sigaramız en ucuzu bugün 17-18 lira. Yabancı sigarayı alıyorduk, 5 liraya, satıyorduk 7 liraya. Alıyorduk 6 liraya, satıyorduk 8 liraya” (Görüşme 196, Erzurum, Taksi Şoförü).

Arzda zaman içinde oluşan değişiklikler

Sigara kaçakçılığındaki eğilimlerle ilgili bilinmesi gereken en önemli nokta, sınır kapıları ile yurtiçi yollarda kontrol tekniklerindeki gelişmelere bağlı olarak kaçakçılıktaki önemli düşüştür. Daha önce de belirtildiği gibi, gümrük ve sınırlarda yürürlükte olan resmi önlemler, kaçak sigaraların gelişini ve satışını önemli ölçüde azaltmıştır. Bazı Gümrük Muhafaza yetkilileri kaçakçılığa karşı özel tedbirlerin yürürlüğe konulduğunu belirtmektedir. Ayrıca, uluslararası sigara üreticileri kaçak sigara ile mücadelede aktif bir role sahiptir. Desteklerini daha da artırmak amacıyla, Avrupa Dolandırıcılıkla Mücadele Ofisi ile yakın iş birliği içinde oldukları görülmektedir (Görüşme 81, İstanbul, Gümrük Aracısı).

KOM raporlarında verilen yakalanan sigara sayısı bunu desteklemektedir (Bkz. Şekil I.3). Bu sayı 2004-2008 döneminde son derece düşükken (yaklaşık 10 milyon paket), daha sonra 2009'dan itibaren hızla artarak 2015'te 140 milyon pakete ulaşmıştır. Daha sonra hızlı bir düşüş gerçekleşmiş ve ele geçirilen sigara miktarı 2019 yılında tekrar 10 milyona düşmüştür. Bu düşüşe neden olan faktörler büyük ölçüde derinlemesine görüşmelerde açığa çıkmaktadır.

Ankete katılan bazı yetkililer, bu gelişmelerin yanı sıra Suriye ve Irak'taki savaşların da Güneydoğu bölgesine kaçak sigara gelmesinde aksamalara neden olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Türk lirasındaki büyük değer kaybı nedeniyle orijinal markaların kaçakçılıktaki payının büyük ölçüde azaldığı da belirtilmelidir. Sonuç olarak, tütün kullanımı aşağıda açıklanacağı gibi önemli ölçüde artmıştır (Görüşme 137, Şanlıurfa, Kullanıcı).

Son yıllarda, insanların sıklıkla sınırdan geçmesine verilen izin ve uygulamalarda bazı değişiklikler olmuştur. Böylece "organize karınca ticareti" oldukça zorlaşmıştır. Nitekim "yurtdışı çıkış harcı" 15TL'den 50TL'ye çıkarılmıştır. Ayrıca, eskiden Türkiye'ye günlük ziyarette bulunma hakkına sahip olan Gürcü vatandaşlar için ziyaret sıklığı artık sınırlıdır. Batum'a günübirlik ziyaretlerde bulunabilen Türk vatandaşları ise artık bir otelde en az bir gece konaklamak zorundadır. Bu yeni kurallar kaçakçılığın operasyonel maliyetlerini artırmış, Türk lirasının değer kaybıyla da birlikte yasadışı karınca ticaretini son derece olumsuz yönde etkilemiştir.

Son yıllarda kaçak sigara miktarında bir düşüş olduğu konusunda bir fikir birliği olsa da düşüşün büyüklüğüne ilişkin tahminler farklılık göstermektedir. Daha önce farklı konularda alıntılanan yüksek rütbeli gümrük memuru, "2010'larda %26'ya varan kaçakçılığın payının günümüzde %8'e gerilediğini" tahmin ettiğini aktarmıştır (Görüşme 2). Van'dan bir başka gümrük memuruna göre, "kaçak sigaranın payı Türkiye'de %2 veya 3 civarındadır" (Görüşme 228). Bir kaçak sigara tüketicisinin Gaziantep tarifi de düşüşün boyutu hakkında fikir vermektedir: "Bayağı bir azalma var. Mesela bu çevrede size diyebilirim 30 metrede bir tezgâh görürdünüz, açık açık. Şimdi öyle bir şey yok. Buradan aşağı gidin üç yüz metre öteye. Kenarda, kuytu köşede bulursunuz anca. O da bilen bir kişi gider alır. Bilmeyen bulamaz imkânı yok" (Görüşme 149).

Kaçak sigaraların piyasa payının marjinal hale gelmesi, bu sigaraları içenlerin yasal sigara içmeye başladıkları anlamına gelmemektedir, zira bandrollü sigaralar halen çok pahalıdır. Sigarayı bırakmaktansa tüketiciler farklı tütün ürünlerine geçmiştir.

b. Tütün

Türkiye tarihi bir tütün üreticisi ve ihracatçısıdır. Halen toplam üretim açısından dünyada 10. sırada olup oryantal tütün üretiminde ilk sırada yer alır. Tütün yetiştirme ağırlıklı olarak önce Ege'de, ikinci olarak Güneydoğu'da, ardından Orta Karadeniz Bölgesinde yoğunlaşmaktadır.

2000 yılına kadar üretilen tütünün tamamının, kalitesine bakılmaksızın, hükümetin karar verdiği taban fiyatla satın alınmasından kamu şirketi TEKEL sorumlu olmuştur. Bu bölgede yetiştirilen tütün çoğunlukla düşük kalitede olduğu ve uluslararası tütün şirketleri tarafından talep olmadığı için bu kamu destek politikası Güneydoğu'daki tütün çiftçileri için çok önem taşımıştır. Destek politikası 2000'li yıllarda kademeli olarak terk edilince tütün serbest piyasa ürünü haline gelmiştir.

2003'ten 2009'a kadar Güneydoğu'daki tütün üretiminin payı %16,8'den %2,2'ye düşmesine karşın, özel şirketler kaliteli tütün ekimini teşvik ettikçe, üretim 2014 yılında %14'e ulaşmıştır²³.

Güneydoğu'da tütün üretiminin toplumsal özelliği

Tütün üretimi bölgedeki önemli sayıda hane için geçim kaynağı olduğu gibi bölge sakinleri de yüzyıllardır sarma tütün içme alışkanlığına sahiptir. Günümüzde ağırlıklı olarak Adıyaman, Bitlis, Şanlıurfa, Şırnak ve Van illerinde çeşitli kalitelere tütün yetiştirilmektedir. Tütün yetiştiriciliği oldukça emek yoğun bir üretimdir. Bu nedenle istihdam oranının en düşük, işsizlik oranının ise diğer bölgelere göre en yüksek olduğu bir bölgede hayati önem taşıyan bir alandır. Adıyaman'daki paydaşlar, yapılan derinlemesine görüşmelerde, bu ildeki nüfusun yaklaşık beşte ikisinin geçimlerini doğrudan veya dolaylı olarak tütünle ilgili işlerle sağladığını belirtmektedir (Gözlem 2).

Ayrıca, tütün tarımının getirisi alternatif ürünlere göre çok daha yüksektir. Adıyaman'daki bir tütün perakendecisine göre, beş hektar tütün ekimi ve ticaretiyle kazanılabilecek para elli hektar buğdayın getirisine eşittir. Bununla birlikte, aynı perakendeci, tabi olduğu yasal düzenlemelerin fazlalığı nedeniyle tütün yetiştiriciliğinin çok yaygın olmadığını iddia etmektedir. Diğer bir zorluk, üreticilerin uygun pazarlama kanallarının olmaması nedeniyle düşük fiyatlarla satış yapmak zorunda kalmasıdır (Görüşme 146).

Tütün kaçakçılığında kullanılan başlıca yöntemler

Tütün ekiminin devlet tarafından kota sistemiyle düzenlendiği konusunda fikir birliği bulunmaktadır. Ancak Güneydoğu'da kotalar kolayca verilmektedir. Uluslararası sigara üreticileri anlaşmalı üreticilerinden veya düzenli tedarikçilerinden alım yaparlar. Bu ürünler vergilendirilir. Üretilen tütünün bir kısmı da vergisi ödendikten sonra sarma tütün içenler için yasal olarak piyasaya çıkabilmektedir. Ancak, çok yüksek olan vergiler ve genel olarak sarma tütün içenlerin yoksulluğu nedeniyle Güneydoğu'da üretilen tütünün önemli bir kısmı yasadışı yollarla satılır. Yerel pazarlarda herhangi bir kovuşturma riski olmaksızın satılan tütün, diğer bölgelere dağıtıldığında yasadışı olarak kabul edilir. Bununla birlikte, tütün Batı bölgelerindeki şehirlerine

²³Philip Morris / Sabancı şirketi, Adıyaman ve Hatay'da Ege tütününü yetiştiriciliğini teşvik ederek Güneydoğu'da tütün üretiminin canlanmasında önemli rol oynamıştır. Daha fazla bilgi için Betam'ın Ağustos 2016 tarihli "*Tütün Tarımı ve Tarım Projesi Ekonomik Etki Analizi*" başlıklı raporunu inceleyiniz.

ulaştığında, aşağıda pazarlama ile ilgili bölümde açıklanacağı gibi, tütünün pazarlamasına çoğunlukla müsamaha gösterilir (Görüşme 18, Şanlıurfa, Tütün kullanıcısı).

Tütün kaçakçılığı neredeyse bir toptan ticaret meselesidir. Toplu tütünün toptan ticaretinin çoğunlukla "kabile gibi" büyük aileler tarafından gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Aile üyeleri komisyoncu olarak çalışır. Farklı bölgelere kolayca yayılıp, tanıdıklar aracılığıyla ağ kurabilir, hatta "silahlı çeteler" oluşturabilirler (Görüşme 146, Adıyaman ve Görüşme 83, Ankara, Perakende satıcılar). Bu çeteler perakende pazarındaki aşırı fiyat rekabetinin (dampingin) önlenmesinden de sorumludur; esnaf daha büyük bir pazar payı elde etmek için fiyatlarda indirim yapamaz (Görüşme 83, Ankara, Perakende satıcı).

Tütün kaçakçılığının en etkili yöntemi kesinlikle "Tütün aklamadır". Bu yöntemde kaçakçı, kaçak ürünü anlaşmalı bir üreticiye verir. Alıcı tüccar toplam tutar için bir fatura düzenlediğinde, yasadışı tütünün satışı yasallaşmış olmaktadır. İstanbul'un bir gümrük müşavirinin yaptığı açıklama bu yöntemi anlatmaktadır: "Adamın tarlasından çıkıyor bir ton tütün ama adam piyasaya otuz beş ton sürüyor. Nasıl oluyor? Çünkü bu hem onun vasıtası ile belki de legalleştiriyorlar. Çünkü bu belge tütün ekimi de devletin kontrolünde... Peki ben kaçakçıyım, bu malı da rahat piyasaya sürmek istiyorum, senin de tarlan var tütün ekmişsin, diyorum ki, şu yirmi tonu sana veriyorum ben, sen on mu ürettin otuz de, hoppa otuz ton yasal tütünün oldu" (Görüşme 78).

Yerli tütünün yanı sıra komşu ülkelerde üretilen tütünler de yasadışı yollarla ithal edilerek Türkiye'de satılmaktadır. Yabancı kaçak sarma tütünün Yunanistan ve Bulgaristan'dan Batı Marmara'ya, Suriye ve İran'dan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya geldiği bildirilmektedir. Yunanistan'dan gelen tütünler ülkeye Meriç Nehri üzerinden sokulmaktadır. Su geçirmez balyalar nehre yakın yerde denize atıldıktan sonra paketin GPS koordinatları Türkiye tarafında paketi alacak kişilerle paylaşılmaktadır (Görüşme 5, Edirne, Gümrük Memuru).

Mikro-iklim sayesinde tütün tarımı için çok uygun olan Suriye'nin İdlib ve Lazkiye bölgelerinde üretim hiçbir denetim yapılmadan gerçekleşmektedir. Bu tütünün önemli bir kısmı sadece Türkiye'de satılmak üzere ekilmektedir. Bu ticaret hem Türkiye'deki hem de Suriye'deki Suriyeliler için önemli bir gelir kaynağı haline gelmiş, bu nedenle büyüyen bir "işe" dönüşmüştür. Büyük gruplardan ("bir seferde 40-50 kişi") oluşan bu insanlar dükkânlar açarak çevrelerinde kaçak tütün satmaktadırlar (Görüşme 161).

İran nargile tütünü çoğunlukla at sırtında ve katırlarla kaçırılmaktadır. Aynı zamanda kaliteli tütün üretim merkezi olan Bitlis'e ulaşır. Bitlis'ten gelen yasal tütün çok pahalıyken, Van'dan gelen bir tütün tüketicisinin açıkladığı üzere "kaçak olanlar daha uygun fiyatlı"dır. Bütün bu kaçak tütünler şehir merkezinde satılmaktadır. Büyük bir kısmı da geceleri yan yollardan geçirilerek Batı şehirlerine gönderilmektedir (Görüşme 215).

Tarladan perakendeciye: Ana rotalar ve pazarlama yöntemleri

Güneydoğu'daki şehirlerde tütün açık pazarlarda geleneksel çuvallarda satılmakta olup tüketiciler tercihlerine göre istedikleri miktarı satın alabilmektedir. Diğer bölgelerde, özellikle büyük şehirlerde, sarma tütün kâğıda sarılarak ya da ucunda filtreli kağıt tüpler olan ve küçük dükkanlarda ve sokakta tek tek satılan "makaronlara" konularak tüketilmektedir. Bu sarma tütün bir kilogram veya beş kilogramlık paketlerde satılmaktadır (Gözlem 2).

Makaronlar müşterinin doldurması için boş satılabilmekte veya önceden doldurulmuş olarak bulunabilmektedir. Bu hazır ve boş makaronlar tütün dükkanlarında satılmaktadır. Ankara'daki bir perakende satıcının belirttiği gibi, hem boş hem de tütün dolu makaron satan yerler, son zamanlarda bu önceden doldurulmuş sigaraları, tıpkı yasal sigaralar gibi 20'li paketler halinde satmaya başlamıştır (Görüşme 83). Bu paketlerin üzerine kendi markalarının isimlerini ya da çeşitli tanınmış markaların isimlerini yazabilirler: "Mesela ben bunu dün gördüm. Yazmış 5-6 liralık tütün, onu bile klasmana sokmuş öyle satıyorlar şimdi... Adıyaman tütünü var, Mardin tütünü klasmanına göre, hafifliğine ağırlığına göre. Gediz (*İzmir*) pazarında gördüm Parliament tütünü yazmış adam, Marlboro tütünü yazmış. Beyaz beyaz koymuşlar paketlere. Marlboro, Parliament, Winston tütünü bile şaşırdım" (Görüşme 184, tütün kullanıcısı).

Küçük aletlerle büyük hacimlerde önceden doldurulmuş makaron hazırlamak zor olduğundan, bu amaç için özel tasarlanmış dolum makineleri vardır. Bu makineler ucuz olmasa da yatırım kısa sürede geri dönmektedir. Makinesi olmayanlar, düşük bir ücret karşılığında çoğunluğu ev hanımlarından oluşan kişiler çalıştırarak onlara sigara sarma malzemesi verebilirler (Görüşme 83, 160, 165, Ankara, Kayseri, Bursa; Perakende satıcılar).

Bandrolsüz sarma tütün farklı şekillerde satılmaktadır. Bunların birincisi kargo teslimatıdır. Kara yoluyla yapılan sevkiyatlarda yakalanma riski daha yüksek olduğu için uzak pazarlara satış yaparken bu yöntemin özellikle güvenli olduğu düşünülmektedir: "Bunu kargo yolları ile daha önce yapıyorlardı. Atıyorum bir firma üzerinden, Mehmet kargo gönderiyor, kargonun içeriğini farklı

şey gösteriyor fakat içindeki mal farklı. Kargocularla da bunlar anlaşmalı, kargoların ana toplanma yerinde o ürünlerin hepsi x-ray cihazlarından geçiyor” (Görüşme 136, Batman, İş insanı). Bazen paketlere el konulsa da bu çok sık olmadığından para kayıpları yüksek kâr marjlarıyla kolayca karşılanabilmektedir (Görüşme 77, İstanbul, Perakende satıcı).

Nakliye genellikle aracılar tarafından yapılır. Çiftçiler ürünlerini satacak bilgi ve bağlantılara sahip olmadığı için aracılar devreye girer: “Köylü Adıyaman'dan belki dışarı bile çıkmamıştır. Alıp bunu satacak şeyi yok bilgisi de, yok becerisi de yok, getirip satacak imkânı da yok. Ondan dolayı dediğim gibi bizim gibi esnaflar alıyorlar...Biz aracıyız... Örneğin atıyorum, İstanbul'da bir yere gidin herhangi bir caddeye, atıyorum Tahtakale'yi bilirsiniz. Orada mesela orada mutlaka tütün bulursunuz... zaten tütünün yüzde 50'sinden fazlası İstanbul'a gider... Buradan istiyorlar, %90 kargo ile gönderiyoruz. Çünkü öbür türlü yakalanıyor, araçta giderken bagajda örneğin, atıyorum polis, jandarma görüyor. Kanunlar gereği 50 kilonun üstünde tütün bulundurursak yasak...O şekilde torbalar halinde, burada kargocular alıyor, bütün kargolar yapmasa da 2-3 tane var tütün taşıyor” (Görüşme 146, Adıyaman, Perakende satıcı).

Kargo dışında bazı toptancılar veya perakendeciler tütünlerini doğrudan satın almak için üretim alanlarına yakın şehirlere gider: “Diyarbakır'dan tütün getiriyoruz ama tamamı Diyarbakır'da yetişmiyor. Irak'ta yetişenler var, Suriye'den gelen tütünler var. Suriye'de savaş var ama üretim devam ediyor (Görüşme 83, Ankara, Perakende satıcı); “Mersin'den aldım... buraya getiriyordum, burada satıyordum” (Görüşme 116, Samsun, Perakende satıcı).

Perakendeciler genellikle aynı toptancılardan satın almaktadır. Bu alışveriş ya kendi dükkanlarında ya da toptancının yerinde gerçekleşir. Bu yaklaşım, toptancıların devamlı müşterilerle çalışmasına yardımcı olur ve bir güven ortamı yaratır. Sonuçta, sorunsuz ve kârlı bir kaçakçılık işine devam etmek için karşılıklı güven gerekir. Güven tesis edilerek, bir yandan perakendeci yüksek kaliteli ürünlere erişimi garanti ederken, toptancı da her zaman ödemeyi alacağını bilir. Böylelikle toptancılar pazardaki konumlarını uzun süre koruyabilmektedirler (Görüşme 83, Ankara, Perakende satıcı).

Perakende satıcıların depolama sorunu görüşmelerde birkaç kez dile getirilmiş olup birçok nedenden dolayı perakendeciler için kritik bir konu gibi görünmektedir. İlk olarak, tedarikçi yakalanma riski nedeniyle ürünü temin edemeyebilir. İkincisi, hava koşulları özellikle kış aylarında ulaşımı tehlikeye atarak fiyat artışlarına neden olabilir (Görüşme 215, Van, Tütün kullanıcısı).

Dahası, tütün zamanla bayatlar. İmkansız olmamakla birlikte başlangıçtaki tazeliğini korumak zor olup bayatlık müşteriler tarafından kolayca fark edilir, bu da satışı imkansız hale getirir (Görüşme 83, Ankara, Perakende satıcı).

Türkiye'nin dört bir yanında pazarlanan kaçak tütün

Tütün pazarları sahada yapılan çok sayıda görüşmede detaylı olarak anlatıldığı için hepsini burada sunmak hem imkansız hem de gereksiz görünmektedir. Aşağıda Doğu'dan Batı'ya, Kuzeyden Güney'e Türkiye'nin her köşesinden birkaç örnek sunulmuştur:

“Eminönü'nde, Tahtakale civarında sokaklarda da var. Aksaray'da, Fatih'te Kadınlar Pazarı civarında bandrolsüz sigara satışı, satan alanları var” (Görüşme 11, İstanbul).

“Urfa'nın her yerinde tütüncü vardır aslında. Bunlar merdiven altı, elinde poşetle sanayide, yol ortasında satılır ama en fazla Derya Çarşısı içinde tütüncüler çarşısı var” (Görüşme 16, Şanlıurfa)

“Her yerde satılıyor, ulaşımı da basit... şurada Amerikan pasajına gidin bakın” (Görüşme 181, İzmir).

“Yerleşim diye yazarsanız herkes biliyor orayı zaten. Orada marketlerin arasında küçük küçük pasajlar var zaten, sağda görünüyor. Pasajların içerisi hep tütüncü yani... orada rahat rahat bulabiliyoruz” (Görüşme 172, Bursa).

“Herkes Mısır Çarşısı'nı bilir.Bazen Mısır Çarşısı'nın önünden alıyorum ben, alan insanlar yerlerini bilir” (Görüşme 48, Adana).

“Burası Suriye, Kilis pazarı, her türlü burada bulabilirsiniz, kaçak da, tütün de, kaçak alkol de bulursunuz... Tütün yasal olduğundan dolayı satışı, ondan dolayı her türlü bulabilirsiniz” (Görüşme 149, Gaziantep).

“Tütün satımı serbest burada her köşe başında tütüncü var zaten” (Görüşme 55, Tekirdağ).

Türkiye'deki yasadışı tütün ticaretine gösterilen genel toleransın yanı sıra, vergilendirilmeyen bandrolsüz tütüne erişimin bu kadar rahat olmasının sebebi "sahte fatura" kullanımudur. Tütün, sarma kağıdı, makaron ve filtreler, KDV ve ÖTV ücretlerinin ödendiğini gösteren bir fatura ile dükkanlarda satılabilir. Ankete katılanlar, bu ürünleri satan dükkanlarda resmi belgeler ve izin olduğunu söylemektedir. Bu durumda kaçakçılık, sarma tütünü bandrollü ürünlerin yanında satarak ve hepsini "tütün" olarak fatura ederek gerçekleşmektedir. Kayseri'den kaçak mal satmayı reddeden

bir perakende satıcısının şikayeti bu konuda çok anlamlıdır: “Ruhsat alıyorlar da hazır da kaçak da satıyorlar diye biliyorum onları. (Ben) satmam... (Bizim satışımız) yüzde 50 düştü” (Görüşme 159).

Bununla birlikte, genellikle kaçak tütüne erişmek kolay olsa da, Hatay ve İstanbul'daki tütün kullanıcılarının bildirildiğine göre, beklenen kaliteyi ve tadı bulmak bazen zor olabilmekte:

“Güçlük çektiğim tek nokta, elimdeki sigaralar bitince ‘yenisini doldur’ dediğimde, bir önceki ile aynı kalitede tütün olmuyor. Onun dışında istediğim zaman buluyorum” (Görüşme 31, Hatay). “Bitlis’in iyisini bulmak biraz zor olabiliyor bazen. Adıyaman daha yaygın... Yani emin olmak mümkün değil aslında ya, evet. Aldığın dükkana güveniyorsun, o an baktığına güveniyorsun” (Görüşme 7, İstanbul).

Perakende tütün satıcılarının kazancı, kaçak sigara satıcılarına göre biraz daha düşük görünmektedir. Sigara perakende ticaretinde kâr marjları %25-60 arası değişirken, tütün ticaretinde kâr marjları %25-30 olarak tahmin edilmektedir. Adıyaman'da bir tütün satıcısına göre:“Yüklü aldığımız için uygun alıyoruz. Örneğin tütün pazarından alıyoruz 140-100-90 şekilde kilosu var ama biz gidip köyden, evin içinden aldığımız zaman daha farklı fiyat oluyor...500 kilo bir iki ton, kilosu gelir bize 50-60-80 tütünün kalitesine göre değişiyor...Mesela 80'e almışsak kiloda 20 kilo katıyorlar 30 lira katan oluyor” (Görüşme 146). Aynı satıcı, büyük şehirlerdeki dükkanlara tütün sağlayan komisyoncuların %100'e varan karlar elde edebileceğini anlatmaktadır: "Komisyoncu gidip 50'ye alıyor, kilosu 100 liraya gönderiyor."

Zaman içinde arzda meydana gelen değişiklikler

Önceden de bahsedildiği gibi, son birkaç yılda hem kaçakçılığa karşı daha etkin mücadele verilmesi hem de Türk lirasının güçlü değer kaybı nedeniyle kaçak sigara fiyatlarında büyük artışlar olmuştur. Sigara tüketicileri sigarayı bırakmadığı için - "kimse sigarayı bırakmadı" diyor İstanbul'da bir satıcı (Görüşme 77) - talep yavaş yavaş sarma tütün ve türevlerine kaymıştır. Tüketiciler önce daha iyi ve kaliteli markalardan ortalamanın altında markalara, sonra TEKEL ürünlerine, TEKEL fiyatları arttırdığında ise sade tütüne geçmiştir. Gaziantep'te bir sigara tüketicisi, bu kademeli ikame etkisini renkli bir şekilde anlatmaktadır: “Parliament içiyordu Chesterfield sigarasına düştü. En düşük sigarayı içiyordu kaçağa düştü. Kaçak içiyordu tütüne döndü” (Görüşme 149).Bu ikame etkisinin boyutuna dair kaba bir tahminde bile bulunmak güçtür. Yine de derinlemesine görüşmelerden toplanan bazı bilgiler genel bir fikir vermektedir. Örneğin Kayserili bir kadın, “Özellikle son bir zam yapıldı sigaraya, ondan sonra neredeyse herkes tütün

içmeye başladı” (Görüşme 154) derken, Şanlıurfa'da bir perakende satıcısı ise “Şu an Urfa'da yüzde altmış tütün kullanıyor” (Görüşme 145) yorumunu yapmaktadır (Görüşme 145).

c. Alkollü içkiler

Alkollü içkilerin yasadışı ticareti, çeşitli nedenlerle burada incelenen diğer mallara nazaran daha ilginç ve karmaşık bir tablo çizmektedir. Her şeyden önce, Kaçak Mal Talebinin Nedenleri bölümünde altı çizildiği gibi, yasal ürünlerin fiyatları TÜFE'nin çok üzerinde artmıştır. Bu aşırı fiyat artışı yasal alkollü içkilerin göreceli fiyatlarını çok yüksek hale getirmiştir. Sonuç olarak, kaçak alkollü içkilerin tüketilmesi veya sahte içki üretilmesinin cazibesi güçlü bir şekilde pekiştirilmiştir. İkincisi, bu raporun kapak sayfasında görüleceği gibi bazı geleneksel alkollü içkilerin yasadışı üretimi Türkiye'de tarihsel bir olgudur. Üçüncüsü, alkollü içkilerin üretimi, yaygın olarak bulunan basit ekipman ve malzemeler gerektirdiğinden nispeten kolaydır. Dördüncüsü, evde/ev yapımı içki üretimi son birkaç yılda önemli ölçüde artmıştır. Her ne kadar ev yapımı ürünler araştırmamızın kapsamına dahil olmasa da bu artış kişisel tüketim ve yasadışı ticareti ayıran çizgiyi bulanıklaştırmıştır. Bu nedenle, bu konudan bahsetmek gereği duyulmaktadır. Son olarak, hijyenik olmayan tesislerde metil alkol kullanılarak yasadışı alkollü içki üretimi son yıllarda çok sayıda ölüme ve sakatlığa neden olmuştur.

Kaçak ve yasadışı alkollü içkilerde çeşitlilik

Yasadışı alkollü içecekler geniş bir bakışla üç kategoriye kapsar: "Kaçak orijinal", yurtdışından kaçırılan bandrolü olmayan uluslararası markalar; orijinal izlenimi veren otantik markalı şişeler şeklinde "sahte" uluslararası markaların taklitleri ve son olarak yasadışı üretilen yerel içkiler. Ancak bu kategoride "boğma rakı" gibi geleneksel alkollü içkiler ya da meyve rakısı ile etil ya da metil alkolle üretilen sahte alkollü içkiler arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Ayrıca, ev yapımı alkollü içkiler (şarap, rakı, votka ve bira) bir tür karınca ticareti halini almıştır.

Kaçakçılık Yöntemleri ve Rotaları

i. Orijinal içkiler

Yasadışı toptan ticarete, Danimarka, Polonya veya Gürcistan gibi ülkelerden gelen orijinal alkollü içkiler çoğunlukla büyük partiler halinde deniz yoluyla gönderilir. Büyük sevkiyatlar, menşe ülkelerin yetkilileri tarafından varış ülkelerinin gümrük idarelerine bildirilmektedir. Bunu bilen kaçakçılar, malları doğrudan hedef ülkeye götürmez, izlerini kapatmak için gemileri denizlerde hareket ettirir. Yakındaki müsait bir limana yönlendirilen mallar, sonunda buna göz yuman

yetkililerin yardımıyla (“içerden sabotaj”) hedef ülkeye gönderilir. Yüksek rütbeli gümrük memurunun belirttiği gibi: “Bunlar suç örgütleri, büyük miktarda para ve kâr söz konusu” (Görüşme 2).

Bununla birlikte, karınca ticareti kesinlikle alkollü içki kaçakçılığında en yaygın kullanılan yöntemdir. Kullanılan en popüler yöntem, kaçakçılık yöntemlerinin ortak özelliklerinin anlatıldığı bölümde daha önce açıklandığı gibi, çeşitli şekillerde gümrük muafiyetlerinin ihlalidir. Bu ihlallerin sonucunda ticari amaçlarla büyük miktarlarda alkol elde edilebilmektedir. KKTC veya Gürcistan'ı sık sık ziyaret eden Türk vatandaşlarının yanı sıra Bulgaristan'ı çok sık ziyaret etmelerini sağlayan çifte vatandaşlığa sahip Türk vatandaşlarından oluşan "karınca orduları" “üç veya dört şişeyi yanlarında getirebilir, çoğu onları satar” (Görüşme 97, Ankara, Kolluk Kuvveti yetkilisi).

Ankete katılan bazı kişiler, Kıbrıs'ta alkollü içkilerin Mağusa'daki MEY firmasının fabrikası tarafından üretildiği için, insanların aynı olmasa da benzer bir içkiyi Kıbrıs'ta Türkiye'den çok daha uygun bir fiyata satın alabileceğini, bunların arasında rakının özellikle popüler olduğunu savunmaktadır (Görüşme 1, İstanbul, Gümrük Yetkilisi).

Karınca ticaretini mesleği haline getiren çok sayıda Gürcü ve Bulgar da bulunmaktadır. “19 yaşında tanıdığım biri var, ‘Yaklaşık iki senedir ben yapıyorum ağabey’ diyor. Çocuk benden daha şey şu an. Evi var, arabası var. ‘Sen nasıl yaptın?’ diyorum falan, çünkü babası Gürcü de, orada diyorum ya işte burada bu kadarsa orada yarı yarıya, satış yerinde... Aylık hesapladığımda 15 sefer gidip gelse büyük rakam” (Görüşme 115, Samsun, Alkol kullanıcısı).

Derinlemesine görüşmelerden çıkan, şaşkınlık verici bir başka bilgi de Türkiye'yi vizesiz ziyaret edebildiği için sınır şehirlerinde sık sık alışverişe gelen Yunan ve Bulgar vatandaşlarının bile "Türkiye'de alkolün gerçekten pahalı olduğunu fark etmelerinden" bu yana bu karınca ticaretinin önemli oyuncularını haline gelmiş olmalarıdır (Görüşme 54, Kırklareli, İş İnsanı ve Görüşme 5, Edirne, Gümrük yetkilisi).

Son olarak, Yunanistan ve Bulgaristan sınırındaki Edirne gibi yerlerde özel sokak pazarları düzenlenmektedir: “Pazarkule’ye bir gidip baksanız göreceksiniz, çoluk çocuk, kadın erkek herkes yürüyerek ellerinde freeshop poşetleri herkes gidiyor” (Görüşme 59, Edirne, Alkol kullanıcısı).

Kamyon şoförleri de alkollü içkilerin karınca ticaretinde aktif oyunculardır. Gümrükten biri kendilerine, diğerleri satmak amaçlı 3-4 şişe alıp kaçırdıkları söylenmektedir. Bazıları gümrük memurlarıyla anlaşma yapmaktadır. Sınır görevlilerine para veya "hediye" olarak verilen yasadışı mallarla rüşvet verilebilmektedir: "Gümrük memurları rüşvet alıyor, insanlar bize geçmek için ne kadar ödemek zorunda olduklarını söylüyorlar" (Görüşme 119, Samsun, Alkol kullanıcısı). Denizaşırı seyahat eden gemilerin mürettebatı da ciddi miktarda ürün kaçırabilmektedir. Başka ülkelerden düşük maliyetle satın alınan mallar, geminin çeşitli bölmelerinde "gizlice" içeri sokulabilmekte ve daha sonra Türkiye'de satılabilmektedir: "İlk İzmir'e geldiğimde su işi yapıyordum. Gemiler gelirdi, gelen çocuklar getirdiklerini burada satardı. Böyle de çok alkol aldım" (Görüşme 184, İzmir).

Karınca ticaretinde özellikle adam kayırmacılığının yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılar, gümrükte çalışan bazı yetkililerin ve askerlerin tanıdıklarını kayırdığını belirtmektedirler: "Benim tanıdığım askerler var mesela... Onlardan rica ediyorum, gelirken Kuzey Irak'tan koli ile getiriyorlar bana buraya izne geldiklerinde... Batıdan şöyle geliyor, özellikle yaz döneminde gelen gurbetçilerden, onlar aşırı derecede getiriyorlar mesela ve biz onlardan da alabiliyoruz" (Görüşme 119, Samsun, Kullanıcı). Bazı durumlarda, votka gibi renksiz içecekler su şişelerine gizlenmektedir: "Bu su şeyleri(şişe) yok mu, suyu boşaltıyorlar, vorkayı dolduruyorlar içine, hiç fark etmiyor zaten. Aynı su gibi tekrar geçiriyorlar" (Görüşme 220, Van, Kolluk Görevlisi).

Karınca ticaretin bir diğer yöntemi olan "değer sahteciliği", yüksek fiyatlı bir ürünü gümrükten aynı tür ancak daha az maliyetli bir ürün olarak geçirilmesidir. Bu şekilde, pahalı ürün üzerindeki yüksek vergiden kaçınılmış olur. Bir gümrük komisyoncusu tarafından anlatılan Petrus kaçırılması bu konuda çok ilginç bir örnektir: "Bin dolarlık Petrus'u getirirsin, 5 dolarlık saçma sapan bir şarabı antreпода değiştirirsin. Petrus'ların yerine onları koyarsın. Litre başı zaten veriyorsun, baktığında farklı bir eşya beyan etmedin. Şarabı şarap diye beyan ettin ama yine kaçakçılık yaptın" (Görüşme 78, İstanbul, Gümrük Müşaviri).

ii. Taklit veya sahte içecekler

Sahte alkollü içecekler, tüketim bölgelerinin çevresindeki yeraltı tesislerinde (özellikle Batı ve Güney'de) yerel olarak üretilmektedir. İddialara göre Kuzey Kıbrıs da önemli bir yasa dışı alkollü içecek merkezi haline gelmiş bulunuyor: "Kıbrıs zaten kaçak alkolün yuvası, birebir aynısını

yapıyorlar, sahtede de çok iyiler yani. Başkentidir. Orada orijinal ile sahtesini ayırt edemezsiniz. O kadar iyi yapılıyor” (Görüşme 188, İzmir). Daha az miktarda olmakla birlikte taklit rakı İran ve Suriye'de de üretilmekte, daha sonra sınırdan kaçırılmaktadır (Görüşme 29, Kilis ve Röportaj 213, Van).

Etil alkol, rakı, votka ve viski gibi sahte ve ev yapımı içkilerin üretimi için önemlidir. Türkiye'de kaçak alkollü içki üretimini tam olarak kavrayabilmek için etil alkolün piyasaya nasıl girdiğini ve satıldığını anlamak çok önemlidir. Etil alkol hem üretilmekte hem de ithal edilmekte olup geçmişte eczanelerden kolayca satın alınabilen bir ürün olmuştur. Bununla birlikte, üretilen etil alkol Mart 2018'den beri, lezzetini değiştiren bir madde eklemek anlamına gelen "denatüre" olarak satılmaktadır. "Denatüre" olmayan etil alkol sadece lisanslı alkollü içki üreticileri tarafından satılabilmektedir. Bunun dışında satışı yasaktır. Bu yasağın amacı elbette alkollü içkilerin yasadışı üretiminde etil alkol kullanımını önlemektir.

Ancak etil alkol, İstanbul'daki bir gümrük müşavirinin iddia ettiği gibi ya yasadışı olarak ithal edilmekte ya da yerel olarak büyük miktarlarda üretilmektedir: “En büyük kaçak ne biliyor musunuz etil alkol... etil alkolü ithal ediyoruz...Koca tankerlerde geliyor” (Görüşme 81). Üretildikten veya ithal edildikten sonra dağıtılan ürünü “herhangi bir aktarda bulabilirsiniz, herhangi bir kimyasal kurumlarda çok rahatlıkla elde edebileceğiniz bir ürün...El altından...Bizim Kemeraltı'nda bildiğim bir sürü isim var, isim veremiyoruz ama” (Görüşme 190, İzmir, Gazeteci).

Etil alkolün yasadışı ticaret zincirinde artan zorluklar ve riskler de buna karşılık işlem maliyetlerini yükseltmiş, piyasa fiyatlarını yukarı çekmiştir. Bu, rakı ve votka gibi alkol oranı yüksek sahte içki üreticilerinin etil alkol yerine metil alkol kullanmalarını teşvik etmiştir. Bir zehir olan metil alkol kullanımı son yıllarda çok sayıda ölüme neden olmuştur. "Kırsal, seyrek nüfuslu yerlerdeki tenha depolar" bu çok tehlikeli içkilerin üretimi için seçilmekte ve “Orijinal şişesine koyuyorlar” ve "bu sahte içkilere orijinallerinin görünümünü veren, ve onların kolayca pazarlanmasını sağlayan sahte Türk bandrollerini" kullanıyorlar (Görüşme 48 , 8 ve 61, İstanbul ve Kırklareli).

Son birkaç yıldır, yasadışı alkollü içki ticaretinde nispeten önemli bir oyuncu haline gelen ev üretimini tartışmadan önce, özellikle "*Boğma rakı*" konusuna odaklanmak isteriz. "*Boğma*" Türkçe'de üretim sürecini ifade eden "boğazlamak" anlamına gelir. Sahte bir içecek değildir çünkü *Boğma* rakı kendisi özel bir markadır. Üstelik bu geleneksel içkinin üretimi ve tüketimi Anadolu geleneğinde çok eskilere dayanır. Yüzyıllar boyunca, sadece kişisel tüketim için değil, aynı

zamanda ticari amaçlar için de üretilmiştir, bu da onu masum ev yapımı içki ile kaçak içki arasındaki bulanık çizgide duran bir ürünün tarihi ve tipik bir örneği haline getirmektedir.

Boğma rakı alkollü meyvelerin damıtılmasıyla yapılır. En yaygın kullanılan meyveler üzüm, incir ve yaban mersinidir. *Boğma rakı* özellikle Doğu Akdeniz bölgesinde yaygındır. Anket katılımcılarımıza göre, bandrollü içkilerdeki fiyat artışları nedeniyle boğma rakının son birkaç yılda kişisel tüketime ve ticarete yönelik üretimi oldukça artmıştır: “Buranın halkının bir özelliği var Adana’nın belki duymuşsunuzdur bilmiyorum, kendi üretenler var. Evinde üretir. Boğma rakı. İçer ve satar... Bu işi ticari amaçlı yapanlar da var... Hatta geçen iki kez yakalandılar, polis yakaladı. Jandarma özellikle bu iş üzerinde çok ciddi duruyor”(Görüşme 36, Adana). Ev üretiminin yanı sıra, büyük ölçekli üretimi de artmıştır: “Köylerde yine eskiden evin bahçesinde falan yapılırdı ama şimdi daha çok evden uzakta daha gizli yerlerde yapılıyor... Şimdi bunun yapması da ekonomik bir güç istiyor. Üzümün kilosu ile alakalı, bulunması ile alakalı, pahalı yani üzüm falan... El altından yapılıyor” (Görüşme 52, Mersin, İş İnsanı).

Suriye sınırına yakın Mardin Midyat'ta yaşayan Süryanilerin şarap üretimine de dikkat çekmekte fayda vardır. Bu eski Hıristiyan nüfusu, büyük miktarlarda şarap üretmekte, ancak sadece bir kısmı yasal kanallardan pazarlanmaktadır. Geri kalanı Midyat'ta birçok dükkanda tezgah altından oldukça düşük fiyatlara satılmaktadır.

iii. Yasadışı ticarete ev yapımı içecekler

Türkiye'de, evde tüketim için 350 litreye kadar şarap veya bira gibi ev yapımı fermente içecek üretimine izin verilmektedir. Yasal sınırı aşan tutarlar ticari üretim olarak kabul edilmekte olup kesinlikle yasaktır. Rakı ve votka gibi ev yapımı damıtılmış alkollü içecekler yasadışı kabul edilir, çünkü kişisel kullanım için yapılmış olsa ve kimseye satılmasa bile "yüksek alkollü içkilerin" üretimi yasaktır. Bununla birlikte, *boğma rakının* yanı sıra votka ve viski gibi yüksek alkollü damıtılmış içkiler, meyve, pirinç ve patatesten de yapılabilir (Görüşme 38, Adana).

Yukarıda belirtildiği gibi, ilk başta kendi tüketimleri için alkollü içkiler üreten bazı bireyler, daha sonra ticari amaçlar için daha büyük miktarlarda üretmeye başlamışlar ve zamanla satıcı olmuşlardır. Tek bir üretici tarafından satılan miktarlar mütevazı olsa da bu bireylerin sayısı o kadar artmıştır ki, bu şekilde ticarileştirilen toplam alkollü içki miktarı çok yüksek seviyelere ulaşmıştır. Samsunlu bir kadının bu konuda verdiği örnek özellikle dikkat çekicidir: “Üniversitede kimyagerler yapıp litresini 70 liradan satıyorlar rakının... Orada çalışan bir arkadaşımız vardı...O

gelip söyledi bize, ‘alır mısınız’ dedi...Onun vasıtasıyla, biz parayı ona verdik, o kendisi alıp geldi” (Görüşme 119, Samsun). Toparlamak gerekirse, haber kaynaklarımızdan birinin belirttiği gibi "talep arzı yaratmıştır".

Perakende pazarlama ve pazar payları

Bir yandan, kategori ne olursa olsun, yasal ve yasadışı alkollü içkiler arasındaki aşırı yüksek fiyat farkları²⁴ yasadışı içkilere olan talebi çok artırmıştır. Öte yandan, yasal ticaretteki kâr marjlarının çok küçük olması, perakendeciler, barlar ve restoranlarda kaçak orijinalerin ve sahte alkollü içkilerin satışını karşı konulmaz hale getirmektedir. Dolayısıyla, görüşülen kişiler arasında bu tutumlar ciddi oranda karşımıza çıkmaktadır. Bu pazardaki yasadışı ticaretin sadece yaygın olmadığını, aynı zamanda yasadışı alkollü içkilere erişimin ne kadar kolaylaştığını gösteren çeşitli ifadeleri paylaşmak isteriz. Derinlemesine görüşmeler arasından seçilen ve batıdan (Kırklareli, İzmir) doğuya (Artvin, Van), kuzeyden (Samsun) güneye (Mersin) kadar Türkiye'nin hemen hemen her köşesini temsil eden 6 alıntı aşağıda verilmiştir:

“Şarabı satın alıyoruz. Burada yapan çevremizde tanıdıklarımız var. Rakıyı da bildiğimiz kişilerden temin ediyoruz. Hatta şarabı yapanlar özel olarak bizim için özel harmanlı üzümlerden yapıyorlar” (Görüşme 65, Kırklareli, tütün ve alkol kullanıcısı)

“Bornova'da bir birayı 20-30 liraya içiyorsanız, Çamdibi-Bornova ara mahallesi orada 10 liraya 5-6 liraya çok ucuza satabiliyorlar...Şüphelerimiz orada ya kendi evlerinde üretip satıyorlar çünkü bu kadar fark olması imkânsız” (Görüşme 191, İzmir, Gazeteci).

“Vallahi bulan çok rahat buluyordu... Ya böyle cadde üstü yerlerde, işlek olan yerlerde bulunmaz... Mesela sipariş vermiştir, o geliyor, senden parayı alıyor, gel şuradan alalım, diyor. O şekilde” (Görüşme 222, Van, alkol kullanıcısı).

“(alkol satan yerlerin) yüzde 90'ı(kaçağını da) satıyor” (Görüşme 99, Artvin, Gümrük yetkilisi)

²⁴“(Bandrollü ve kaçak olanlar arasındaki fiyat farkı) Yarı yarıya, yarı yarıyadan belki bazen daha fazla. Yani yakalanmadan yapabildiğiniz sürece mekan için maalesef cidden gerçekten bir karlılık yaratıyor” (Görüşme 9, İstanbul, Kaçak mal satmayan Perakendeci)

“Her semtte istediğiniz saatte alabilirsiniz. Samsun'da alabilirsiniz...Ben Ordu'da aldım gece saat ikide gece yoldan gelirken aldım, yol kenarındaki büfeden aldım alkol” (Görüşme 119, Samsun, Tütün ve alkol kullanıcısı).

“Eskiden açık satılıyordu Kıbrıs pazarında falan” (Görüşme 53, Mersin, Avukat).

Kaçak ve ev yapımı alkollü içkilerin durumu öyle boyutlara ulaşmıştır ki, dükkanlar ve sokak pazarlarının yanı sıra Facebook da önemli bir pazarlama kanalı haline gelmiş, bu konuda sohbet grupları bile kurulmuştur: “Çok ciddi bir ticareti var. Hatta alenen on bin, kırk bin üyeli Facebook kulüpleri olarak satış grupları var. ‘Ben aldım iyidir’, ‘Seninki daha iyi’ ya da ‘Bizim ruhsatımız geçerli’ gibi çok aktif haberleşmenin de döndüğü bir mecra bu sayfalar” (Görüşme 15, İstanbul, İçki Şirketi Çalışanı);"Onların grupları var...Bulgaristan göçmenleri bu işi yapıyor, onlardan ulaşabildiklerime telefonla ulaşıp, bu akşam bana bu lazım dediğimde getiriyorlar” (Görüşme 60, Kırklareli, Kullanıcı).

Restoran, bar ve taverna gibi yerlerde bandrolsüz alkollü içkilerin tüketimi oldukça yaygındır. Söylentiye göre, İzmir Alsancak gibi bazı bölgelerde, bu işletmelerin %90'ı sahte içki servisi yapmakta olup (Görüşme 190), Artvin'den bildirildiği gibi, "Bir restorana gidiyorsunuz, garson soruyor: 'İhraç mı istiyorsunuz, Türk rakısı mı?'. Türk rakısı içip balık yerseniz fatura 200 ila 300 lirayı buluyor. İhraç edileni içerseniz fatura 100 lira civarında olacaktır" (Görüşme 101, Artvin).

Yasadışı ticareti göze alan perakende satıcıların ve sahiplerinin temel motivasyon kaynağı, ciddi müşteri kaybetme ve iflas riskidir. Küçük işletmeler, alkollü içkilerin fiyatları ve vergilerindeki süre gelen artışlar nedeniyle kâr marjlarının ve işletme sermayelerinin yasal işi sürdürmeye yetmediğini söylemektedir. İşletme sahipleri, bandrollü olan pahalı içkileri iyi kazanç getirmek için yeterli miktarlarda satın alamamakta, bu miktarları sipariş edebilenler bile, yasadışı ürün satmayı reddeden bir esnafın açıkladığı gibi hepsini satamamaktadır: “Son yıl özellikle, üst üste zamlar geldi. Eskiden 3-4 koli mal alıyordum şimdi bir koli mal alıyorum... Sadece rakıyı soruyorsanız neredeyse %70 düştü” (Görüşme 67, Kırklareli, Kaçak mal satmayan perakendeci).

Restoran ve bar işinde işlerin durumu, özellikle popüler bölgelerde bulunanlar için de çok farklı değildir. Alkol servisi yapan işletmelerin sahipleri ve yöneticileri, iflastan kaçınmak için "ucuz içki" edinmenin bir yolunu bulmak zorunda olduklarını söylemektedir. Müşterinin satın alma gücüyle bir denge kurmak, rakiplerinden daha pahalı olmaktan kaçınmak durumundadırlar: “Müşteri içmek istiyor ama bu fiyattan içmek istiyor. Bir taraftan rekabet de var. Ondan sonra

bakıyorsun, millet çöplerden şişe topluyor. Yazık yani” (Görüşme 8, İstanbul, Kaçak mal satmayan perakendeci).

İzmir'de bir gazeteci, bardakta içki sunan işletmelerin (barlar ve restoranlar gibi) bir dereceye kadar yasadışı içki satmak zorunda kaldıklarını, aksi takdirde görünüşe göre kendi fiyatlandırmalarını karşılayamayacaklarını açıkladı. "Mesela" diyor “Adam yazmış kapıya, iki bardak votka 30 lira. Nerede kalmış 30 liraya iki bardak votka. Türkiye’de yok böyle bir şey, 35’lik alıyorsun 120 lira” (Görüşme 190, İzmir).

Bölgesel eşitsizlikler

Alkollü içkilerin tüketimi, her bölgede hakim olan muhafazakarlık derecesine göre bir bölgeden diğerine büyük ölçüde değişmektedir. Kaçakçılık ve sahte üretimin yanı sıra ev yapımı alkollü içki üretimi bölgesel tüketim miktarına göre belirlenir. Ayrıca, tarihsel tercihlerle birlikte alkollü içeceklerin türünde bölgesel bir uzmanlık da mevcuttur.

Kaçak ve ev yapımı alkol, Doğu ve Güneydoğu hariç neredeyse tüm ülkede yaygın olarak tüketilmektedir. Kaçak sigara ve yerel tütün tüketimi Güneydoğu'da ezici bir paya sahipken, bu bölge alkollü içkilerle ilgili minimum tüketime sahip olup sadece bir giriş noktası olmaktadır: “İçki ticaretinin yapıldığını burada görmedim”(Görüşme 136, Batman, İş İnsanı), “Alkole rastlamadım. Alkol genelde Ağrı pek kullanmıyor. Ağrı insanı içmiyor” (Görüşme 203, Ağrı, Kolluk Gücü Görevlisi).

Alkollü içeceklerin talep ve arzında iki bölge lider olarak ortaya çıkmaktadır: Akdeniz ve Batı bölgeleri. Akdeniz bölgesinde, özellikle Adana ve Mersin'de, bölgede tarihi bir gelenek olduğu için büyük bir *boğma rakı* üretimi vardır. Nitekim KOM raporlarına göre Mersin ve Adana, 2011-2017 yılları arasında ele geçirilen kaçak alkol payları bakımından sırasıyla %10,7 ve %9,9 ile üçüncü ve dördüncü sırada yer almaktadır. Bu bakımdan birinci ve ikinci sıralarda batıda, Yunan ve Bulgar sınırlarına yakın bir konumda yer alan İzmir (%17,4) ve İstanbul (%16,4) bulunmaktadır. Yine Akdeniz bölgesinde yer alan Muğla ve Antalya ise %4,4 ve %4,3 ile beşinci sırada yer alıyor. Yunan ve Bulgar sınırlarına yakın olan Trakya, özellikle Bulgar Mastik ve Yunan Ouzosunun kaçak orijinallerin bulunabileceği ayrıcalıklı bir yeridir (Görüşme 54, Kırklareli, İş İnsanı). Bu kaçak içkilerin miktarı çok büyük olup Marmara bölgesinde yaygın olarak dağıtılmaktadır.

Trakya'da üzüm bağlarının yaygın olması, iki katılımcının belirttiği gibi yasadışı şarap üretimini de çok yaygın hale getirmiştir: “Bizim şöyle avantajımız var, üzüm erişimimiz kolay. Şarap

yapma bayağı yüksektir bizim burada” (Görüşme 55, Tekirdağ, Çiftçi). “Yeniköy’ün şarapları meşhur, her aile kendisi yapıyor, oradan alıyoruz yani, çoğu kişi alıyor” (Görüşme 59, Edirne, Alkol içecek kullanıcısı). Muhafazakarlığıyla bilinen İç Anadolu’da bile ev yapımı şarap üretimi ve ticaretinin var olduğunu belirtmekte fayda vardır: “(Kayseri’de) bağ kültürü var. Bu bağ kültürü, şehrin biraz daha uzağında, merkezin biraz daha uzağında... Yani aslında (alkol tüketimi) çok yüksek. Verilere yansımıyor” (Görüşme 161, Kayseri, Gazeteci). Karadeniz bölgesinde, daha önce de belirtildiği üzere, kaçak orijinal içkiler Gürcistan’dan gelerek çeşitli dükkanlara veya restoran ve barlara kolayca satılmaktadır.

Arzda zaman içinde değişiklikler

Üç ana nedenden dolayı alkollü içkilerin yasadışı ticaretinin boyutunun yanı sıra geçmişteki ve günümüzdeki pazar payları hakkında kaba bir tahminde bulunmak bile çok zordur. İlk olarak, kaçak mallar Türkiye’ye farklı noktalardan çoğunlukla karınca tüccarları ve sıradan yolcular yoluyla gelmektedir. İkincisi, sahte içkilerin yeraltı üretimi iyi gizlenmiş koşullarda devam etmektedir. Üçüncüsü, ev yapımı üretimin ticari amaçlar için kullanılan miktarı oldukça belirsizdir. Ancak alkollü içkilerin yasadışı ticaretindeki eğilimler hakkında fikir vermesi açısından KOM raporlarında olduğu gibi derinlemesine görüşmelerde de belirtilen bazı gözlem ve olgulara dikkat çekilebilir. KOM raporlarına göre, ele geçirilen şişe sayısı 2017 yılına kadar oldukça az (250 bin civarında) kalmıştır. Ardından iki yıl içinde kaçak ve sahte alkollü içki şişelerinin sayısı yaklaşık 1 milyon 750 bine yükselmiştir. 2019 yılında oldukça sınırlı bir düşüş gözlenirse de, bu düşüş sahte veya ticarileştirilmiş ev yapımı alkollü içkilerin üretimindeki düşüş için kesin bir kanıt olarak değerlendirilemez.

Her şeyden önce, gümrük kontrollerinin iyileştirilmesine ek olarak Türk Lirası’nın son yıllardaki büyük değer kaybının, uluslararası marka sigaralarda olduğu gibi kaçak orijinal alkollü içki talebinde de aynı etkiyi yarattığını unutmamak gerekir. Alkol daha pahalı hale geldikçe, içki talebi sahte veya ev yapımı ürünlere kaymıştır. Aslında rakı gibi bandrollü yerli içkilerde de aynı ikame etkisi gözlenmektedir, zira fiyatları Türk Lirası’nın değer kaybından dolayı değil, artan vergiler nedeniyle hızla yükselmiştir. Alkollü içki üreticisi bir firmanın yöneticisine göre, “TEKEL’in ilk özelleştirildiği dönemde yıllık 75 milyon litre rakı yapılıyorken bugün yılda 30-35 milyon litre veya bütün pazar 50 milyon litreye düştü” (Görüşme 15, İstanbul).

Kaçak orijinal ve bandrollü yerel içkilere olan talep azaldıkça, sahte ve ev yapımı içkilerin tüketimi artmıştır. İstanbul'daki bir perakende satıcının ayda tüketilen tahmini miktarlarla ilgili İstanbul'un sadece bir ilçesi için yaptığı basit hesaplama dikkat çekicidir: “Ortalama herhalde bir 700-800 civarında bar vardır Taksim’de. ...Günde 2 şişe olsa, ayda 60 şişe yapar...700 çarpı 60 işte. Nerden baksanız 50 bin adet” (Görüşme 77, İstanbul, Perakendeci satıcı). Öte yandan, Trakya Lüleburgaz bir perakendeci "Lüleburgaz'daki tüm alkolün %30-40'ının kaçak olduğunu" iddia etmektedir (Görüşme 67, Kırklareli, kaçak mal satmayan perakendeci).

Tahmin edileceği gibi, hem kişisel tüketim hem de ticari amaçlarla gerçekleştirilen ev yapımı üretim önemli ölçüde artmıştır: “Önceden bu kadar bira ya da içki yapan kimse yoktu, mesela şarabı da sadece kendi içmek için yapıyordu. Baktı burada pazar var, adam 100 kilo yapacağına 500 kilo yapmaya başladı, oradaki maliyeti de oradan çıkarayım hesabı” (Görüşme 63, Kırklareli, Alkollü içki kullanıcısı).

d. Akaryakıt

Bu bölümün sonunda açıklanacak çeşitli nedenlerle projede incelenen kaçak mallar arasında ticareti en marjinal hale gelmiş olan kaçak akaryakıttır (bkz. “zaman içerisindeki değişiklikler”) Bu noktada, akaryakıtın ikamesi olmadığı için sigara ve alkollü içeceklerden farklı bir durumu olduğunu belirtmek gerekir. Kaçakçılık ve pazarlama yöntemlerine ilişkin tüm tanımlama ve açıklamaların büyük ölçüde geçmişe ait olduğunu ve kaçak akaryakıt dosyasının tamamen olmasa da büyük ölçüde kapanmış olduğunu söylemeliyiz. Bununla birlikte, akaryakıt kaçakçılığının kamu vergi gelirlerinde büyük bir düşüşe neden olduğu belirtilmelidir (Görüşme 179, Enerji sektöründe bir derneğin önemli bir üyesi).

Kaçakçılık Yöntemleri ve Rotaları

Mazot en çok kaçırılan akaryakıt türüdür; LPG ve "10 Numara Yağ" (10 Numara makine yağı ve bazı kimyasalların karıştırılmasıyla üretilen bir yakıt) ise daha az miktarda kaçırılmaktadır. Yasadışı olarak ithal edilen ham petrol veya boru hatlarından çalınıp yeraltı ve primitif tesislerde rafine edilen petrol de kaçak kategorisinde yer alır.

Akaryakıt kaçakçılığı hem küçük ölçekte karınca ticareti yoluyla hem de yasadışı toptan ticaret yoluyla yapılmaktadır. Bunlara ek olarak, sahte faturalandırma dolandırıcılığı yoluyla gerçekleştirilen vergi kaçırma yöntemi de kullanılmaktadır. Katılımcılar, bu ikinci yönteme alınan son önlemlerden beri daha sık başvurulduğunu belirtmektedir. Vergi gelirlerini azaltan ve haksız

rekabete neden olan bu tür kaçakçılığın sonuçları fiziksel kaçakçılıktan farklı değildir. Bu nedenle, araştırmamızda bunlar ele alınmıştır.

i. Toptan kaçakçılık

Yasadışı toptan ticaret karmaşık organizasyonlar, kapsamlı ağlar ve hiyerarşik bir yapı içerir. Gerçekten de, ülkeye girmek, yakıtı dağıtım kanalları yoluyla nakletmek, pazara taşımak ve kullanıcıya ulaştırmak geniş bir ilişkiler ağı gerektirir. Ankete katılanlara göre bu suç faaliyetlerinin önde gelen isimleri perde arkasında kalmaktadır; piyasada tanınmalar bile kimse onlara ulaşmamaktadır (Görüşme 179, İzmir, enerji sektöründe bir derneğin önemli bir üyesi)

Dahası, yasadışı paranın bir şekilde aklanması gerekmektedir. Bunun için iki yöntem olduğu bildirilmektedir. Birinci yöntemde, toptan ticaret sırasında, faturada gösterilen yakıt miktarı müşteriye teslim edilmez ancak maliyet tahsil edilir. Ödemesi yapılan ancak teslim edilmeyen fazla yakıt daha sonra faturasız bir şekilde başkalarına satılır. Bir diğer yöntem de kaçak paranın sisteme kolayca aktarılabilirdiği inşaat, nakliye veya oto ticareti gibi yasal işletmeler kurmaktır (Görüşme 179, İzmir, enerji sektöründe bir derneğin önemli bir üyesi).

İstanbul'da bir gazeteci ciddi ve mesnetsiz bir suçlama gibi görünebilecek şeyi doğruluyor: Görünüşe göre "büyük oyuncular" akaryakıt ve diğer kaçakçılık türlerinde kazandıkları parayı yasal akaryakıt ticaretinde sermaye olarak kullanmış olup şimdi "son derece saygın iş adamları olarak görülüyorlar" (Görüşme 80). Samsun'da bir kolluk gücü görevlisi, devlet bürokrasisiyle yapılan işbirliğine dikkat çekerek daha da ileri gitmektedir: "Akaryakıt kesinlikle şebeke işi; çünkü getiren taraf var, depolayan taraf var, iç piyasaya süren taraf var. Bir kişinin alıp getirip sattığını düşünmek mümkün değil. Kesinlikle organize. Daha önce biliyorsunuz bu Adana tarafında boru hattından petrol çalan bir grup vardı Samsun- Terme'de. Çok zengini de var, çok bürokratik olanı da var. Devlet de bunu biliyor" (Görüşme 114).

İddiaya göre, kolluk kuvvetleri küçük rüşvetler karşılığında bazı "imtiyazlı" kişilerin yasadışı akaryakıt kullanmasına bazen göz yummaktadır: "O yörenin de küçük çaplı memurları onu da biliyordur yani yerel karakol, yerel jandarma, onlar da 3-5 nemalanıyor orada. Bunlar zaten bu işleri yapanlar genellikle küçük semtlerin kulüp başkanları, kenar mahalle işte, Sultanbeyli, Sultangazi, bilmem ne köy, oranın başkanları falan adamlar vardır, mafya tipler yelekli, oranın popüler adamları, arsa sahipleri, arazi sahipleri, nüfuslu insanlar" (Görüşme 78, İstanbul, Gümrük Müşaviri).

Başka bir katılımcıya göre, Suriye savaşıyla birlikte akaryakıt kaçakçılığı farklı bir şekil almıştır. Türkiye'nin Suriye'ye müdahalesinden sonra bağımsız muhalif güçlerin kontrolündeki bölgelerden yakıt kaçırılıyor ve bu organizasyon Türk ordusunun gözetimi ve kontrolü altında yürütülüyor: “Benim duyduğum yine tankerlerde doldurup, öyle muhalif bölgeden falan, bizim Reyhanlı'dan... Benim gördüğüm bir şey değil ama orada halkın kendi arasında konuştuğu bu” (Görüşme 52, Mersin, İş İnsanı).

Kaçak mazot Rusya, Bulgaristan, Romanya, İran, Irak ve Suriye'den, LPG Libya ve Cezayir'den ham petrol ise Orta Asya ülkelerinden gelmektedir. Yasadışı yakıt ticareti, birincil olarak Akdeniz ve Karadeniz üzerinden büyük limanlarda demirleyen gemiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Kaçırılan akaryakıt daha küçük gemilere aktarılmakta, alternatif bir yöntem olarak, gemi kaptanları da gemilerinin yakıt tanklarından gizlice yakıt satabilmektedir. Kamyonlarla kaçırılan mazot daha çok Gürcistan, Yunanistan ve Bulgaristan'dan gelmekteyken, değeri düşen Türk Lirası nedeniyle bu artık kârlı değildir. Yine de bu ülkelerdeki fiyatların çok düşük olması nedeniyle Irak ve Suriye'den kaçakçılık devam etmektedir (Görüşme 23, Şanlıurfa, Avukat).

Deniz kaçakçılığı, özellikle toptan kaçakçılıkta önemli bir rol oynamaktadır. Kaçakçılar Türkiye'ye bu yöntemle muazzam miktarda yakıt getirmektedir. Petrol ürünleri uluslararası sularda bir tankerden küçük teknelere aktarılarak dağıtılmaktadır. Tanınmış örneklerden biri Libya-Türkiye rotasıdır. Libya'da küçük gemiler açık denizde bekleyen büyük tankerlerden yakıt doldurup Malta'ya gitmektedir. Bu gemilerin toplamda yaklaşık 500 ton yakıt taşıdığına inanılıyor. Malta'da sahte belgeler hazırlanır. Bu gemiler Kerç (Kırım) veya Gürcistan limanları gibi çeşitli limanları dolaştıktan sonra Türkiye'ye gelir (Görüşme 2, İstanbul, Gümrük Yetkilisi).

Önemli bir toptan yakıt kaçakçılığı rotası da Orta Asya'da başlamaktadır. Orta Asya'daki akaryakıt rafinerilerinin yetersizliği nedeniyle Türkmenistan ve Özbekistan'dan Türk firmaları tarafından büyük miktarlarda ham petrol (10-50 milyon galon) ithal edilmektedir. Bu şirketler gerçekte aldıklarından daha az satın aldıklarını beyan ederek eksik bildirilen miktarı karaborsada primitif yeraltı rafinerilerine satmaktadır (Görüşme 161, Kayseri, Gazeteci).

Toptan kaçakçılığın bir başka örneği de boru hatlarından çalmaktır: “Duyduğum 3km boyunda küçük köstebeklerle, del geçler var ya onlarla, işte 5-10cm çaplı boruları döşeyerek, bir seferde 20-30 boru birden döşeyerek sınırın diğer ucundan bizim güneydeki illere kontrol edilemeyen

noktalarında birbirine bağlantı kurulan, boru hatları dediğimiz, yani suni plastik boru hatları ile transfer ediyorlardı” (Görüşme 179, İzmir, enerji sektöründeki bir derneğin önemli bir üyesi).

Rapor edilen son ve en ilginç toptan kaçakçılık yöntemi de daha az gümrük vergisi ve ÖTV ödemek için yakıtın başka bir ürün olarak beyan edilmesidir. Örneğin, dizelin yoğurt olarak beyan edildiği veya gizlemek için yağ eklenerek geçirildiği durumlar vardır (Görüşme 223). Başka bir vakada, kaçakçı, bir gaz konteynerini kısmen yakıtla, kalan kısmı da havayla doldurarak konteyner kontrol edildiğinde tıslama sesi çıkardığı için havayla dolu olduğu izlenimi vermektedir (Görüşme 203, Ağrı, Kolluk Görevlisi).

ii. Karınca ticareti

Yakıt konusunda karınca ticareti tabii ki sigara ve alkollü içkilerin karınca ticaretinde olduğu gibi yolcular veya ev üreticileri tarafından gerçekleştirilen herhangi bir bireysel sınır ötesi kaçakçılık anlamına gelmez. Akaryakıt kaçakçılığı durumunda "parça / karınca ticaret" olarak adlandırılan şey, yine de minimum bir organizasyon ve bazı yaratıcı yöntemler gerektirmektedir, ancak kaçakçılığın boyutu oldukça küçüktür.

Bu küçük ölçekli kaçakçılıkta kamyon şoförleri ön plandadır. Görünen odur ki ülkeler arası gelip giden bu kişiler tanklarına izin verilen sınırlardan daha yüksek miktarda mazot koymaktadır. Irak ve İran'daki mazot fiyatı Türkiye'dekinin neredeyse yarısı olduğu için, bu fazladan miktar müşterilere sundukları nakliye fiyatlarını düşürmeye olanak sağlar.

Çok benzer bir yöntem de, farklı yöntemler kullanarak gümrük vergisi muafiyetlerini aşmak veya kötüye kullanmaktır. Uzmanlara göre, kamyonların ülkeye 550 litre yakıt getirmesine izin verilmektedir. Kaçakçılar yasal olarak aldıkları mazotu yasadışı olarak satarlar. 550 litreden fazla getirdiklerinde yakıtı gizlerler: "Gümrük ve Ticaret Bakanlığının belirlediği bir limit vardır tırlarda, 550 litre örneğin muafiyeti, adam 550 litre değil de 1000 litre getiriyor...Depoda saklıyor veya depoda bir bölüm yapabiliyor" (Görüşme 50, Mersin, Gümrük Memuru).

Görünürde yasal olan alternatif bir yöntem de izin verilen 550 litre mazotu İran'da sınıra yakın bir istasyonda doldurup Türkiye'ye geri gelerek boşaltmak, sonra İran'a geri dönmek, depoyu tekrar doldurmak ve Türkiye'ye tekrar dönmektir. Bu "git-gel" yöntemini Ankara'daki bir gümrük memuru şöyle hesaplamaktadır: “Adamın 550 litre zaten yasal muafiyeti var. Rize'ye kadar gelmiş, 100 litresini yakmış, 450 litre kalmış ve geri gidecek Sarp'a. Bir 50 litre daha yakıyor. Geriye kalan

350 litreyi yurt içinde bırakıyor... O zaman ne oluyor? Rize tarafı, Sarp-Artvin taraflarında bu anlamda bir piyasa oluşabiliyor” (Görüşme 95, Ankara, Gümrük Memuru).

Bir diğer yerli kaçakçılık yöntemi de büyük teknelerden yakıt çalıp el altından satmaktır. Bu yöntem şu şekilde açıklanabilir: İlk olarak, gemideki herkesin izne çıkmasını beklerler. Bekçinin anlaşma yaptığı kalan kişiler bidonları yakıtla doldurmaya başlar ve bunları diğer teknelerle değiştirir. Bu insanlar genelde balıkçıdır. Bir uzman, bu büyük gemilerin binlerce litre depolama alanına sahip olduğunu, ancak çalınabilecek miktarın birkaç tenekeden fazlasını geçemeyeceğini, bunun 1.500 litreye eşit olduğunu belirtti. Bu şekilde mürettebat hırsızlığı fark etmez (Görüşme 115, Samsun).

Çok çeşitli bu yöntemlerin yanı sıra, tam anlamıyla kaçakçılık olmasa da, yine de yasadışı olan vergi kaçakçılığında da kısaca bahsedilmelidir. Aslında, akaryakıt ürünlerine uygulanan ağır vergiden kaçınmanın iki yolu vardır: Birincisi, balıkçılara ve çiftçilere kamu sübvansiyonu olarak verilen vergi muafiyetinden yararlanmaktır. Çiftçiler ve balıkçılar ihtiyaç duyduklarından daha fazla miktarda vergiden muaf mazot satın alır ve depolar, daha sonra depolanan bu mazotu yasal fiyatın altına satarlar. İstanbul'da bir gazeteciye göre, mazot satmak balık tutmak için denize açılmaktan daha kazançlı bile olabilir: “Balıkçı teknesi Karadeniz'e açılmıyor, açılmayabilir ama niye? Vergisiz mazotu piyasaya satarak, küçük bir kâr ile ya da ciddi bir kâr ile satarak, balıkçılıktan elde edeceğinin fazlasını elde etme ihtimali bile var” (Görüşme 80, İstanbul).

İkinci yol fatura veya değerlendirme dolandırıcılığıdır. Hükümet 2007 yılından bu yana yasadışı akaryakıtı incelemek ve tespit etmek için markerler kullanmaktadır. Sonuç olarak, akaryakıt kaçakçılığı son birkaç yılda önemli ölçüde azalmıştır (bkz. "*Arzda zaman içinde değişiklikler*" bölümü). Ancak, bu etkili kontrol yöntemi, birçok benzin istasyonunu faturasız mazot satmaya itmiştir. Başta inşaat firmaları olmak üzere bazı firmalar gider kaydetmek için faturaya ihtiyaç duyduklarında akaryakıt firmalarından fatura isteyerek sadece faturada gösterilen yakıtın KDV'sini öderler. Aslında yakıtı satın almazlar. Bu şekilde, akaryakıt şirketleri vergisi ödenmiş yakıt olarak piyasa fiyatının altında satmaktadır.

Perakende pazarlama

Ankete katılanların ifadelerine göre, yasadışı petrol, büyük şehirler de dahil olmak üzere ülkenin dört bir yanında satılmaktadır. Ancak, bu satışlar yeraltında yapılmakta olup bazı durumlarda bir referans gerektirmektedir. Ticari kamyon trafiğinin yoğun olduğu yollarda "ucuz mazot" tabelaları

olan istasyonlarda pek çok kaçak akaryakıt satışı sunulmaktadır. Birçok örnek arasından seçilen aşağıdaki dört alıntı, Türkiye'de kaçak akaryakıtın perakende satışının durumunun altını çizmektedir:

“Adana-Mersin, Adana-Osmaniye arasındaki-şehir merkezi hariç- anayoldaki petrolerin hepsinde vardır, tabelada yazar. Mesela; 6.50 dizel motorin fiyatı, 5.40-5.50 yazar... ismi çok bilinmedik marka petrolerde var, onlarda daha az denetim olduğu için” (Görüşme 40, Adana, Akaryakıt ve cep telefonu kullanıcısı).

“İzmir'de Turgutlu'ya giderken yol üstünde... Menemen Aliğa'ya giderken buluyoruz. Uşak'a giden yol üstünde buluyorum. Çanakkale'ye giden yol üstünde buluyorum. Zaten doğuda çok, Bitlis tarafı, Van tarafı sonra Muş ile Diyarbakır arası Kulp'tan giden yol, Elazığ'dan Bingöl'e giden yol... Eskisi gibi yok ama biz desek de yok yine de var” (Görüşme 178, İzmir, Akaryakıt kullanıcısı).

“Geçenlerde Antalya'dan geliyordum, Bolvadin taraflarındaydım... Bana kendi söyledi pompacı, 'abi' dedi 'hakiki mi alacaksın, kaçak mı alacaksın' dedi, 'yok' dedim 'bu kendi aracım. Öteki tır olsaydı güzel teklifi ama sen orijinal koy' dedim. Kendi söyledi” (Görüşme 75, İstanbul, Akaryakıt kullanıcısı).

“Akaryakıt, bütün petrolerde mevcut şu an, kaçak. Aracınızla zaten girdiğiniz zaman, işte faturalı, faturasız, soruyorlar size. Faturasız zaten kaçaktır” (Görüşme 203, Ağrı, Kolluk Kuvveti Görevlisi).

Bununla birlikte, görüşülen kişiler büyük tüketicilere toptan satılan mazot miktarının gerçek benzin istasyonlarında satılan miktara kıyasla daha yüksek olduğunu iddia etmektedir: “Akaryakıtı sadece istasyon olarak değerlendirmeyin, akaryakıtın en çok tüketildiği yerler otoyol inşaatları, madenler, diğer inşaatlar. Türkiye'nin çok büyük inşaat sektörü var, maden sanayi var, madenler inanılmaz tüketim yapıyor. Yani işe o boyutunda bakmak lazım sadece istasyon gözü ile bakmayın” (Görüşme 179, İzmir, enerji sektöründe bir derneğin önemli bir üyesi).

Buna ek olarak, tankerler mobil benzin istasyonu işlevi görmektedir: “Tircılardan alıyoruz. Fazla deposu oluyor, fazla veren oluyor, ek deposu oluyor... Yani getiriyoruz, ondan çekiyoruz hortumla bir şekilde” (Görüşme 157, Kayseri, Akaryakıt kullanıcısı); “Aylık yüzde 10-15'ini temin edebiliyoruz yani... (Aktarım) Pompa (ile), bütün tankerlerde var zaten” (Görüşme 122, Samsun, Akaryakıt, Kullanan). “Servis geliyor yani kendilerine” (Görüşme 122, Samsun, Yakıt kullanıcısı).

Bu mobil benzin istasyonlarından bazılarının otobüs veya minibüs istasyonlarında bile "teslimat hizmeti" vermek suretiyle yasadışı mazot satacak kadar cüretkâr oldukları bildirilmektedir (Görüşme 40, Adana).

Bölgesel farklılıklar

Kaçak akaryakıtta erişilebilirlik, kaçakçılık yollarına ve üretim alanlarına yakınlıklarının yanı sıra kontrollerin yoğunluğuna bağlı olarak bir bölgeden diğerine değişmektedir. Markerların kullanımı da bazı bölgelerde daha etkili, bazılarında ise daha az etkili olabilmektedir. Ham petrolün üretildiği Batman ve boru hatlarının geçtiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kaçak akaryakıt oldukça yaygındır. Bölgenin birçok petrol ülkesiyle sınırı vardır: “Şöyle, 200 kilometre gidersen, örnek vereyim, Batman, yani 300 km. 180 km. gidersen, Ağrı. 70 km. gidersen Doğubeyazıt. Bir 50 km. gidersen, sınırdasın. Yani burada kaçağı daha rahat bulursun İstanbul’dan” (Görüşme 197, Erzurum, Akaryakıt kullanıcısı). Ham petrolü yukarıda açıklandığı gibi boru hatlarından çalarak elde etmek de mümkündür. Yakıt, yeraltı rafinerilerinde yasadışı ham petrol işlendikten sonra üretilip satılmaktadır. Ankete katılanlar, bu faaliyetin kolluk kuvvetlerine rüşvet vermeyi gerektirdiğini vurgulamaktadır (Görüşme 136, Batman, İş İnsanı).

Kaçak akaryakıt kullanımı Akdeniz bölgesinde de bir dereceye kadar yaygındır. Bir katılımcıya göre, Suriye sınırındaki Antakya'da nüfusun yarısından fazlası kaçak akaryakıtı tercih ediyor: “Fiyatı İzmir’den atıyorum Antalya’ya geldiniz, Mersin’e geldiniz, Adana’ya geldiniz, Osmaniye’ye geldiniz, belki Hatay’da buradakinin yarı fiyatını bulursunuz” (Görüşme 36, Adana, Yakıt kullanıcısı). Hatay ilginç bir örnektir: KOM raporlarına göre Hatay, 2011-2014 yılları arasında ele geçirilen kaçak akaryakıt miktarı bakımından açık ara birinci sırada yer almıştı. Ancak Hatay 2014 yılından sonra ilk 20 il arasında bile değildi; ama 2011-2017 döneminde %14,2 ile zirvedeki yerini korurken, onu İzmir (%13,4) ve İstanbul (%9,0) takip etti. Suriye sınırında alınan fiziki ve askeri tedbirler bu düşüşte önemli rol oynamış olabilir.

Diğer bölgelerde, çiftçiler ve balıkçılar tarafından uygulanan karınca ticaret dışında, yasadışı yakıtın sistematik satışı günümüzde oldukça nadirdir. Bazı katılımcılar, Türk Lirası’nın hızlı değer kaybından önce otobüs ve kamyonların tanklarını Gürcistan veya Bulgaristan'da Türkiye'den daha düşük fiyatlarla yasal miktarlarda mazotla doldurup fazla mazotları Karadeniz ve Batı Marmara gibi bölgelerde sattıklarını söylemektedirler. Ancak Türk Lirası'nın büyük değer kaybı bu ticareti

kârsız hale getirdiği için bu ticaret en azından uzun bir süreliğine tamamen durduğu gözlemlenmektedir.

Arzda zaman içinde değişiklikler

Daha önce de belirttiğimiz ve çeşitli sebeplerini açıkladığımız gibi, akaryakıt kaçakçılığı önemli derecede azalmıştır. KOM raporlarına göre (Şekil I.2) ele geçirilen kaçak akaryakıt miktarı 2013 yılında 17 milyon litreye kadar yükselmişti. Daha sonra 2015 yılında 5 milyon litre civarına gerilemiş ve sonraki yıllarda da bu seviyede kalmıştır. Ayrıca, enerji sektöründeki bir derneğin önde gelen bir üyesi, "fiziksel kaçakçılığın önceki yıllara göre yaklaşık %95 azaldığını" ve "insanların daha az riskli olan ikinci yöntemi (vergi kaçırma) tercih ettiği için bu yöntemin ölmek üzere olduğunu" öngörmektedir (Görüşme 179).

En temel ve verimli karşı önlem ulusal markerların kullanılması olmuştur.²⁵ Marker kullanımı Ocak 2007'den itibaren yürürlükte olup, o tarihten bu yana fiziksel kaçakçılık önemli ölçüde azalmıştır. Bu önlemin bir gümrük memuru tarafından açıklanan başarılı sonucu oldukça şaşırtıcıdır: "Meclis tarafından yayınlanan ve markerler kullanılmadan önce kaçak petrolün toplam değerinin 35 milyar dolar olduğunu belirten raporlar vardı" (Görüşme 2, İstanbul, Gümrük Memuru).

Ne yazık ki, kaçakçılık örgütleri vazgeçmiş değildir. Akaryakıt kaçakçılığının ulusal markerların tedariki yoluyla da yapılabileceği bildirilmektedir. Kaçakçılar, markerleri yakıtla gereken minimum konsantrasyonda karıştırarak marker kimyasallarından tasarruf eder. Ekstra marker daha sonra kaçak yakıtla karıştırılır: "Marker satanlar yakalandı, bir kere öyle oldu. Bir kere marker arttıranlar vardı mesela, onun belli bir ölçütü var 'şundan az, şundan çok olamaz' diye bir konsantrasyon aralığı var. Orada düşük konsantrasyondan katıp, fazlasını arttırıp, onu da kaçak akaryakıt marker katmak için kullanan gibi bir olay vardı, o da bir kere yakalandı" (Görüşme 93, Ankara, Kamu Çalışanı).

Markerların kullanımına ek olarak, hükümet 2008 yılında petrol ve petrol ürünlerinin sınır ticaretini yasaklamış, sınır izlemede kullanılan teknik ekipmanlar geliştirilmiş ve kontroller sıkılaştırılmıştır (Görüşme 28, Kilis, Gümrük Sorumlusu). Örneğin akaryakıt istasyonları; güvenlik, finans ve

²⁵Ulusal marker, yakıtla eklenen görünmez bir kimyasal maddedir. Bu kimyasal, taklit edilemeyen gizli bir formüle sahiptir. 1.1.2007 tarihinden bu yana ülke genelinde 5015 sayılı Petrol Piyasası Kanunu uyarınca "Petrol Piyasasında Ulusal Marker Uygulaması Yönetmeliği" kapsamında kullanılmaktadır.

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun (EPDK) koordineli çalışmalarıyla çeşitli şekillerde denetlenmektedir. Van'daki bir akaryakıt kullanıcısı, eski günlerin yad ederek yasadışı yakıt ticaretinin ağır çekim ölümünü anlatıyor:

“ nceden gelip geçen herkes, sınıra yakın, Başkale civarındaki bölgede, getirdiği petrol  bölge insanına satardı. O insanlar da k r koyarak Van’a ya da şehir merkezinde satardı. Batıdan gelen kamyoncular da yapardı bunu. Böyle bir ticaret vardı. İnsanlar da bu yolla geçimlerini sağlıyorlardı. Evlerini, arsalarını almışlar, yapmışlar, etmişler ama sınırdaki denetlemelerle şu an bu iş son derece azaldı” (Görüşme 212, Van, Akaryakıt kullanıcısı)

Ayrıca Bulgaristan ve Gürcistan'dan gelen kamyon veya otobüs şoförleri tarafından mazot satışının değeri düşen Türk Lirası nedeniyle durma noktasına geldiğini tekrarlamak gerekir: “Dünya üzerinde en pahalı akaryakıtı kullanan ülkelerden biriydik. şimdi bizim paramızın değer kaybetmesi sebebiyle tam tersi olmaya başladı. Biz şu anda Bulgaristan’dan daha ucuz akaryakıt veriyoruz ve Bulgaristan’dan gelen, kendi araçlarıyla gelenler buradan akaryakıt alıp gitmeye gayret ediyorlar” (Görüşme 5, Edirne, Gümrük Memuru).

Son olarak, bazı siyasi olayların da yasadışı akaryakıt ticaretini olumsuz etkilediği unutulmamalıdır. Suriye iç savaşı ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı şehirlerde yaşanan çatışmalar (2015-2016) bu konudaki en önemli olaylardır. Hükümet, olağanüstü hal ilanıyla birlikte bölgedeki kontrolleri sıkılaştırma kararı aldı. Bu, yasadışı sınır ticareti faaliyetlerinde büyük bir düşüşe neden oldu (Görüşme 219, Van, Gazeteci).

e. Cep telefonları

Yasadışı cep telefonları "kaçak orijinal", "kaçak sahte" ve "kaçak spot" olarak gruplara ayrılır. Kaçak orijinal, yasal veya yasadışı yollarla yolcular tarafından Türkiye'ye getirilen uluslararası markaları ifade eder. Kaçak sahte, herhangi bir markanın sahtesini ifade eder. Kaçak spotlar orijinal parçalarla inşa edilir.

Kaçakçılık Yöntemleri ve Rotaları

Cep telefonları genellikle küçük miktarlarda (karınca ticareti) veya kamyon konteynirleri veya bavullara (toptan ticaret) büyük miktarlarda zulalanmış halde yolcularla birlikte ülkeye girer. Başka bir yöntem de telefon parçalara uygulanan vergiler telefonlardan daha düşük olduğundan, telefon parçalarını düşük vergi ödeyerek ithal etmek ve bunları monte ederek telefon üretmektir. Türkiye'de

resmi dağıtıcısı olmayan telefonları yasal olarak ithal etmek de mümkündür. Böylelikle ithalatçılar suni olarak düşürülmüş fiyatlarla fatura alarak çok daha düşük KDV ve ÖTV ödeyebilmektedir. Dubai'de üreticinin bilgisi dahilinde üretilen cihazların IMEI numaraları değiştirildikten sonra Türkiye'ye ithal edildiği ve daha düşük fiyatlara satıldığı da bildirilmektedir.

i. Toptan kaçakçılık

Cep telefonları küçük ama değerli olduğundan gümrükten kaçırması uygun bir mal olarak kabul edilir. Memurlar "kötü niyetli, ticari görüşlü bir yolcunun bir bavula 500 telefon koyabileceğini" belirtirken ancak "şüpheli görülürse" yakalanabileceklerini ekliyorlar (Görüşme 2, İstanbul, Gümrük Memuru). Daha fazlası bir konteynırda bulunan yüzlerce kutunun arasındaki bir kutuya gizlenebilir (Görüşme 50, Mersin, Gümrük Memuru). Bu nedenle, kaçırılmak istenen cep telefonlarını tespit etmek, tam bir tarama yapılmıyorsa veya istihbarat alınmadıysa her zaman mümkün değildir (Görüşme 228, Van, Gümrük Memuru).

İstanbul'daki yüksek rütbeli gümrük memurunun açıkladığı gibi cep telefonu kaçakçılığında "içerden sabotaj" adı verilen yöntem de kullanılmaktadır: "Havalimanlarında, sınır kapılarında bir sürü çalışanlar var. Bunun gümrük görevlisi de var, polisi de var, sağlıkçısı da var, veterineri de var, ne bileyim işte, temizlikçisi de var. İnsanların içerisinde, eğer birileri çünkü sabotaj yapacaksa, orayı iyi bilen birileriyle irtibata geçerek böyle şeyler de yapılabiliyor" (Görüşme 2).

Diğer bir yöntem ise kaçak telefonların tırların özel bölümlerinde, gümrükteki X-Ray makinelerinin onları tespit edemeyeceği şekilde kamyonun arkasına veya ortasına yüklenmesi ve X-ray'de görünmemesi için üzerinin kapatılmasıdır (Görüşme 24, Şanlıurfa, Lojistik Firma Sahibi).

Düşük değer beyanı cep telefonlarının farklı yöntemlerle kaçırılmasında da yaygın olarak kullanılmaktadır. Bunlardan biri, ithal malların faturalarında daha düşük bir fiyat beyan etmektir. Bu senaryoda, dağıtıcı olmayan biri, satıcıyla bir anlaşma yaparak malları getirir ve orijinalinden daha düşük bir fiyata ithal eder. Faturadaki fiyat düşük olduğundan, ödenen vergi de düşük olur (Görüşme 6, İstanbul, GSM Operatörü Çalışanı).

Alternatif bir değer dolandırıcılığı yöntemi de Dubai'de üretilen telefonların modelinde küçük değişiklikler yapılarak farklı bir ürün olarak Türkiye'ye sokulmalarıdır. Bu yöntem, yüksek rütbeli gümrük memurunun açıklaması göz önüne alındığında oldukça ustaca görünmektedir: "Örneğin, Samsung'tan araştırdığın zaman o malı, o Dubai için üretilmiş bir mal olarak çıkıyor ama bir harfi değişik. Örneğin, işte 9 bilmem ne filan diyor, sonuna bir İ eklenmiş oluyor. Şimdi bu vatandaş da

bu telefonu sana 36 dolar'dan beyan ediyor... Şimdi siz bunu Dubai'den araştırmaya gittiğiniz zaman, gümrük sisteminde, Gümrük İdaresi'nin bir kıymet araştırma yapma sistemi var. Karşı tarafa yazdığınız zaman, o taraf ülke diyor ki bizim sizinle ikili anlaşmamız yok, biz size bilgi veremeyiz, diyor” (Görüşme 2).

ii. Karınca ticareti

Karınca ticareti hava veya kara yoluyla gerçekleştirilebilir. Hava yoluyla yapılırsa, yasadışı cep telefonları el bagajında gizli bölmelerde veya kıyafetlerin bu amaç için özel olarak yapılmış ceplerinde gizlenir. Gümrükten araçla geçerken, telefonlar yine bu amaçla yapılan özel bölmelerde gizlenmiş olarak ülkeye getirilir. Bu tür kaçakçılık çoğunlukla yük taşıma veya özel bir seyahat etme için yurtdışına giden kamyon şoförleri veya özel şoförler tarafından yapılmaktadır. “Yasal yükün içinde veya da kabinde, dolapta, onların hacimleri biraz daha küçük tabii, getirme yönlü eğilimler var... Özellikle bu hafıza kartları çok küçük şeyler, onları üzerlerinde filan getirmeye gayret ediyorlar” (Görüşme 5, Edirne, Gümrük Memuru). Kaçak telefonların miktarı dikkate değer görünmektedir: “...Bunlar çantalar yaptırıyorlardı içlerinde bölmeli... Bu bölmelere gizli olarak, el çantasına 40 tane, 25 tane, 30 tane gizliyorlar” (Görüşme 193, Erzurum, Perakende satıcı).

Bu tür toptan kaçakçılığın rotalarına gelince, mallar çoğunlukla Uzak Doğu'da üretilmektedir. Dubai, her türlü elektroniğin pazarlanmasında ana uluslararası merkez olsa da özellikle cep telefonları için bir kaçakçılık üssü işlevi görmektedir. Kaçak ürünler oradan tüm dünyaya dağıtılmaktadır (Görüşme 28, Kilis, Gümrük Memuru). Yukarıda belirtildiği gibi, Dubai aynı zamanda malların daha düşük bir fiyata faturalandırıldığı "paralel ithalatın" birincil kaynağıdır (bkz. Yukarıdaki değer değer beyanı) (Görüşme 1, İstanbul, Gümrük Memuru). Dubai'den Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgelerine gelen telefonlar, Suriye, Irak ve İran gibi çeşitli komşu ülkelerden transit geçiş yapar (Görüşme 161, Kayseri, Gazeteci ve Görüşme 173, Bursa, Telefon kullanıcısı). Kıbrıs da kaynak ülkeler arasında da belirtilmektedir (Görüşme 190, İzmir, Gazeteci).

En çok tercih edilen, yaklaşık 150 km'lik bir rota ise Kuzey Irak Kürdistanı'ndaki Erbil'den başlayıp Batman'a, ardından Cizre'ye giderek Silopi'de sona erer. Bu şehrin kaçak telefonların Türkiye'nin dört bir yanına dağıtıldığı bir merkez olduğu iddia edilmektedir (Görüşme 136, Batman, İş İnsanı ve Görüşme 161, Kayseri, Gazeteci).

Alternatif olarak, Uzak Doğu'da üretilen cep telefonları (örneğin Xiaomi) deniz yoluyla da Türkiye'ye sokulmaktadır. Katılımcılara göre, kaçakçılar bir araya gelip bir konteynırı doldururlar. Bu konteynırlar gemiyle Mersin'e gelir; daha sonra herkes kendi mallarını alıp Türkiye'deki bayilere teslim eder (Görüşme 128, Samsun, Kolluk Görevlisi ve Görüşme 228, Van, Gümrük Memuru)

Telefon kaçakçılığı için bazı ikincil rotalar da vardır. Bunlardan biri Çin'de başlar; daha sonra telefonlar Dubai'ye ulaşır ve Türkiye'ye kaçırılmadan önce yasal kanallardan Bulgaristan'a aktarılır (Görüşme 5, Edirne, Gümrük Memuru). Telefonların deniz yoluyla İran'daki Bandar Abbas Limanı'na sevk edildiği ve daha sonra Doğu Beyazıt gümrük kapısından kaçırıldığı bir diğer rota da yine Çin'de başlamaktadır (Görüşme 24, Şanlıurfa, Lojistik Şirketi Sahibi).

Perakende pazarlama

Tüketiciler kaçak cep telefonlarını rahatlıkla satın alabilmektedir; bu telefonlar yaygın olarak gizli değilse de dikkatli bir şekilde satılmaktadır. Kaçak telefonlar, aynı satıcıda yasal, faturalı telefonların yanında bulundurulabilmektedir. İddiaya göre, bazı kurumsal satıcılar bile kaçak telefon satmaktadır (Görüşme 193, Erzurum, Perakende satıcı ve Görüşme 224, Van, Telefon kullanıcısı). Kayserili bir kadının belirttiği üzere, “Pazarlarda bile satılıyor artık, her yerde satılıyor telefonlar...İnternete yazınca bile artık her yerde çıkıyor telefonlar her şekilde” (Görüşme 153). Yasadışı telefon ticaretinde, kişi başına gelirin genel olarak daha düşük olması nedeniyle talebin nispeten güçlü olduğu Doğu ve Güneydoğu dışında önemli bir bölgesel fark olmadığı unutulmamalıdır.

Kaçak telefonlar çoğunlukla belirli yerlerde yoğunlaşan satıcılar tarafından satılmaktadır. Her şehirde telefon satıcılarının gruplar halinde bulunduğu bir pazar, çarşı veya alışveriş merkezi vardır. Birden fazla derinlemesine görüşmede²⁶ bu özel ve çok popüler pazarlardan bazıları ile ilgili detaylı bilgi elde edilmiştir. Şanlıurfa'da “Kapaklı Çarşı”, Erzurum'da "Cumhuriyet İş Merkezi", İstanbul'da "Tahtakale", Adana'da "Çakmak Plaza" ve "Mısır Çarşısı", Kayseri'de "Hunat Çarşısı" yasadışı telefon satışının en gözde olduğu yerlerden bazılarıdır.

Şanlıurfa'daki "Kapaklı Çarşı" bu anlamda kritik bir merkezdir. Söylentiye göre vitrinlerde değil, stokta bir sürü kaçak telefon bulunmaktadır. Müşteri stokta olmayan belirli bir telefon talep ederse,

²⁶Görüşme 16, Şanlıurfa; Görüşme 192, Erzurum; Görüşme 155, Kayseri; Görüşme 41 - 43, Adana; Görüşme 219, Van; Görüşme 73, İstanbul.

satıcı bir hafta içinde ürünü sağlayabilmektedir (Görüşme 137, Şanlıurfa, Yakıt kullanıcısı). Özel pazarlar dışında kaçak telefonlar kaçak sigara veya tütün ürünleri ile birlikte sokak satıcıları tarafından da satılmaktadır. Kaçak bir telefon kullanan bir kadın, Ağrı'daki bu sokak pazarını canlı bir şekilde şöyle anlatmaktadır: “Öğretmenevinin hemen karşısında, telefon satan biri var...Bence herkese satılıyordur ya. Yani şöyle bir şey, şimdi Ağrı'daki insanların ekonomik durumu ortada. Dolayısıyla kimsenin kimseyi ihbar edemeyeceği bir durum çünkü maddi olarak hepimiz sıkıntıda olduğumuz için, bence bu, yani tanıdık olmasına da gerek yoktur gibi geliyor” (Görüşme 200, Ağrı).

Kayseri'den gelen kaçak akaryakıt kullanıcısının açıkladığı üzere, dükkanlarda veya sokaklarda yapılan satışların yanı sıra, kaçak telefonlar ek gelir elde etmeye çalışan kamyon şoförleri tarafından da satılmaktadır: “Tırcılar getiriyorlar. Arkadaşlar getiriyor gidip gelen veya Almanya'dan akrabalar getiriyor” (Görüşme 157). Öte yandan, yasadışı cep telefonu satışları internette yaygın ve halka açık olarak yapılmaktadır. Hatta reklamlarında telefonun "yenilenmiş bir IMEI numarası ile geldiği" açıkça yazılmıştır (Görüşme 191, İzmir ve Görüşme 157, Kayseri).

Kaçak telefonların perakende ticareti çok kazançlı görünmekte, bu da pazarlanmalarını çok çekici ve yaygın hale getirmektedir. Örneğin, Türkiye'de 600TL'ye mal olan düşük kaliteli bir yasal telefon yurt dışında 150-200TL'ye alınıp kolayca 400TL'den satılabiliyor (Görüşme 24, Şanlıurfa, Lojistik Firması Sahibi). Kâr marjı sadece kaçakçıları değil, perakende satıcılarını da tatmin edecek kadar geniştir.

Ancak risk yok değildir ve bir gümrük memurunun belirttiği üzere önlemler alınmaktadır:

“Biz de burada Tahtakale'ye gidiyoruz bununla ilgili birimimiz var, Sirkeci'de dairemiz var. Alo 136'dan bize ihbar geliyor veya biz bir risk analizi yapıyoruz, ‘şu dükkanda bulunur’ gibisinden bir rapor yapıyoruz, savcılığa müracaat ediyorsunuz, arama kararı alıyorsunuz... Gidiyorsunuz orada arama yapıyorsunuz... Bazen öyle enteresan olaylar oluyor ki. Çok kutuları görürsünüz ama o kutular boştur, bir tane bir şey vardır orada. Size istediğini başka yerden getiriyor. Sizin önemli olan o deposunu bulabilmenizdir” (Görüşme 2, İstanbul, Gümrük Memuru)

Farklı cep telefonu kaçakçılığı türleri arasında, değer dolandırıcılığına dahil olan özellikle "monte edilmiş telefonlar" dikkate değerdir. Bu telefonlar yasal olarak ithal edilmiş parçaların montajı ile yapılır. Bazı katılımcılar parçaların hasarlı veya kullanım dışı telefonlardan da alındığını bildirmektedir: "Bir arkadaşımın bir oğlu var. Elektronik mühendisliği son sınıf öğrencisi. Cep

telefonları hakkında her şeyi biliyor. Türkiye'nin dört bir yanından eski telefonları topluyor, geri getiriyor, parçalarını değiştiriyor ve yepyeni hale getiriyor. Çok para kazandı" (Görüşme 105, Artvin, telefon kullanıcısı).

Artık yasal kanallardan pazarlanmayan kaçak eski moda "tuşlu" telefonlarda piyasada alıcı bulunduğu söylenmektedir. Bunlar daha çok akıllı telefon kullanamayan yaşlılar ve askeri personel tarafından, üslerde akıllı telefona izin verilmemesi nedeniyle, tercih edilmektedir. (Görüşme 40, Adana, Telefon kullanıcısı). Adana'dan kaçak telefon kullanıcısı bu telefonların fiyatlarının "Absürt, hemen yanındaki çorbacının çorba fiyatına telefon satılıyor" olduğunu açıklamıştır (Görüşme 91 ve Görüşme 40, Adana).

Kaçak telefonların ticareti kazançlı ve yaygın olmasına rağmen, bu ticaretin önünde iki ciddi engel vardır. Birincisi IMEI numaraları, ikincisi bayi garantisi ile ilgilidir. Bununla birlikte, perakende satıcıların bu engelleri aşmak için bazı ilginç yollar icat ettiği ve geliştirdiği görülmüştür.

Cep telefonlarının yasadışı ticaretinde en büyük engel IMEI numara uygulamasıdır. Kaçak telefonlar bu numaranın izlenmesiyle ele geçirilebilir. Ancak, bunun üstesinden gelmek için çeşitli yöntemler mevcuttur. Burada en önemli nokta, telefonun bloke olmasına neden olmayacak bir IMEI numarası bulmaktır. Numaralar sürekli kontrol edilir ve aynı numaranın birden fazla telefon tarafından kullanıldığı tespit edilirse, bu numarayı kullanan her iki telefon da bloke edilir.

En "popüler" yöntem, IMEI numaralarını kullanılmayan cihazlardan kaçak telefonlara aktarmaktır. Samsunlu bir telefon satıcısı bu yöntemi bir uzman olarak net bir şekilde açıklıyor: "Eski cihazlar, kullanılmayan, arızalı cihazların IMEI numaraları, zaten elle yazabiliyorsun o kodları telefonda öyle bir program var. Onun numarası başka bir yere kopyalanıyor. Benim dükkanımda şu an belki üç yüz tane vardır o şekilde bozuk telefon, arızalı telefon" (Görüşme 116).

"Tuşlu telefonlar" geçerli bir IMEI numarası almak için çok güvenli bir yöntemdir. Bu basmalı düğme telefonların fiyatları bilindiği için sadece IMEI numaralarını çok daha yüksek fiyata satın alınan kaçak bir telefona aktarmak için bu telefonlar 150-200 liraya alınabilmektedir: "Bir şarkı için tuşlu telefon alıp IMEI numaralarını yurtdışından getirdikleri telefonlara aktaran insanlar duydum ve gördüm (Görüşme162,Bursa, Telefon kullanıcısı değil). Bununla birlikte, IMEI numarasının aktarılmasının her telefon markası ve modeli için mümkün olmadığı bildirilmiştir. IMEI'yi iPhone ve Samsung gibi belirli markaların modellerinde çoğaltmak zorlaştıysa da Xiaomi veya Huawei için hala mümkün olduğu bildiriliyor (Görüşme 24, Şanlıurfa, Lojistik Şirketi Sahibi).

İkinci engel bayi garantisi ile ilgilidir. Kaçak telefonlar faturayla satın alınamadığından, üretici garantisi geçerli değildir. Bu kullanıcı için önemli bir dezavantaj olsa da, muazzam fiyat farkı nedeniyle bazı kullanıcılar tarafından göz ardı edilir. Öte yandan, satıcılar, özellikle orijinal kaçak ürünlerde, daha talepkâr müşteriler için bir çözüm olarak "baby garantisi" sunmakla yükümlüdür. Perakende satıcıları, cihazın arıza yapması durumunda alıcıya belirli bir süre her türlü onarımı üstleneceklerine dair söz verirler: “Van’da hani sürekli, genel olarak kaçak kullanıldığı için, mecburen adam da bir şey yapmak lazım, satabilmek için, ürününün arkasında durması gerekir” (Görüşme 214, Van, Telefon kullanıcısı). İlginçtir ki, Şanlıurfa’lı bir kadın satıcı bunun sadece pazarlama değil, aynı zamanda ahlak meselesi olduğunu iddia etmektedir: --“Müşteri memnuniyeti de önemli bizim için ve telefonun kendi hasarı ise bunu müşteriye indirgemek doğru olmaz, etik de değil, iş ahlakına da uygun değil” (Görüşme 139, Şanlıurfa, Perakendeci satıcı).

Arzda zaman içinde değişimler

Türkiye’de kaçak telefon satışları hala yaygın olsa da, gümrük kontrollerinin sıkılaştırılması ve bir taraftan yeni kuralların yürürlüğe konması, diğer taraftan olumsuz ekonomik gelişmeler nedeniyle cep telefonu kaçakçılığının azaldığı görülmektedir. KOM raporlarında, ele geçirilen cep telefonu sayısı 2011 yılı itibariyle mevcuttur (Şekil I.5). Ele geçirilen telefon sayısı 2011 yılında 100 bin iken iki yıl içinde 2013 yılında 400 bine yükselmiştir. Bunu hızlı bir düşüş izlemiştir. 2016 yılına gelindiğinde yakalanan kaçak telefon sayısı 100 bine düşmüş ve o günden bu yana bu seviyede kalmıştır.

İstanbul’daki aynı yüksek rütbeli gümrük memuru, yasal bir boşluğun nihayet düzene kavuşarak önemli bir kaçakçılık yönteminin önlediğini açıklamaktadır. Eskiden yabancı pasaporta kayıtlı telefonlar denetlenmiyor, yani pasaportların belirtilen tarihlerde ülkeye giriş ve çıkışlarda kullanılıp kullanılmadığı kontrol edilmiyordu. Bu şekilde binlerce telefon Türkiye’ye getirilirdi. Bir kere getirildikten sonra, bu telefonlar yaklaşık 140TL’ye bir IMEI numarası edinebiliyordu. Ancak, bu tutarsızlık fark edilerek düzeltilmiş olduğunda artık telefonların bu şekilde kaçırılması mümkün olmamaktadır (Görüşme 2).

Buna ek olarak, taksitlerle ilgili düzenleme de yasadışı ticareti etkilemiş görünmektedir. Kredi kartı alışverişlerinde telefonlara taksit seçeneği verilmemeye başlandığında insanlar fatura üzerinden taksit imkanı sunabilen telekomünikasyon şirketlerine geçmiştir. Bu durum, müşterilerin taksit imkanı olmaması nedeniyle kendilerinden telefon satın alamamalarına sebep olarak küçük

perakendecileri olumsuz etkilemiştir: “Cihazlara devlet tarafından kredi kartına taksit uygulaması kaldırılınca bayağı bir sıkıntı yarattı ve bu bizi de etkiledi. Kişi artık Turkcell'in, Vodafone'un, Türk Telekom iletişim merkezlerine giderek faturaya ek şeklinde cihazını satın alıyor. Faturaya ek örneğin 2000 lira bir cihaz 12 ay sonunda aboneye 2 bin 600 liraya mal olmuş oluyor. (Bu)şirketler üzerinden taksitlendirme yapılıyor ama bizde böyle bir uygulama artık yok” (Görüşme 30, Hatay, Perakende satıcı).

Kaçak, markalı sigara, alkollü içecekler ve akaryakıtta da olduğu gibi Türk lirasının değer kaybı cep telefonlarına dolayısıyla kaçak telefonlara olan talebi de olumsuz etkilemiştir: “Bu arada (kaçak telefon) kullanımı düştü, çünkü dolar kurundan çok fazla etkilendi, çok daha düşük fiyatlaraydı ama son 2 yılda doların 6 lira olması fiyatını artırdı, aradaki makas daraldı aslında” (Görüşme 137, Şanlıurfa, Akaryakıt kullanıcısı).

İran'daki ekonomik kriz cep telefonlarının yasadışı ticaretini olumsuz etkilemiş gibi görünmektedir: “Ambargodan sonra, İran'daki bir, nasıl anlatayım ben sana, bizim burada bir anda her şey 2 katına çıktı ya, İran da son 1 yıldır onu yaşıyor. Ondan dolayı elektronik ve telefon pahalı. O yüzden gelmiyor” (Görüşme 201, Ağrı, Gazeteci).

Cep telefonlarına olan talebin azalmasına dair sağlam öngörülerde bulunmak zor olup ancak kabaca tahminde bulunmak mümkündür. Bir GSM operatörü çalışanına göre, ekonomik krizden önce yıllık telefon satışları 13 ila 14 milyon adet civarındaydı. “Satışlar şu an ise herhalde 10-11 milyon çizgisindedir diye düşünüyorum” (Görüşme 6, İstanbul).

V. Yasadışı ticaretle mücadele: Yasal çerçeve

Projedeki hukuk danışmanımız Ernst&Young (EY) – Türkiye, konuyla ilgili iki mini rapor hazırlamıştır. Bunlardan ilki, kısa bir tarihsel geçmiş de dahil olmak üzere projeye ilgili suç türleri kapsamında Türkiye'de geçerli olan yasal çerçeveyi içermektedir. İkincisinde, mevcut mevzuatta veya uygulamada yapılması gereken değişikliklere ilişkin öneriler veya projeye ilgili suçlarla mücadeleye yardımcı olabilecek yeni düzenlemeler yer almaktadır. EY – Türkiye ekibi, SAM'ın nitel raporu başta olmak üzere projenin hem nicel hem de nitel bulgularından yararlanmışır. Bu bölümde bu iki rapor temel alınmakta, bunlardan yoğun bir şekilde alıntılar sunulmaktadır.

Aşağıda, alt bölüm A'da mevcut mevzuat özetlenmekte, alt bölüm B'de mevcut mevzuatta yapılabilecek değişiklikler hakkında somut önerilerde bulunmaktadır.

A. Mevcut mevzuat

Temel suçlar ve cezalar Türk Ceza Kanunu (TCK) kapsamında düzenlenmiş olsa da yasadışı ticaretle ilgili düzenlemeler ve yaptırımlar farklı yasalar kapsamında da görülebilmektedir. Ayrıca usulüne uygun olarak yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar, Anayasa'nın 90. maddesi uyarınca kanun hükmündedir. Yasadışı ticarete karşı milletler arası antlaşmalar açısından da dikkate alınması gereken bir dizi önlem ve yaptırım mekanizmaları vardır. Kaçakçılık fiilleri ve yaptırımları ile kaçakçılığı önleme, izleme, araştırma usul ve esaslarını düzenleyen 5607 sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu, alkollü içecekler, tütün ürünleri, cep telefonları ve akaryakıt ürünlerinin yasadışı ticaretini yasaklayan düzenleme ve yaptırımlar ile ilgili temel yasadır. Ayrıca, fikri ve sınai mülkiyet haklarını ihlal edilerek gerçekleştirilen yasadışı ticarete ilişkin suç ve yaptırımlar, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ve 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu kapsamında öngörülmektedir. Benzer şekilde, 5015 sayılı Petrol Piyasası Kanunu, 4733 sayılı Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ve diğer çeşitli yasalar kapsamında yasadışı ticareti yasaklayan ve yaptırımlara bağlayan birçok düzenleme yapılmıştır.

Türkiye'nin gümrük bölgesine giren ve çıkan eşyaya ve taşıt araçlarına uygulanacak kurallar4458 sayılı Gümrük Kanunu kapsamında belirlenmiş olup bu kuralları ihlal eden kaçakçılık suçları ve cezaları Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu kapsamında düzenlenmiştir. Bu bakımdan gümrük kaçakçılığı, Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu kapsamında tanımlanan fiillerin işlenmesi yoluyla gümrük kurallarına aykırılık gümrük kaçakçılığı olarak tanımlanabilir.

Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nda kaçakçılığa konu olan eşya ile ilgili bir istisna bulunmamaktadır. Bununla birlikte, bazı kaçakçılık suçlarını teşkil eden fiillerin konusu oluşturan eşyanın akaryakıt, tütün, tütün ürünleri, etil alkol, metanol ve alkollü içkiler olması halinde cezada bir artırım öngörülmektedir.

Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nda öngörülen kaçakçılık suçlarında, suçlular adli para cezasının yanı sıra hapis cezası da alabilmektedir. Kaçakçılık fiilleri teşebbüs aşamasında kalsa dahi, bu fiiller tamamlanmış gibi cezalandırılır ve fiilin teşebbüs aşamasında kalması nedeniyle cezada

indirime gidilmez. Kural olarak, kaçakçılık suçlarında hapis cezalarının en düşük sınırı 6 ay iken, tütün, tütün ürünleri ve alkollü içki kaçakçılığında bu sınır bazı suçlarda 3 yıl, bazı suçlarda ise 4 yıldır. Akaryakıt için alt sınırlar cezai işleme bağlı olarak 2, 3 ve 4 yıl hapis; cep telefonları için ise, söz konusu suça göre farklılık gösterir şekilde 6 ay, 1 yıl ve 2 yıl haptir. Belirtmek gerekir ki, fiili işlediği sırada 12 yaşını doldurmamış çocukların cezai sorumluluğu bulunmamakta olup bu kişiler hakkında, ceza kovuşturması yapılmamakta, ancak çocuklara özgü güvenlik tedbirleri uygulanabilmektedir.

Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nda düzenlenen en ağır yaptırımlara tabi olan eşya grubu tütün, tütün mamulleri ve alkollü içeceklerdir. Bu kuralın tek istisnası, söz konusu eşyanın Devletin siyasi, ekonomik veya askeri güvenliğini bozabilecek veya çevreyi veya halk sağlığını tehdit edebilecek nitelikte olmasıdır. Bu durumlarda, suçlar daha ağır cezalara tabi olabilir.

Suçta tekerrür gibi cezada artırım uygulanmasını gerektiren haller dışında, kaçakçılık suçunun yaptırımı olarak öngörülen hapis cezaları cep telefonlarında 6 yıla, tütün, tütün mamulleri ve alkollü içkide 22,5 yıla kadar çıkabilmektedir.

Adli para cezalarına gelince; kaçakçılık suçunun konusunu oluşturan kaçakçılık fiiline bağlı olarak tütün, tütün mamulleri ve alkollü içki kaçakçılığında 60 bin güne kadar adli para cezası verilebilmektedir. Mahkeme tarafından günlük üst sınır olan 100TL üzerinden uygulanan varsayımsal 60.000 günlük adli para cezası hesaplandığında ceza 6 milyon TL'ye ulaşmaktadır. Bu suçun örgütlü faaliyet çerçevesinde işlenmesi halinde 12 milyon TL'ye kadar adli para cezası uygulanabilmektedir.

Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nun 9'uncu maddesine göre, kaçak eşya bulunduğu şüphe edilen her türlü kap, ambalaj veya taşımaya yarayan diğer araçlar, yükler ile kişiler üzerlerinde yetkililerce yapılan arama sonucunda kaçak eşya tespit edilmesi halinde, bu eşyaya derhal el konulmaktadır. Yukarıda belirtilen maddelere ek olarak, suçların işlenmesinde kullanılan taşıtlara da el konulabilmektedir.

Müsadere, işlenen bir suça ilişkin belirli eşya veya kazançların mülkiyetinin Devlet'e aktarılması demektir. Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu'nun 13'üncü maddesi müsadere ile ilgili özel düzenlemeler içermekte olup hem eşyaya hem de kazançlara el konulabileceğini belirtmektedir.

Yargılama sonunda hükmolunan ceza iki yıl veya daha az hapis veya adli para cezası olarak neticelenirse, mahkeme hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verebilir. (12 yaşını

doldurmamış çocuklar ile ilgili önceki açıklamalarımız ise bakidir) Yasada öngörülen diğer koşulların mevcudiyeti ve temel cezada indirim gerektiren bir durum olmaması halinde;

- Tütün, tütün ürünleri veya alkollü içecekleri içeren kaçakçılık suçlarında, bu malların kaçakçılığında alt hapis sınırı 3 yıl olduğundan, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına hükmedilmesi kural olarak mümkün değildir.
- Akaryakıt durumunda da, hapis cezasının alt sınırının 3 yıl olduğu kaçakçılık suçlarında hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına hükmedilmesi kural olarak mümkün değildir. Ancak, hapis cezasının alt sınırının 2 yıl olduğu kaçakçılık suçlarına ilişkin alt sınırdan hapis cezasına hükmolunması halinde, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar vermek mümkün olabilir.
- Cep telefonu kaçakçılığında, suç fiillerine bağlı olarak hapis cezası alt sınırı 6 ay, 1 yıl ve 2 yıl olarak öngörüldüğünden, kanunda öngörülen diğer şartların mevcut olması ve mahkemece en fazla 2 yıl hapis cezasına hükmolunması durumunda hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına karar verilebilir.

TCK'nin 51. maddesine göre, işlediği bir suçtan dolayı 2 yıl veya daha az hapis cezasına mahkum edilen kişinin cezası ertelenebilir. Bu sürenin üst sınırı, suçun işlendiği tarihte 18 yaşını doldurmamış veya 65 yaşını bitirmiş olan kişiler için 3 yıldır. Yasada öngörülen diğer şartların mevcudiyeti ve temel cezada indirim gerektiren bir durum olmaması halinde;

- Tütün, tütün mamulleri ve alkollü içki kaçakçılığında, suçun işlendiği tarih itibarıyla 18-65 yaş arasında olanlar (18 ve 65 dahil) için hapis cezasının ertelenmesi kural olarak mümkün değildir, çünkü bu kaçakçılık suçları için alt hapis sınırı 3 yıldır. (12 yaşını doldurmamış çocuklar ile ilgili önceki açıklamalarımız ise bakidir) 18 yaşından küçük ve 65 yaşından büyük bireyler için, davaya göre ele alınması gereken cezai indirimler konusunu bir kenara bırakırsak, Mahkeme'nin hapis cezasına alt sınırdan karar vermesi durumunda hapis cezasının ertelenmesi kural olarak mümkündür.
- Akaryakıt kaçakçılığında, hapis cezasının ertelenmesi, Kanun kapsamında (18 yaşından küçük ve 65 yaşından büyük bireyler hariç) hapis cezası alt sınırının 3 yıl olduğu kaçakçılık suçlarında kural olarak mümkün değildir. Ancak, hapis cezasının alt sınırının her yaş grubu için 2 yıl olduğu işlenen kaçakçılık suçlarına ilişkin Mahkeme'nin alt sınırdan hapis cezasına karar vermesi halinde, hapis cezasının ertelenmesi kural olarak

mümkündür. (12 yaşını doldurmamış çocuklar ile ilgili önceki açıklamalarımız ise bakidir)

- Cep telefonu kaçakçılığında, hapis cezasının alt sınırı 6 ay, 1 yıl ve 2 yıl olduğundan; 2 yıla kadar hapis cezasına hükmedilmesi halinde kural olarak her yaş grubu için hapis cezasının ertelenmesi mümkündür. Öte yandan, hükmedilen hapis cezasının 2 yılın üzerinde ve 3 yıl veya 3 yılın altında olması (3 yıl dahil) halinde, 18 yaşını doldurmamış olan ve 65 yaşın üzerinde olan kişiler bakımından, hapis cezasının ertelenmesi kural olarak mümkün iken, 18 ila 65 yaş arasındaki kişiler için kural olarak mümkün değildir. (12 yaşını doldurmamış çocuklar ile ilgili önceki açıklamalarımız ise bakidir)

TCK'nin 49. maddesine göre, hükmedilen bir yıl veya daha az süreli hapis cezası kısa süreli hapis cezası olarak kabul edilir. TCK'nin 50. maddesi uyarınca, kısa süreli hapis cezası, suçlunun kişiliğine, sosyal ve ekonomik durumuna, yargılama sürecinde duyduğu pişmanlığa ve suçun işlenmesindeki özelliklere göre adli para cezasına ve diğer yaptırım çeşitlerine (kamu yararına işlerde çalıştırılması, belirli yerlere seyahat yasağı, zararın karşılanması vb.) dönüştürülebilir. Ancak;

- Kaçakçılık suçunun suç unsurunu teşkil eden eşya akaryakıt, tütün, tütün mamulleri veya alkollü içki ise, bu malların kaçakçılığında hapis cezasının alt sınırı 1 yıldan fazla olduğundan kural olarak hapis cezası adli para cezasına veya diğer yaptırım çeşitlerine dönüştürülemez.
- Cep telefonu kaçakçılığında, hapis cezası alt sınırı 6 ay, 1 yıl ve 2 yıl olarak öngörülmüş olduğundan; hapis cezası alt sınırı 1 yıl üzeri olan suçlar bakımından hapis cezası, kural olarak, adli para cezasına veya diğer yaptırımlara dönüştürülemez.

B. Yasal çerçeve ile ilgili öneriler

Mevcut mevzuatla ilgili önerilerimiz aşağıda sunulmuştur.

- 1. Kaçakçılık suçlarının tamamında hapis cezası alt sınırının 1 yılın üzerine çıkarılması:**
Bu, hapis cezasının adli para cezasına veya yaptırım çeşitlerine dönüştürülmesini önlemeye katkı sağlayabilir.
- 2. Adli para cezalarının alt sınırının daha caydırıcı seviyelerde belirlenmesi ve üst sınırlarının artırılması:** Adli para cezalarının üst sınırları Kaçakçılıkla Mücadele

Kanunu'nda tanımlanmış olmakla birlikte, alt sınırlar tanımlanmamıştır. Bu nedenle genel hükümler uygulanmakta olup TCK'nin 52. maddesi uyarınca kaçakçılık suçlarında adli para cezalarının alt sınırı 5 gün olarak kabul edilir. Günlük alt ve üst limit 20TL ve 100TL'dir. Kaçakçılık suçlarında hem gün sayısı, hem de 20TL ve 100TL aralığında günlük miktar bakımından verilecek adli para cezası Mahkeme'nin takdirindedir. Mahkeme düşük bir miktara karar verirse, bu kaçakçılık suçu için caydırıcı olmayabilir. Bu nedenle hem önleyici bir alt sınır belirlenmesi hem de adli para cezalarının mevcut üst sınırlarının artırılması bu suçlar için caydırıcı rol oynayabilir.

- 3. Ödül miktarlarının artırılması, ihbarcılara yasal güvenlik sunulması, ikramiye sisteminin etkin bir şekilde uygulanması:** Paydaşlarla yapılan derinlemesine görüşmeler, taşıyıcıların, ulakların/ayakçıların ve satıcıların Mahkeme önüne çıkarıldığında bilgi gizleme eğilimine işaret etmektedir; bu kişiler kaçakçılık suçları nedeniyle cezaya tabi tutulmaktadır. Bunun sebebi, ikramiye ödemelerinin çoğu durumda hiç ödenmemesi veya ödendiğinde ödenen miktarın çok düşük olması ve hatta öyle ki Kaçakçılıkla Mücadele Kanun'unun 23. maddesinin 9. fıkrasındaki düzenlemeye paralel şekilde İkramiye Yönetmeliği'nin 18. maddesi uyarınca, hesaplanan ikramiye tutarının belli bir tutar sınırının altında kalması halinde ikramiyenin talep edilemeyecek olması olabilir. İhbarcılar için yasal güvenlik garantisinin olmaması da bir faktör olabilir. İkramiye sisteminin uygulanmasındaki en önemli engel, ihbarcılarının ve gümrük yetkililerinin ikramiye ödemeleri alabilmeleri için mahkûmiyet veya müsadere ile ilgili nihai mahkeme kararının gerekliliğidir. Böyle bir Mahkeme kararı da ancak Mahkemeye yeterli delil sağlandığı takdirde mümkündür. Bu kapsamda, yeterli kanıtın da bulunarak gerçeğin ortaya çıkarılması ve satıcıların, taşıyıcıların bildiklerini ortaya dökmeleri için yeterli ve gerekli ikramiye ödemelerinin için zaruridir.
- 4. Bulunan kaçak ürünün miktarına ve değerine göre cezaların farklılaştırılması:** Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu kapsamında belirtilen cezalar, kaçak eşyanın miktarı veya piyasa değeri ile bağlantılı veya orantılı değildir. Ancak cezaları tespit edilen kaçak eşyanın miktarına veya piyasa değerine göre belirlemek, hem daha adil hem de daha verimli bir cezalandırma yöntemi olacaktır.
- 5. Malların ve kazançların müsaderesinin daha etkin ve verimli bir şekilde uygulanması:** Türk Hukuku, bir suç işlenmiş dahi olsa, bir kişinin tüm malları üzerindeki mülkiyetinin

devlete aktarılmasını imkânsız hale getirerek genel müsadereyi yasaklar. Ancak, suç faaliyetleriyle ilgili kaçak mallara ve kazançlara el konulabilir. Geçmiş deneyimler, Türkiye'deki kazançlara kıyasla malların müsadere edilmesinin daha yaygın olduğunu göstermektedir. Aslında, mevzuatımızda yer almasına rağmen, fiiliyatta kazanç müsadere neredeyse hiç uygulanmamaktadır. Bu kapsamda, uygulamada büyük bir problem mevcuttur. Bu problemin ana kaynağının, suç faaliyetlerinden elde edilen kazancın tespit edilmesindeki yer alan teknik zorluklar ile bu kazancın tespitinin üzerine gidilmemesi olduğu düşünülmektedir. Nitekim suç faaliyetlerinden elde edilen kazanç ile yasal faaliyetlerden elde edilen kazancı ayırt etmek de zor olabilmektedir.

- 6. Polis memurlarının, savcılarının ve hâkimlerin yasadışı ticari suçlarda uzmanlaştığı bir yapılanma ile "özel mahkemeler"in kurulması:** Kaçakçılık suçlarıyla ilgili mal ve kazançların etkin bir şekilde müsadere edildiği bir sistem için hem bu konuda uzlaşmış bir polis, savcı ve hakim teşkilatı hem de özel mahkemeler gereklidir. Bu, daha iyi soruşturmaların yanı sıra malların ve kazançların müsadere edilmesi sırasında doğru ve adil bir değerlendirme yapılmasına olanak sağlayacaktır.

VI. Yasadışı ticaretle mücadele: Çok boyutlu engeller

Raporun IV. bölümünde ("Yasadışı malların arzı"), son birkaç yılda başta akaryakıt olmak üzere, sigara ve cep telefonunda kısmen de alkollü içeceklerde yasa dışı ticaretle mücadelede önemli başarılar elde edildiğini belirtmiştik. Daha etkin kontroller ve Türk lirasının büyük değer kaybı sayesinde başta akaryakıt ve markalı sigaraların yanı sıra alkollü içecekler olmak üzere piyasadaki kaçak mal miktarının düşüşte olduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte, yasadışı mallara olan talep hala devam ettiği için bu malların kaçakçılığı da hala bir ölçüde devam etmektedir. Talebin sigara yerine yerli tütün ürünlerine ve alkollü içkiler durumunda sahte yerli üretime ve giderek ticarileşen ev yapımı ürünlere kaydığı görülmektedir. Ayrıca, kaçakçılar, özellikle cep telefonları ve yakıt söz konusu olduğunda kontrolleri atlatmak için bazı yeni yöntemler geliştirmiştir.

Özetle, yasadışı ticaretin caydırılması için yasadışı ticaretle mücadelede kullanılan her türlü stratejinin sadece Türk Ceza Kanunu gözden geçirilerek değil, ana nedenler de göz önünde bulundurularak yeniden ele alınması gerekmektedir. Şüphesiz, yasadışı ticareti tüm yönleriyle etkili bir şekilde azaltmak, sahte malların ve kaçak malların talebini ve arzını hedef alan önlemler ve politikalar gerektirecektir. Bir önceki bölümde cezalar ve uygulamaları ile ilgili bazı önerilerde

bulunmuştuk. Bu tedbirler esas olarak kaçak mallara olan talebi değil, kaçak malların arzını ilgilendiriyordu.

Yine de önceliğin bu mallara olan talebi hedeflemek olması gerektiğini düşünüyoruz. Talep yönü göz ardı edildikçe kaçak malların arzı durma noktasına gelmeyecektir. Özellikle bireysel kaçakçılara daha sert cezalar ve kontroller suretiyle çok daha sıkı yöntemlerin uygulanması gerekmektedir. Bununla birlikte, mevcut sosyal, ekonomik ve siyasi koşullar göz önüne alındığında, bunun olumsuz neticelerine karşı büyük bir risk olduğu açıktır. Aslında, Türkiye'de yasadışı ticaretle mücadelede bazı engeller olduğu kabul edilmelidir.

A. Kaçak malla mücadelede talebin hedeflenmesi

Hem saha araştırmaları hem de derinlemesine görüşmelerden konu hep aynı yere bağlanmaktadır: Baş sorumlu ya da suçlu birçok malın aşırı vergilendirilmesiyle yasal ve kaçak mallar arasında oluşan büyük fiyat farklarıdır. Kaçak sigara, alkollü içki, akaryakıt ve cep telefonlarına olan talebi hızlı ve kalıcı bir şekilde ortadan kaldırmak için götürü vergilerde bilhassa ÖTV'de büyük kesintiler yapmak gerekmektedir. Çok sayıda kaçak mal tüketicisinin ifadelerine ve nicel analize göre, fiyat farkları bu kadar büyük olmayıp (en az %50 ve bazı durumlarda daha yüksek), %10-20 ile sınırlı olsaydı bu tüketiciler tercihlerini yasal mallardan yana kullanacaklardı. Bu tür bir vergi indiriminin ekonomik ve siyasi açıdan uygulanabilir olup olmadığı aşağıda tartışılacaktır.

Vergi indirimi konusu

%18'lik KDV'nin yanı sıra, sigara üzerinde 2020 Mayıs ayında 7,79TL'den 9,13TL'ye çıkan çok yüksek bir götürü vergi söz konusudur. Bu miktar, orijinal bir marka sigara paketinin bandrollü fiyatının kabaca yarısını oluşturmaktadır. Ayrıca, şu anda oranı %63 olan bir ÖTV vardır. Rakı üzerinde son 10 yılda ÖTV artışı %442'ye ulaşırken, Temmuz 2020'de %6,9'luk son artış gerçekleşti. Nitekim 1 litre rakı fiyatı 2010 yılında 51.5TL iken şimdi 279.3TL'dir. Sonuç olarak, rakının yasal fiyatı ile TÜFE arasındaki fark, Şekil I.14'te gösterildiği gibi muazzam bir şekilde artmıştır. Başka bir deyişle, alkollü içkiler aşırı pahalı hale gelmiştir.

Neredeyse tüm derinlemesine röportajlarda, katılımcılar sigara, alkollü içkiler, yakıt ve cep telefonlarına uygulanan vergilerin çok yüksek ve adaletsiz olduğunu iddia etmektedir. Hükümetin yasadışı ticarete karşı etkili bir mücadele yürütmeye son derece kararlı olması durumunda

vergilerin azaltılması gerekir. Kaçak mal kullanıcılarından vergiler hakkındaki görüşlerini ifade eden dört dikkat çekici alıntı ile yetinebiliriz:

“Maalesef vergilerin çok yüksek olmasından dolayı insanlar böyle şeylere yöneliyor ister istemez. Çevremde de duyuyorum. Ben kendi adıma konuşayım, bu kadar yüksek vergi olmasa ben kaçığa değil de dibimdeki markette satılan ürünü almayı tercih ederim” (Görüşme 186, İzmir, Kullanıcı).

“E bugün geçim alkole gelen vergiden, mazota, sigaraya gelen vergiden geçiniyor. Senin paran yok ki, senin paran bitmiş ülke olarak. Sen bunların üçünden kazanıyorsun, üçünü de vurabildiğin kadar vuruyorsun sonra bana dönüyorsun diyorsun ki, niye etil içiyorsun, sana ne, benim param onu almaya yetiyor” (Görüşme 118, Samsun, Kullanıcı).

“Neden dışarıdan gelen mazotu biz buradan alalım ki. Neden paramız oraya geçsin ki. Paramız ülkemize geçsin. Ülkemiz o vergiden yararlansın ama işte bizim burada mazot neden bu kadar pahalı” (Görüşme 178, İzmir, Akaryakıt kullanıcısı)

“Bunun için devlet, sayın cumhurbaşkanı bile bu konuya bir el atsa, hem bizim için hem devletimiz için çok iyi olur, ÖTV’yi bir tık, az bir şey düşürsün... Kimse ikinci ele ne de kaçığa sığınmaz. Ondan sonra zaten biz devreye gireceğiz. Diyeceğiz, ‘bak kardeşim artık fark kalmadı hem iki sene garantili hem faturalı hem güzel al kardeşim bunu 200-300 liralık farkla al’” (Görüşme 129, Şırnak, Perakendeci satıcı).

Kolluk kuvvetleri mensupları da vergilerin çok yüksek olduğunu ve kaçakçılığa neden olduğunu düşünmekte olup vergilerin düşürülmesini önermektedir: “Fiyatların pahalılığı kaçakçılığı arttırıyor. Bahsettiğiniz dört cins ürün de pahalı. Kaçakçılığı önlemek mümkün. Fiyatlar ve vergiler düşerse, birimler (*gümrük-kolluk*) koordineli çalışırsa, kontroller arttırılırsa” (Görüşme 128, Samsun, Kolluk Gücü Görevlisi).

İlk bakışta Ak Parti hükümetinin vergileri arttırmadaki birincil motivasyonu, özellikle sigara, alkollü içkiler ve akaryakıt için talebin katı fiyat esnekliği göz önüne alındığında kamu bütçesi için mümkün olduğunca fazla gelir toplamak olarak görünmektedir.²⁷ Bununla birlikte, mali teoride iyi bilinen öngörüsü itibariyle malların fiyatlarının belirli sınırların ötesine geçmesi durumunda bu tür

²⁷Talepteki katılığın çok açık ve popüler bir açıklaması bir sigara tüketicisi tarafından yapıldı: “Şimdi, sigarada vergi oranı çok yüksek...Yani bu bir, içme noktasında caydırıcı olsun diye bir sebep değil hocam. Yani benim ihtiyacım var, sen düşür, ben içip içmeyeceğime kendim karar veririm. Ben 15 lira sigaraya veriyorum hocam. 50 lira da olsa, içeceğim” (Görüşme 197, Erzurum).

bir politika vergi gelirleri açısından ters etki yaratabilir. Başka bir deyişle, vergiler ne kadar yüksekse, fiyatlar da o kadar yüksek olacağından yasal mal talebindeki düşüş o kadar fazla olabilir ki, toplanan vergi miktarı nihayetinde azalabilir. İkame mümkün olduğu durumda bu mali mekanizmanın etkisi daha belirgin olur. Özellikle tütün ürünleri ve alkollü içkiler söz konusu olduğunda durum tam olarak böyle olmuştur.

Bu konuda uzman olan Dr. Ozan Bingöl, 15 Ekim 2020 tarihinde Sözcü gazetesine verdiği röportajda alkollü içkiler konusunda bu sınıra çoktan ulaşıldığını iddia etmiştir. Dr. Bingöl'e göre "optimal denge" çoktan aşılmıştır. 2006 yılındaki toplam ÖTV gelirinin %5'inin alkollü içeceklerden alınan ÖTV'den oluştuğunu ve 2019 yılında bu payın toplam ÖTV gelirinin %10'unu oluşturduğunu da sözlerine ekleyen Dr. Bingöl, Ak Parti hükümetinin vergi politikasının bir başka yönüne, yani sigara ve alkollü içki tüketmeye karşı ideolojik mücadeleye dikkat çekmiştir: "Mevcut durumun artık halk sağlığı kaygılarıyla ya da gençlerin zararlı alışkanlıklar oluşturmasını engellemekle hiçbir ilgisi yoktur. Vergi politikasındaki aşırılıklar, ÖTV'nin bir maliye politikasından yaşam tarzına doğrudan müdahaleye dönüşmesine sebep olmuştur".

Bu iddia istisnai bir bakış açısı değildir; hükümetin sağlık risklerini bahane ederek kendi inançları doğrultusunda bu ürünlerin tüketimini engellemeye çalıştığı bazı vatandaşlar tarafından da belirtilmiştir: "Adamların tek derdi içki içirmemek, sigara içirmemek. Sana ne ya, herkes kendi içiyor, kendi zehirleniyor. İnsanları hizaya getirmek için uğraşıyorlar" (Görüşme 87, Ankara, Alkol kullanıcısı). Bu yargı gerçekten de kaçak malların tüketimi için ahlaki bir gerekçe/meşrulaştırma teşkil etmekte ve karınca tüccarlar ile perakende satıcılara yönelik olarak en azından bazı vatandaşlar için hoşgörülü bir atmosfer yaratmaktadır.²⁸

Özellikle alkollü içkilere uygulanan aşırı vergilendirmenin optimal seviyenin ötesine geçtiği doğru olsa ve büyük bir vergi indirimi açık bir şekilde yasadışı mallardan yasal olanlara gözle görülür bir geçiş yaratacak olsa da partinin ideolojik tutumu nedeniyle Ak Parti iktidarında kaçakçılıkla mücadele politikasının bir parçası olarak vergi indiriminin uygulamaya konulması pek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılından bu yana tüm tarihi boyunca, 1946 yılında Recep Peker (Başbakan) hükümeti tarafından alkollü içkilere

²⁸ Avrupa ülkelerinde aşırı vergilerin de haksız olarak algılandıklarına ve bu algının özellikle sigara kaçakçılığına biraz tolerans yarattığına dikkat çekmekte fayda var: "Talep tarafında, toplumsal kabul edilebilirlik yasadışı sigara ticaretinin önemli bir etkinleştiricisi. Birçok AB ülkesinde tüketiciler, yüksek vergiler ve düşük gelirler gerekçesiyle bu meseleye dahil olmayı kolaylıkla mazur görmektedir." (KPMG Sun, 2017)

uygulanan vergilerin sadece bir kez önemli ölçüde azaltıldığı da belirtilmelidir. Dönemin vergi indirimi rakı fiyatını yarı yarıya düşürecek kadar fazla olmuştur.

Türk lirasının değer kaybı: Beklenmedik bir hediye

Bölüm IV'te belirttiğimiz ve kanıtlar sunduğumuz üzere Türk lirasının son yıllardaki büyük değer kaybı, özellikle orijinal sigara, alkollü içecekler ve yakıt olmak üzere bazı kaçak mallara olan talebi önemli bir derecede negatif yönde etkilemiştir. Nitekim son 20 yılda Türk Lirası'nın diğer para birimleri karşısındaki gerçek değeri, dünya ekonomisinde ve Türkiye'deki ekonomik duruma bağlı olarak dramatik iniş çıkışlar yaşamıştır. Türkiye ekonomisinin 1989 yılından bu yana sermaye akışına açık olduğunu ve esnek kur rejiminin yürürlükte olduğunu hatırlatalım. Esas olarak izlenen sıkı veya gevşek para politikasının giren ve çıkan sermayenin büyüklüğü ve enflasyon seviyesi karşısındaki durumuna göre reel kur endeksinde Şekil VI.1'de görüldüğü üzere büyük bir oynaklık yaşanmıştır.

Şekil VI.1: TÜFE bazlı reel döviz kuru endeksi (2003=100): Ocak 2007-Mart 2021

Kaynak: TCMB

Türk Lirası'nın Tüketici Fiyat Endeksi'ne dayalı reel kur endeksi son 14 yılda kabaca 125 ile 60 arasında değişmiş durumdadır. 100 endeks tabanı 2003 yılındaki ortalama reel döviz kurunu temsil ettiğinden, 125, Türk lirasının yabancı para birimlerinin ağırlıklı sepeti karşısında %25, 60 ise %40 oranında değer kaybetmesi anlamına gelmektedir. Şekil VI.1'de görülebileceği üzere, Türk Lirası

2011'den önce büyük ölçüde değerlenmiş, bu da yurt içi ve yurt dışı fiyat arasında oluşan farklılık nedeniyle kaçakçılığı teşvik etmişti: Mallar dışarıda, özellikle komşu ülkelerde, Türkiye'deki Türk Lirası karşılığında daha ucuzdu. 2017'den itibaren Türk Lirası düşük değerli hale geldi ve bu değer düşüklüğü hızlanarak arttı. Dikkat çekici olan, reel kur endeksinin Ağustos 2018'den bu yana 70 seviyesinin altında kalmasıdır. Türk Lirası'nın ilk defa bu kadar yüksek ve uzun süre değer kaybettiğini belirtmekte fayda var. Ayrıca, bu durum yakın gelecekte de devam edecek gibi görünmektedir.

Bu büyük değer kaybı, kaçak orijinal marka sigara, alkollü içki ve mazotun piyasa fiyatlarını önemli ölçüde artırmış ve daha önce de belirtildiği gibi bu mallara olan talepte düşüşe neden olmuştur. Bu durum kesinlikle kaçakçılıkla mücadele için beklenmedik bir ödüldü. Yine de, bu etkinin kaçakçılığı sona erdirmediğini bir kez daha hatırlamakta fayda vardır. Bunun yerine, yüksek fiyatlar alkollü içki tüketicilerini ev yapımı ve sahte alternatifleri tercih etmeye iterken, sigara tüketicileri sarma tütün ve daha ucuz kaçak sigaraya geçmişlerdir.

B. Kaçak malla mücadelede mal arzının hedeflenmesi

Tedarik/arz kanalları üzerinden yasadışı ticaretle mücadelede önceliğin organize toptan kaçakçılığa ve sahte alkollü içkilerin yerli üretimine verilmesi gerektiğine inanıyoruz. Bunun basit bir nedeni var; bu organize kaçakçılık şebekeleri ortadan kaldırıldığında perakende satış miktarı önemli ölçüde azalacaktır. Hatta, kaçak mal piyasasının karınca ticareti, ev yapımı içkiler ve tütün ürünleri ile sınırlı kalacağı iddia edilebilir. Öte yandan, şu unutulmamalıdır; yasadışı ticareti yapılan malların tüketimi Türk toplumunun düşük gelirli haneleri arasında o kadar yaygındır ki yasadışı ticaretle mücadele etmek sosyal ve siyasi sonuçların istenmeyen şekilde riske atılması anlamına gelebilir. Bu konu bu bölümün sonunda ele alınacaktır.

Gümrük kontrolleri nasıl iyileştirilebilir?

Bölüm IV'te, bazı önlemlerin (Gürcistan ve Bulgaristan sınırları boyunca seyahat izinlerine getirilen yeni kısıtlamalar gibi) uygulandığını açıklamıştık. Bu önlemler, markalı sigara ve alkollü içkilerin organize karınca ticaretini bir dereceye kadar engellemiştir. Ayrıca, kaçak yakıtın takibinde markerların kullanılması da etkili olmuştur. Kaçakçılar tarafından marker engelini aşmak için tasarlanan alternatif yaklaşım olan fatura dolandırıcılığını takip etmek için yeni bir yöntem geçtiğimiz günlerde uygulamaya konulmuştur.

Bu önlemlerin yanı sıra, görüşülen gümrük ve kolluk kuvvetleri tarafından önerilen birçok önlem de bulunmaktadır. Yetkililer özellikle Gümrük, Polis, Jandarma ve Milli İstihbarat Teşkilatı gibi resmi kurumlar arasında yakın işbirliğinin gerekliliği konusunda ısrar etmektedir. Ayrıca, 'kurumlar arası rekabet' iş birliğini zayıflattığı için bu durumdan kaçınılmalıdır: “Kaçakçılıkla mücadele etmek için kolluk kuvvetleri bu alanda profesyonelleşmeli, uzmanlaşmalı ve farklı birimler tek çatı altında toplanmalıdır. Polis, jandarma ve gümrük rekabet halince olmamalı. Bu amaçla özel birimler kurulabilir” (Görüşme 228, Van, Gümrük Memuru).

Bir diğer öneri de polis teşkilatıyla ilgilidir. Polis teşkilatının eğitim ve bilgi düzeyi dikkat çekici olsa da katılımcılar daha iyi soruşturmalar için bir "adli polis" yapılanmasına da ihtiyaç olduğunu düşünmektedir: “Geçmişten farklı olarak Türkiye’de polis inanılmaz bir eğitimi aldı bu konuda uzmanlaştı ama Türkiye’de her konuda olduğu gibi bu konuda da mutlaka bir adli polis teşkilatına ihtiyaç var yani konuyu bilen insanlar... Savcının da ihtisaslaşması lazım, mahkemenin de (Görüşme 51, Mersin, Gazeteci).

Bölüm IV'teki kaçakçılık yöntemlerini analiz ettiğimizde, "içerden sabotaj"ın, başka bir deyişle yolsuzluğun neden olduğu zorlukların altını çizdik. Gümrük ve kolluk kuvvetleri arasında yolsuzlukla mücadele son yıllarda daha ciddiye alınsa da bu çabalara ara vermeden devam edilmelidir. Bu konuda yapılan iki görüşmede ortaya atılan iddialar oldukça önemlidir: “Her gümrükte muhakkak göz yuman vardır, görüyor ama göz yumuyor” (Görüşme 178, İzmir, Akaryakıt kullanıcısı); “Ben bu teşkilattan (*polis*) emekliyim. Çok büyük belgelerim de var ama şu anda geriye dönüp baktığımda ne yazık ki Türkiye’de emniyet teşkilatı iflas etmiş durumda. Gözlerinin önünde kaçak alkol satılıyor, kaçak sigara satılıyor...devletin mutlaka eğilmesi gereken konulardan biri” (Görüşme 114, Samsun, Kolluk Kuvveti Görevlisi). Bu bakımdan Bölüm V'te önerdiğimiz teşvik ve ödül politikalarının revizyonunun özellikle altı çizilmelidir.

Birçok katılımcı gümrük muhafaza kapasitesinin ve teknolojik ekipmanlarının arttığını belirtmiş olsa da gümrüklerin kapasitesi konusunda halen bazı eksiklikler mevcuttur. Konuyla ilgili konuşan gümrük memurları, hangi önlemler alınmış olursa olsun, gümrük personeli sayısının bu tür işlemlerin hacmi için asla yeterli olmayacağını ortaya koyuyor: “Bir gemi geliyor on binlerce konteynır getiriyor. Ürün çeşitliliği çok daha farklı profiller. Benim kastettiğim hem işlem hacminin yüksek olması hem sahanın büyük olması münasebetiyle personel hiçbir zaman yetmiyor” (Görüşme 133, Şırnak, Gümrük Memuru); “Siz gümrükleriniz olarak her eşyayı inciğine

boncuğuna kadar tek tek kontrol etme imkanınız yok çünkü ticareti tamamen kapatırsınız” (Görüşme 2, İstanbul, Gümrük Memuru).

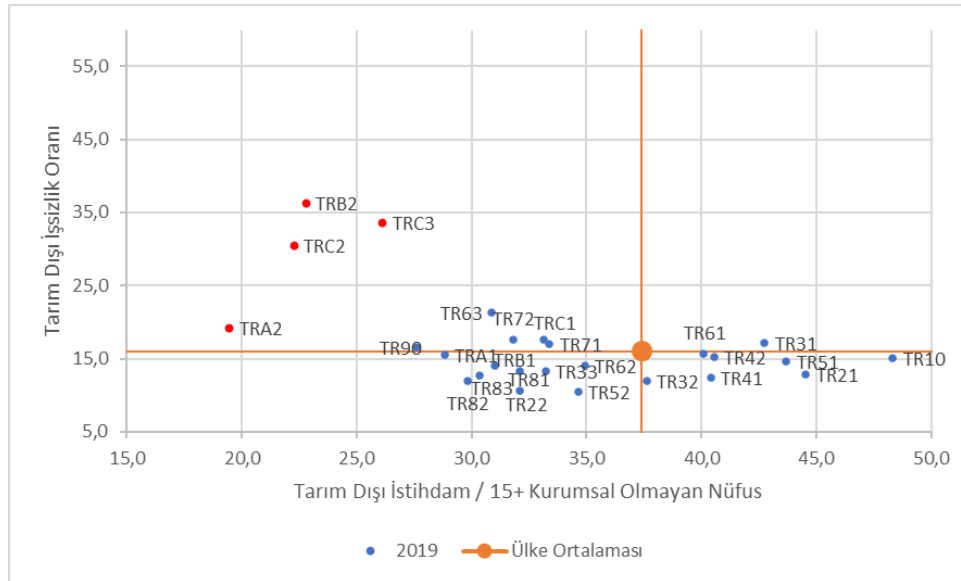
C. Yasadışı ticaretle mücadelede sosyo-ekonomik engeller

Yasal caydırıcılık ve gümrük kontrollerinde halen var olan bazı verimsiz uygulamalarla ilgili problemlerin yanı sıra, yasadışı ticaretle mücadelede Türkiye'ye özgü bazı güçlükler de bulunmaktadır. Bunlar hem ekonomik, sosyal ve hatta siyasi koşullar gibi çeşitli faktörlerden, hem de Türkiye'ye ve coğrafi çevresine has ahlaki değerlerden kaynaklanmaktadır.

Yoksulluk etkisi

Türkiye, sadece 8.000 dolar civarında kişi başı geliri olan değil, aynı zamanda bölgeleri arasında çok eşitsiz bir refah dağılımına sahip gelişmekte olan bir ülkedir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri çok yüksek işsizlikten ve kişi başı gelirin aşırı düşüklüğünden mustarip olmakla birlikte yoksulluk diğer bölgelerde ve büyük şehirlerde de ciddi bir endişe kaynağıdır. Ciddi Maddi Yoksunluk oranına (Eurostat tanımı) göre, Türkiye halen %30'a yakın bir orana sahiptir ve Türkiye bu oranla Avrupa sıralama listesinin (Bulgaristan ile birlikte) başında yer almaktadır. Türkiye'de var olan bölgeler arası eşitsizliklerin boyutu hakkında daha somut bir fikir vermek üzere Şekil VI.2 ve VI.3'ü aşağıda sunulmuştur:

Şekil VI.2: Bölgesel işgücü piyasalarında büyük eşitsizlikler (2019)

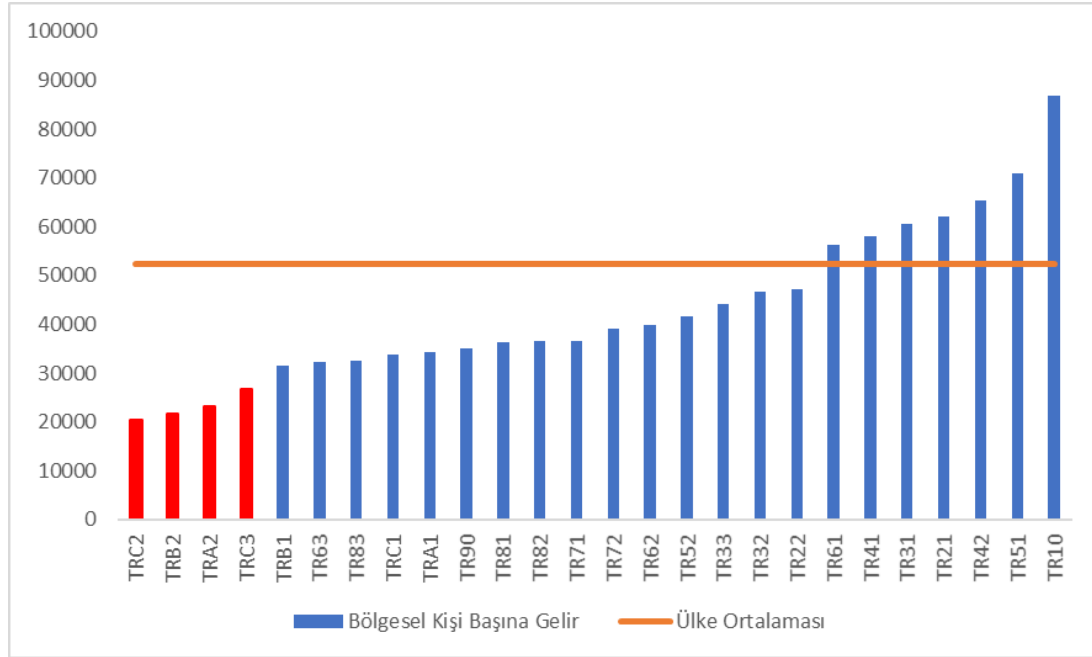

Kaynak: TÜİK Not: Her bölgeye dahil olan illerin adları mevcut bölümün sonunda sunulmuştur.

Şekil VI.2'de, 2019 yılı için 26 bölgenin her birindeki tarım dışı istihdam oranı (yatay eksen) ve tarım dışı işsizlik oranı (dikey eksen) gösterilmiştir. Bu iki işgücü piyasası göstergesinin ülke genelindeki ortalama rakamları turuncu çizgilerle belirtilmiştir. Tarım dışı istihdam oranı yaklaşık %37, tarım dışı işsizlik oranı ise %15'in biraz üzerindedir.

Bu iki ana göstergenin düzensiz dağılımı belirgindir. İstihdam oranları kabaca %20 ile %48 arasında değişirken, işsizlik oranları %10 ile %36 arasında değişmektedir. Çarpıcı olan, kırmızı ile işaretlenmiş dışta kalan dört bölgenin durumudur. Bir tarafta tarım dışı istihdam oranları oldukça düşük, diğer tarafta bu dört bölgede tarım dışı işsizlik oranları hem karşılaştırmalı olarak hem mutlak anlamda oldukça yüksektir. TRA2 bölgesi ortalamaya yakın bir işsizlik oranına sahip olmakla birlikte açık ara en düşük istihdam oranına sahiptir. Türkiye'de bulunan bu dört bölge nerededir?²⁹ Tabii ki Türkiye'nin büyük çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu doğusundadır.

Şekil VI.3: Çeşitli bölgelerde cari Türk Lirası cinsinden kişi başı gelir (2019)

Kaynak: TÜİK. **Not:** Her bölgeye dahil olan illerin adları mevcut bölümün sonunda sunulmuştur.

Kişi başı bölgesel gelir dağılımı Şekil VI.3'te sunulmuştur. Kişi başı en yüksek gelir (TR10 İstanbul), kişi başı en düşük gelirden (TRC2 Şanlıurfa, Diyarbakır) neredeyse beş

²⁹ Bu bölgeleri oluşturan iller şunlardır: TRA2: Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan; TRB2: Van, Muş, Bitlis, Hakkari; TRC2: Şanlıurfa, Diyarbakır; TRC3: Mardin, Batman, Şırnak, Siirt.

kat daha fazladır. Beklendiği gibi, kişi başına düşen en düşük gelirin olduğu dört bölge (kırmızı ile işaretlenmiş) Doğu ve Güneydoğu'yu oluşturan dört bölgedir.

Kayda değer sayıda hanenin yoksul olduğu ve çalışma çağındaki nüfusun büyük bir kısmının (özellikle gençlerin) işsiz olduğu bir bölgede, kaçakçılık bir gelenek olduğu ve bu bölgede ahlaksız olarak algılanmadığı için her türlü yasadışı ticaret faaliyetinin daha da yaygınlaşması beklenir. Suriye ve Kuzey Irak'tan kaçakçılık yapmanın, sınırın her iki tarafında yaşayan ve iki tarafta da aile ilişkileri olan Kürt nüfus için tarihsel olarak geleneksel bir faaliyet olduğunu bir kez daha hatırlatmak isteriz. Yasadışı ticaret her zaman birçok aile için en önemli gelir kaynağını oluşturmuştur. Sınırlarda artan zorluklara rağmen (inşa edilen duvar gibi), kaçakçılar hayatta kalmaları yasadışı ticaret gelirine bağlı olduğundan bu zorlukların üstesinden gelmek için büyük çaba sarf etmektedirler; tünel kazmaları bu çabaların boyutunun kanıtıdır.

Bu bölgede var olan yoksullukla ilgili olarak yapılan derinlemesine bir görüşmenin çizdiği son derece dramatik bir tabloyu burada aktarmak isteriz: “Çok kolay. Yarın Cumartesi, Pazar, okullar tatil. Yani geliri düşük ailelerin çocukları, ellerinde poşet içinde kaçak sigara satarlar. Her kahvehanede vardır” (Görüşme 202, Ağrı, Akaryakıt, Kullanıcı olmayan).

Öte yandan, tütün üretimi birçok küçük çiftçinin yanı sıra bu bölgedeki birçok perakende satıcı için de önemli bir gelir kaynağıdır. Bu şartlar altında, sigara ve tütün veya cep telefonu kaçakçılığının önlenmesi sert önlemler ve hatta mevcut cezalar uygulanarak nasıl mümkün olabilir? Görünen o ki, bu bölgede, yoksulluk ve işsizlikten kaynaklanabilecek toplumsal huzursuzluğu önlemek için karınca ticareti ve perakende satışlarla sınırlı kaçakçılık faaliyetlerine müsamaha gösterilmektedir.

Kürt sorunu

Bu hoşgörü Kürt sorunu bağlamında da değerlendirilmelidir. Güçlü bir Kürt siyasi hareketinin mevcudiyeti kaçakçılıkla mücadeleyi tehlikeye atmaktadır. Nitekim, 1980'li yıllardan bu yana, PKK bölgede organize silahlı şiddete devam etmektedir. Yüksek genç işsizliği belli ki PKK'ya militan toplamak için elverişli bir zemin sağlamaktadır.

Bölgede seçim desteği %50'nin üzerinde olan Halkların Demokratik Partisi (HDP), görevdeki Ak Parti iktidarını siyasi açıdan zorlamaktadır. 2018 genel seçimlerinde %12 oy alan HDP, 65 temsilci ile Millet Meclisi'nde üçüncü parti olmuştur. Güçlük, Haziran 2023'te yapılacak bir sonraki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde HDP seçmeninin seçiminin sonucunu belirleyici olacak olmasından kaynaklanmaktadır. 2017'de kurulan yeni başkanlık rejimine göre, yürütme erkinin

yanı sıra yasama yetkisinin bir kısmı iki turda seçilen cumhurbaşkanına aittir ve bir adayın cumhurbaşkanı olabilmesi için oyların salt çoğunluğunu (%50 + 1) alması gerekir. En son yapılan kamuoyu araştırmalarına göre HDP'li seçmenlerin desteği olmaksızın hiçbir adayın yeterli oyu elde etmesi muhtemel gözükmemektedir. Bu şartlar altında, Ak Parti iktidarının, geçmişteki diğer tüm hükümetler gibi, Doğu ve Güneydoğu'da karınca ticaretine yönelik mevcut müsamahayı ortadan kaldırması düşünülemez.

Kaçakçılıkla mücadelede komşu ülkelerle ilişkilerin özgülüğü

Bu bölümde açıklanan belirli engeller ve yasadışı ticaretle mücadeledeki önemli zorluklar çerçevesinde komşu ülkelerle ilişkilere ilişkin bazı özel koşullara dikkat çekilmektedir. Özellikle Gürcistan, Bulgaristan ve KKTC'ye sık sık yapılan sınır ötesi seyahatlerin karınca kaçakçılığı için nasıl elverişli gerekçeler yarattığından yukarıda bahsedilmiştir. Gürcistan ve Bulgaristan vatandaşlarının yanı sıra Türk vatandaşları için de bu ziyaretlerin sıklığı konusunda bazı kısıtlamalar getirilmiş olsa da alkollü içkilerdeki fiyat farkları geçerli olduğu sürece karınca ticaret devam edecektir. Bu tür küçük ölçekli kaçakçılık, Türk Lirası'nın büyük değer kaybı nedeniyle sigara ve yakıt durumunda neredeyse sona ermiş olsa da alkollü içkiler söz konusu olduğunda halen devam etmektedir. Bu kaçakçılığı durdurmanın tek yolu, mevcut fiyat farkını yeterince daraltmak için Bulgaristan, Gürcistan ve KKTC'de alkollü içkilere uygulanan vergileri artırmak veya Türkiye'de bu vergileri azaltmaktır. Ayrıca, iç çatışmalar nedeniyle Suriye, Libya ve Irak gibi ülkelerdeki otorite eksikliğinin toptan kaçakçılığın örgütlenmesini kolaylaştıran bir faktör olduğu belirtilmelidir.

D. Peki ya bu engellerin geleceği?

Şüphesiz, tüm bu özellikli engellerin üstesinden gelmek, derinde yatan esas nedenleri ele alınmadığı sürece zorlu bir görev olmaya devam edecektir. Ancak:

*Doğu ve Güneydoğu'daki yaşam koşulları ciddi şekilde iyileştirilmediği ve Kürt sorunu barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturulmadığı sürece, cezaların ve kontrollerin daha verimli bir şekilde uygulanmasının kaçakçılığı önemli ölçüde azaltabileceğine inanmak fazla iyimser olacaktır.

*Görevdeki hükümetin tütün ürünleri, alkollü içkiler, akaryakıt ve cep telefonları üzerindeki vergileri düşürmesini beklemek de fazla iyimser olacaktır, çünkü bu hükümetin ne ekonomik ne de ideolojik/siyasi gündemine hizmet etmemektedir. Nitekim bir yandan bu malların katı talep

esnekliği onları önemli bir vergi geliri kaynağı haline getirirken, diğer yandan sigara ve alkol kullanımını İslam tarafından yasaklanmıştır.

*Ayrıca kaçağçılıkla ilgili "popüler" algının (silah ve uyuşturucu hariç) değişeceğini ve bunların toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından suç olarak değerlendirileceğini ummak da çok naif olur. Türkiye vergilendirmenin meşrulaştırılması konusunda Batılı ülkelerle aynı tarihsel deneyimleri yaşamadığından küçük çaplı vergi kaçaırma toplumunda genelde gayri meşru ya da ahlaki olarak görülmemektedir. Bu nedenle, küçük ölçekli çeşitli türden bireysel kaçağçılığa ve yasadışı karınca ticaretine "toleranslı yaklaşım" daha uzunca bir süre devam edebilir.

Bölgelerde yer alan illerin adları

TRC2	şanlıurfa, Diyarbakır
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri
TRA2	Ağrı, Kars, İğdir, Ardahan
TRC3	Mardin, Batman, şırnak, Siirt
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğe, Nevşehir, Kırşehir
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR62	Adana, Mersin
TR52	Konya, Karaman
TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak
TR32	Aydın, Denizli, Muğla
TR22	Balıkesir, Çanakkale
TR61	Antalya, Isparta, Burdur
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik
TR31	İzmir
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR51	Ankara
TR10	İstanbul

VII. Proje web sayfası

Kalıcı bir etki yaratmayı amaçladığımızdan, projenin sonuçlarını görselleştiren etkileşimli, kullanıcı dostu bir web sitesi oluşturduk. Böylece konunun özü teknik ayrıntılara girmeden sunularak kamuoyu ve medya nezdinde yasadışı ticaret konusunda dikkat çekilmek istenmiştir. Web sayfasında üç farklı kaynaktan bilgiler sunulmaktadır. İlk grup bilgiler, Gümrükler Muhafaza Genel Müdürlüğü ve Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele (KOM) Daire Başkanlığı'nın kamuya açık raporlarından alınmıştır. Türkiye'deki 12 NUTS 1 bölgesi için bahsi geçen her bir mal türünün kaçak ve sahte miktarı görselleştirildi. İkinci gruptaki bilgiler tüketicilerle yapılan 4.924 anketten elde edilmiştir. Türkiye'nin her bir bölgesindeki yasal ve yasadışı ürünlerin tüketicilerini kıyasladığımız bu bölümde yasal/yasadışı mal tüketenler arasındaki eğitim, cinsiyet, gelir, hane büyüklüğü, yaş ve cinsiyet açısından aralarındaki farkları bir Türkiye haritası üzerinde görselleştirdik. Üçüncü grup bilgiler ise tüketiciler ve paydaşlar konunun uzmanı yetkililer ile gerçekleştirilen 228 derinlemesine görüşmeden derlenmiştir. Yasadışı ticaretin talep ve arzını şekillendiren faktörler ile yasadışı ticaret miktarına ilişkin bulgular her NUTS 1 bölgesi için kullanıcı dostu bir şekilde görselleştirilmiştir.

VIII. Çıkarılan dersler ve politika önerileri

Projemizin tüm bileşenlerinin ortakbir değerlendirmesi, yasadışı ticaretle mücadeleye katkıda bulunabilecek yararlı fikirler sağlamaktadır. Özellikle, tüketiciler, uzmanlar ve çeşitli paydaşlarla yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen iç görüşler, kamu politikaları, yasal düzenlemeler ve bilinçlendirme konusunda politika önerileri türettiğimiz önemli bilgiler sağlamaktadır. Çıkarılan bazı dersler ve politika önerileri aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Genel saptamalar ve yorumlar

Yasadışı ticaret Türkiye'de çok yaygın olup bir dereceye kadar "tolere edilmektedir". Yasadışı ticarete olan talebi ve arzı teşvik eden bu "hoşgörülü bakış açısını" besleyen çeşitli faktörler bulunmaktadır. Anket ve derinlemesine görüşmeler hem arzı hem de talebi besleyen özellikle üç faktörü karşımıza çıkarmaktadır:

- Yasal malların fiyatlarını artıran yüksek vergiler yasadışı mallara talep yaratmaktadır, zira tüketicilerin gözünde yasadışı mallar yasal mallar için ikamedir (her ne kadar eksik ikame

olsa da). Ayrıca tüketiciler yasal ve yasadışı mallar arasındaki nispeten küçük kalite farkları için büyük fiyat farkları ödemeyi istememektedir. Dolayısıyla yasal ürünlerin fiyatları çok arttığında, bekleneceği üzere, özellikle daha yoksul tüketicilerin yasadışı ürün tercih etmekten başka seçeneği kalmamaktadır. Tüketiciler yasal ürünlerin yüksek fiyatlarını kendi yasadışı ürün tercihlerini meşrulaştırmak için de kullanmaktadır. Bu görüş Türk toplumunda hatta kolluk kuvveti yetkilileri arasında bile yaygındır.

- Aynı zamanda, yasal malların fiyatını arttıran yüksek vergilerin yasal ve yasadışı mallar arasında oluşturduğu büyük fiyat farkı, kâr elde etmek için ciddi bir fırsat oluşturarak yasadışı ürün arzını da teşvik etmektedir. Sınır bölgelerindeki yoksul hane sayısı veya işsiz birey sayısı yüksek ise her türlü yasadışı ticaret faaliyetine hazırlıklı olunmalıdır. Suriye, Irak, İran, Gürcistan, Bulgaristan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti sınır bölgelerinde yaşayan tam da budur: hayatını idame ettirebilmek için yasadışı ticaret yapan çok sayıda insan...
- Tarihsel koşullar ve Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle Türkiye'de sınır ötesi ticaret ve kaçakçılık Türkiye'de her zaman önemli olmuştur. Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Kürtler için sınırın iki tarafında aile ilişkileri olması ve Suriye ve Kuzey Irak'tan kaçak mal getirmek olağan ve tarihsel olarak süregelen bir faaliyettir. Yoksullukla birleştiğinde, böyle bir tarihsel arka plan, yasadışı ticaret faaliyetleri bölgede geçimi sağlamanın bir yolu olmuştur. Sınırlarda artan zorluklara rağmen (inşa edilen duvar gibi) hayatı yasadışı ticaret gelirlerine bağlı olan kaçakçılar bu zorlukları aşmak için büyük çabalar göstermektedir.

Birkaç kaçak mal tüketicisinin ifadelerine ve anket verilerine dayanan istatistiksel analize göre, yasal-yasadışı mallar arasındaki fiyat farkının (yaklaşık %50, bazı durumlarda daha da yüksek) %10-20'ye düşmesi, kaçak ürün tüketicilerini yasal ürünlere geçmeye teşvik edecektir.

Konunun uzmanları ve çeşitli paydaşlarla yapılan derinlemesine görüşmelerde kaçak yasadışı ticaret arzının uzamsal ve örgütsel yapısı (kaçak ve sahte ürünlerin "piyasaya" nasıl ulaştığı, nerede ve nasıl satıldığı, bu yasadışı malların dağıtımında kullanılan ağ türleri) ile ilgili önemli bilgiler edinilmiştir. Bu görüşmelerden anlaşıldığı üzere ister küçük ister büyük ölçekli olsun, her türlü kaçakçılık özünde örgütlü olmak durumundadır. Kaçakçılık ağlarının alt katmanlarında genellikle

daha az eğitimli, işsiz, vasıfsız ve hatta yoksul, temel amacı geçimini sağlamak olan bireyler olduğu görülmektedir. Ağlarda sıklıkla yer alan üçüncü bir taraf da kolluk kuvvetleridir. Kolluk kuvvetlerinin yardımı veya onlarla yapılan gizli anlaşmalar olmadan büyük miktarlarda ve değeri yüksek yasadışı sevkiyat yapmak mümkün görünmemektedir.

Hem yasal hem yasadışı mal tüketicileri ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler, tüketicilerin yasadışı ürün aramak, bulmak ve satın almak için kullandıkları kanallar ve mekanizmalara ışık tutmaktadır. Beklendiği üzere, yasal muadilleri yerine yasadışı malların seçilmesindeki en önemli iki belirleyici, yoksulluk ve yasadışı malların fiyatının daha düşük olmasıdır. Yine beklediği üzere, yüksek yoksulluk oranları görülen sınır bölgelerinde daha fazla kaçakçılık karşımıza çıkmaktadır. Zaman zaman bazı katılımcılar sarma tütün ve tezgâh altında üretilmiş alkollü içecekleri daha kaliteli ve daha lezzetli buldukları için tercih ettiklerini de belirtmektedir.

Tüketicilerle yapılan derinlemesine görüşmelerde aynı zamanda yalnızca yasal ürün tercih eden tüketicilerin de bu tercihlerinin nedeni ile ilgili önemli bilgiler edinilmiştir. Burada önemli unsurların sağlık endişesi ve marka sadakati (marka bağlılığı ve marka kalitesi) olduğu görülmektedir. Genellikle yasadışı ürünleri daha düşük kalitede ve / veya daha kötü bir tada veya kokuya sahip olarak gören yasal ürün tüketicileri arasında yasadışı ürünlere karşı yaygın bir güvensizlik olduğu görülmektedir.

Tüketicilerle yapılan anketlerden yasal ve yasadışı ürünlerin seçiminin ardındaki nedenler hakkında önemli bilgiler edinilmiştir. Kıyaslama yapılarak bu iki grubun gelir, eğitim, zevk, sosyal kültür, yaşadığı yer, etnik köken ve diğer özellikleri açısından aralarındaki fark ortaya konmuştur. Kadınların, genç bireylerin, zengin hanelerde yaşayanların ve daha eğitimli bireylerin yasal ürünler yerine yasadışı ürünleri seçme olasılığı daha düşüktür.

Katılımcılar kaçakçılığın bir suç olup olmadığı konusuna, statüleri ve dünya görüşlerine bağlı olarak, farklı gözle bakmaktadır. Genel olarak, silah ve uyuşturucu kaçakçılığının bir suç olduğu konusunda fikir birliği varken, görüşler diğer mallarla ilgili olarak farklılık göstermektedir. Sigara, tütün, alkollü içki ve cep telefonu kaçakçılığını suç saymayanlar çoğunlukla bu malları satın alanlardır.

Yasadışı ticaretin yöntemleri ve rotaları:

Türkiye'de temelde iki tür kaçakçılık şebekesi vardır. Kaçak miktarların yanı sıra organizasyonun karmaşıklığı açısından en önemlisi toptan satış ağlarıdır. Ancak bireysel (küçük ölçekli) satış ağları da Türkiye'deki yasadışı ticaretin de göz ardı edilemez bir parçasını oluşturmaktadır.

Yasadışı toptan kaçakçılıkta kullanılan çeşitli yöntemler vardır. Bunlardan ilki, malları gizli bölmelere veya kaplara saklamak veya zulalamaktır. İkinci yöntem ise vergi dolandırıcılığı amacıyla kullanılan bir yalan beyanda bulunmaktır. Getirilen mallar ya farklı ürünler olarak beyan edilir ya da ağırlıkları/miktarları yanlış bildirilir. Yüksek vergilerden kaçınmak için yaygın olarak kullanılan üçüncü yöntem kıymet kaçakçılığıdır. Bu yöntem için, satın alınan malların fiyatını oldukça düşük gösteren sahte bir fatura düzenlenir. Dördüncü yöntem iç sabotaj da olarak bilinen rüşvettir. Risk altındaki kaçak malların değeri o kadar yüksektir ki, kârın bir kısmını rüşvete harcamaya değmektedir. Bu durumda, bir gümrük memuru önceden ayarlanır ve kaçakçılık operasyonu bu belirli memur görevdeyken yapılır.

Türkçede "karınca ticareti" olarak da adlandırılan bireysel (küçük ölçekli) kaçakçılığın karmaşık bir organizasyona ihtiyacı yoktur. Karınca ticaretinin iki versiyonu vardır: modern "otobüs kaçakçılığı" ve geleneksel "katır kaçakçılığı". İlk versiyonda organizatör, yolcularıyla kendi başına anlaşma yapan otobüs şoförüdür; ikinci versiyonda ise, Güneydoğu'da sınıra yakın bir yerde yaşayan kişiler katır sırtında kaçak mal taşırlar. Bununla birlikte, bölgedeki derinlemesine görüşmelere göre katır kaçakçılığı birkaç nedenden dolayı düşüştü: Roboski olayı, Suriye'deki iç savaş, daha sıkı sınır kontrolleri.

Son birkaç yıldır, tütün mamulleri, cep telefonları ve akaryakıttaki yasadışı ticaretin hacmi, esas olarak hükümetin daha az hoşgörülü tutumu ve aldığı daha sıkı yasal önlemler nedeniyle azalmaktadır. Türk lirasının son yıllarda sürekli değer kaybetmesi, sigara ve alkollü içki kaçakçılığını kârsız hale getirmiştir. Ancak diğer yandan, sarma tütün ve sahte alkollü içki üretimi artmıştır.

Türkiye'de yasadışı ticaretin dinamikleri ve bileşenleri konusunda çok keskin bölgesel farklılıklar vardır. Akaryakıt Türkiye'ye daha çok hem Karadeniz hem de Akdeniz bölgelerinden sokulmaktadır. Kaçak alkol ürünleri daha çok Ege ve Akdeniz bölgelerinde bulunurken, kaçak sigaralar daha çok Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunmaktadır. Cep telefonları için dağılım nispeten daha homojendir.

Hem Karadeniz hem de Akdeniz üzerinden deniz kaçakçılığı, toptan sigara ve akaryakıt kaçakçılığında önemli bir rol oynamaktadır. Karadeniz açıklarında demirli gemilerden kaçak akaryakıt alımı yaygındır. Kıyıya getirildikten sonra, kaçak akaryakıt ya yerinde satılır ya da toptancı aracılara aktarılır. Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde her türlü mal Mersin, İzmir ve İstanbul limanları üzerinden kaçırılır. Limanların kullanıldığı durumlarda, malların değerini düşük göstermek veya yanlış beyanda bulunmak veya konteyner zulalarında mal kaçırmak yaygın uygulamalardır.

Yasadışı ticaretle mücadele:

Bu projede üzerinde çalışılan dört malın kaçakçılığı ile ilgili yasal yaptırımlarda önemli farklılıklar vardır. Cep telefonu kaçakçılığına verilen cezalar tütün, alkollü içki ve akaryakıt kaçakçılığına kıyasla nispeten daha hafiftir. Ceza Hukuku, mükerrer suçlular için cezaların artırılmasını öngörmektedir. Bu nedenle, esnaf, işletme sahipleri ve kolluk kuvvetleri ilk cezaların diğer kişileri (tüketicileri ve uzmanları) yeterince caydırmadığını savunurken, yine de genellikle cezaların yeterli olduğunu düşünmektedir. İkinci grup için kaçakçılık, maddi sıkıntılar nedeniyle yapılırsa ceza ile önlenemez. Yasal malların fiyatları yükselmeye devam ederse, kaçakçılık devam edecektir.

İzlerini kaybettirmeyi başardıkları için liderlere ceza verilemediği iddia edilmektedir. Bazı kolluk kuvveti yetkilileri, cezaların sadece alt düzey örgüt üyelerine uygulanabileceğini, bu nedenle çok anlamlı olmadığını belirtmektedir.

Gümrük yetkilileri, muhbir kullanmanın kaçakçılığı tespit etmek için iyi bir yol olduğunu belirtmektedir. Birçok kaçakçının bu yöntemle yakalandığını söyleyen gümrük yetkilileri muhbirlerle parasal ödüller verilmesini onayladıklarını belirtmektedirler. Bu nedenle, ödül sistemine devam edilmesini önermektedirler.

Kolluk kuvvetleri yetkilileri, g m ruk, polis, jandarma ve Milli İstihbarat Teşkilatı'nın birlikte çalışmasını önermektedir; iş birliğini zayıflattığı düşünülen "kurumlar arası rekabetin" de önüne geçilmelidir. Hatta bazıları, çeşitli devlet organlarının aynı çatı altında toplanması gerektiğini öne sürmektedir.

Kaçakçılık ağları değişen koşullara çok hızlı bir Şekilde uyum sağlamaktadır. Kaçakçılık son yıllarda daha da zorlaştığından, "değerleme dolandırıcılığı"  nem kazanmaktadır. Kaçakçılığı daha da zorlaştıran nedenler Şunlardır: (i) Suriye sınırı boyunca kurulan modüler duvarlar ve sınır güvenliğinin asker tarafından devralınmış olması (ii) sınırlarda “drone” gözetimi (iii) kaçak malların daha iyi izlenmesine ve g m ruk kontrolleri sırasında zulaların yakalanma Şansının daha yüksek olmasına katkıda bulunan teknik iyileştirmeler (iv) son yıllarda Türk lirasındaki sigara ve alkollü içki kaçakçılığını kârsız hale getiren büyük değer düşüşü.

Sürekli olarak kaçakçılık ve yasadışı ticareti önlemeye yönelik yeni önlemler alınmaktadır. Yakın zamanlardan verilebilecek bazı örnekler g m ruk bölgelerinde “X-ray” ve kamera ile izleme, karada ve denizde araç/gemi izleme ile K9  niteleridir. Ancak, birçok g m ruk yetkilisinin de belirttiği gibi, bunların önleyici etkisi garanti değildir. Ne zaman bir kaçakçılık yöntemi keşfedilip buna karşı önlem alınsa kaçakçılar yeni bir yöntem bulunmaktadır. Kaçakçıların sürekli kolluk güçlerinden bir adım  nde oldukları görülmektedir.

 neriler:

Yoksulluk veya yasal ve yasadışı mallar arasındaki büyük fiyat farkları Türkiye'de yasadışı ticaretin neden bu kadar yaygın olduğunu anlamada yardımcı olsa bile, kamu vergi geliri kaybı, sağlık sorunları ve etik nedenlerle yasadışı ticaretle mücadelenin daha da güçlü bir Şekilde devam etmesi gerektiği açıktır. Ancak, daha sıkı cezai tedbirler uygulamak veya cezaları artırmak büyük olasılıkla yasadışı ticaretle mücadele için yeterli olmayacaktır. Yoksulluk açıkça yasadışı ticaretin hem talebini hem de arzını Şekillendiren bir faktördür. Özellikle Güneydoğu Anadolu'daki yoksulluk o bölgedeki kaçakçılık faaliyetlerinin fazla olmasının ardında yatan en önemli faktördür. Bir yandan, yoksul bireylerin bu malları yasal olarak satın almaları mümkün değildir. Aslında Türkiye'deki yasadışı ticaret ile mücadele konusunda bazı engeller olduğu kabul edilmelidir.

Başarılı bir politika sadece cezalandırıcı önleyici önlemler değil aynı zamanda yoksul haneler için gelir desteği, sınır bölgelerinde istihdam yaratacak firmalara teşvik ve işsiz bireylere yönelik ücretsiz mesleki eğitim programları da içermelidir.

Hemen herkes alkollü içkiler, tütün mamulleri, akaryakıt ve cep telefonlarına konan vergilerin makul olmayan derecede yüksek olduğu konusunda hemfikirdir. Doğal olarak, yasadışı ürünlere olan talebi kontrol etmek için sıklıkla gündeme gelen en güçlü öneri vergilerin azaltılmasıdır. Nitekim, birçok yasadışı ürün kullanıcısı, yasal ürünlerin fiyatlarının düşmesi durumunda yasal ürünlere geçeceğini bildirmektedir. Bu nedenle, yasadışı ticaretle mücadele etmek için bu raporda analiz edilen mallara uygulanan Özel Tüketim Vergisinde bir indirim yapılması gerekmektedir. Özel Tüketim Vergisi'nden elde edilen gelirler bütçenin önemli bir bileşeni olduğundan, asıl soru, yasal malların talebini teşvik ederken kamu vergi geliri kaybını en aza indiren vergilerdeki optimal düşüşü bulmaktır.

Tabii ki yasadışı ticaret yasadışı ürünlere talep olmadan imkânsızdır. Dolayısıyla bazı katılımcılar yasadışı ticaret ile mücadelede farkındalık artırılması gerektiğini de ısrar etmektedir. Hatta kaçak ürünler sağlığa zararlı ve genel olarak tehlikeli olabilmektedir. Toplumun tabii ki bu riskler konusunda bilgilendirilmesi gerekmektedir. Katılımcılar farkındalık artırılmasının öncelikle devletin görevi olduğunu iddia etmektedir. Yasakların, para cezalarının ya da yüksek vergilerin, özellikle sigara ve alkollü içki gibi bağımlılık unsuru içeren ürünlerin kaçakçılığına azaltacağına inanmaktadırlar. Dolayısıyla yasadışı ticaret ancak küçük yaştan başlayan iyi bir eğitimle ortadan kaldırılabılır.

Kaçakçılıkla ilgili mevcut yasa ve yönetmeliklerde değişikliklere ihtiyaç vardır. Bazı olası iyileşme alanları şunlardır: (i) hapis cezasının alt ve üst sınırlarının artırılması; (ii) adli para cezalarının yükseltilmesi; (iii) kolluk kuvvetleri için ödüller; (iv) cezaların kaçak ürünlerin miktarına ve değerine bağımlı olması; (v) mal ve kazançların müsaderesinin daha etkin ve verimli bir şekilde uygulanması; (vi) "adli polis" yapılanmasının yanı sıra yasadışı ticaret suçlarında uzmanlaşmış polis memurları, savcılar ve hâkimlerden oluşan "özel mahkemeler" kurulması. Doğal olarak, bu konu, ekonomistler, hukukçular, politikacılar, iş adamları ve tüketiciler de dahil ancak bunlarla

sınırlı olmamak üzere çeşitli sosyal gruplarla tartışılması gereken hassas bir konudur. Bu tür yasal değişiklikler ancak toplumsal uzlaşma ile yapılırsa başarılı olur.